

www.e-pada.com

Багын явдал

БИ

- Энэ чинь хэн бэ? Янжингийн *Босоо ороолон* мөн шив дээ!
- Юун *Босоо ороолон* гэж!.. энэ чинь гавьяат жvжигчин Темерсvх шvв дээ.
- Тэгвэл энэ маань бvр хvн болчоо шив дээ!
- Хvн болохгvй юу болох ёстой байсан юм?
- Чи мэдэхгvй ээ! Хvн боломгvй хачин зvггvй гайхал байсан юм!

/Бvжгийн жvжиг vзэгчдийн ярианаас/

Нээрэн ч та нар миний багын явдлыг мэдэхгvй байх. Би ийм жаал байсан юм. Намайг Темерсvх гэнэ. Янжингийн *Босоо ороолон* ч гэнэ. Бас *Ийрэл саарал* ч гэнэ.

Темерсvх гэдэг нь манай нагац евеегийн егсен нэр гэж ээж хэлдэг юм. Ендер евее надад яагаад тийм нэр егснийг мэдэхгvй. Манай том сvх огт иргvй мелгер мертее тvlээ хагалахад их сайн даадаг зузаан темер сvх байсан юм. Бодвол намайг тереед елгийтэй хэвтэж байхад евее надад нэр егех гээд ийш тийш хартал манай том сvх нvдэнд нь тусаад надад Темерсvх гэдэг нэр егсен болов уу.

Янжингийн *Босоо ороолон* гэдэг нэр хэн егснийг бvв мэд! Хамар хашааны Дондог евгөн л егсен байж магадгvй юм. Тэр евгөн намайг дандаа л тэгж нэрлэдэг байсан сан. *Босоо ороолон* гэж чухам юу байдгийг би мэдэхгvй боловч энэ vг *тамтаггvй зvггvй жаал* гэсэн утгатай томчуулын этгээд хачин vгийн нэг байх.

Ийрэл саарал гэдэг нь Буянт гуайн ус зеедег илжгийг хэлж байгаа юм. Миний хувьд бол энэ vг *дэлдэн* гэсэн еер утгатай. Чих минь тийм болсонд vнэндээ чихний булаг евчин, ээжийн эмчилгээ хоёр буруутай. Тэр уршигтай евчнийг хедлехеер ээж *булгийг чинь цэвэрлэнэ, хулхий чинь авна* гэж чихнээс минь татсаар байгаад дэрчгэр болгосон юм. Гэтэл манай гудамжны сэмхэн Гонгор гэдэг жаал энэ нарийн учир зовлонгий минь мэдэлгvй намайг уулаасаа усчин Буянт гуайн саарал илжиг шиг дэлдэн чихтэй терсен гэж тэнэглээд тэгж хочилсон юм.

Товчилбол, би тvlээний сvхний нэртэй, дэрчгэр хех жаал байжээ. *Балчир хvvxэд едертее жаран чавганцын ажил хийдэг* гэж манай евее хэлдэг байсан. Би лав зуун

хорин чавганцын ажилтай жаал байсан юм байх. Юу гэвэл намайг *Тун ч зүгээр байж чаддаггүй зүггүй жаал* гэж тун олон хvн ад vздэг байсан юм. Ямар хvн наад зах нь урд, хойд, баруун, зvн гэж дөрвөн зvг байхад тэр зvгнvвд надад яагаад байдаггүй юм бол гэж би гайхдаг сан. Нэг vгээр хэлэхэд би тэсгэлгүй их хеделгээнтэй хvхэд байлаа. Тун нэг зvгээр байя гэж бодсон ч зарим нь едсэд байхаар дороос хатгасан юм шиг, нэг мэдэхэд л дvрсгvйтчихсэн байдаг байж билээ.

Зуны цагт бол би богино шуудаг емднеес еер юм емсдеггүй байв. Свел бол энд тэндээ vс нь халцарсан хуучин хvрэн савхин цэгээх малгай, хевентэй хvрэм, даалимбан шировар дор, vстэй емд голцуу емсене. Бухаар гутлын тvрийд залгаж хийсэн буриад сеехий гутал юм уу, эсвэл эсгий гуталд калоош углаж емсдег байсан юм. Ийм л жаал байж дээ.

МАНАЙХ

Хорин жилийн емне *Тавын халуун усны* урдах хэдэн гудамж, хэсэг хашаа хотын урд зах болж байлаа. Тэр хэсэг хашааны зvн vзvврт Сэлбэ голын зvг харсан мухар гудамж юм уу доголын зvн vзvврийн хойшоо харсан хаалгатай хашаанд манайх байлаа.

Хаалганаас эхлээд хашааны зvн талаар vнээний саравчтай. Тэр саравчны сарампай модон дээвэр дээр өвс хураана. Хаалганаас баруун тийш хоёр пvнз байсны нэгд нь vвц хоол хийж, негсэд нь зун бvрээсээ хураадаг юм.

Хоёр пvнзний емне том таван ханат гэр бий. Гэр дотор орохоор зvн баруун хоёр талд нь темер ор, хоймор эгчийн (хvvxдийн) ор, тvвний толгой талд хоёр авдар, хел талд нь налуу оройтой хувцасны бяцхан шvвгээ бий. Ээжийн орны хелд аяга савны шvвгээ, евеегийн (баруун) орны хелд угаагуур бий. Шалавчин дээр сайхан ширдэг, хоймор бяцхан хуучин хивс дэвсээтэй. Зуухны ард аяга халбага хийх шургуулгатай шалны ер (ширээ) бий. Энэ бол манай хоол идэх газар, бас эгч бид хоёрын хичээл давтах (vннээс болж заримдаа хэрэлдэж зодолдох) ширээ билээ.

Өвсөөг та нар ямар хvн гэж санана. Партизан хvн шvв. Шингэн живэр, урт ооч сахалтай ендсээр гэгчийн өвгөн байсан. Ээж минь босоо нvдтэй, уртавтар царайтай, туранхайвтарр бор авгай юм. Дэлгvврт худалдагч хийдэг.

Манайх хоёр vнээ, гурван бяруутай. Таван жилийн урьд сургуульд орохоосоо емне би vхрээ хариулдаг байсан. Тэгэхлээрээ би бас ч *ажилтай* малчин хvв байжээ.

Yхрээ яаж хариулдаг байсны минь та нар сонирхож байна уу? Би өглөө vхрээ тууж гараад Сэлбийг уруудуулан жаахан явж гэрлийн хорооны баруун зvлгэнд хvрнэ. Тэнд гурван бяруугаа урт олсоор угасны модноос аргамжиж орхино. Тэгээд хоёр vнээгээ *Битгий салаад явчаарай* гэж зандчаад сvлний нь vзvврийг зангидаж холбоод Дунд гол гаргаад туучдаг байсан юм. Өсөөг?

Өсөөг нэг бол задгай гэрээр буусан хэсэг казак айлаар хэсэж адууны мах иднэ.

Эсвэл хээр ажил хийж байгаа темер замын оросууд дээр очиж талх хиам егехеер нь авч гэдсээ базааж аваад хонхорт нуусан модон чаргаараа гулгаж едержин ганцаараа тоглоно.

Намайг та нар аавгүй хvvхэд гэж санаж байна уу? Тийм биш шvv. Миний аав, тэр битгий хэл, цэргийн дарга хvн байдаг юм. Харин аав манайд ирэхгүй болсоор удсан болохоор би тvvнийг мартаад гэрийнхээ хvний тооноос хасаад ярьчих гээд байдаг юм.

ХАМАР ХАШААНЫ ХҮН

1951 оны намар юмсан. Нэг зэврvvн едер ээж еглее эрт ажилдаа (Тэр вед ээж 18 дугаар дэлгvvрт худалдагч хийж байсан юм) явж ирээд:

-Темерсvх ээ, гар! Мод хагал! гэв.

Эгч пионерийн ажилтай гээд явчихсан. Свее гэртээ алга байлаа. Тийм болохоор би хатавчнаас том сvхээ аваад, аргагүй, тvlээ хагалахаар гарлаа.

Пvнзний баруун буланд богинохон хереедсен том хэрчим босгож тавиад бяр нэмэх гэж хевентэй бээлийтэй гарынхаа алганд нулимс хэд vрээд том сvхээ далайж:

-Темерсvх-ээ мод хагал! гэж ээжийг дуурайж хэлээд, мод хагалж эхлэв. Нэг хэрчим хагалаад, дахиад нэгийг босгож, том сvхээ далайх гэтэл *Би Темерсvх.Энэ том сvх бас л темер сvх юм. Тэгэхлээр энэ бид хоёрын хэн нь мод хагалж байгаа юм бол!* гэж гайхав. Тэгээд сvхээ хэрчим дээр ирээр нь тавьж:

-Том сvхээ мод хагал! гэж тушаал еглее. Сvх яах ч vгvй хэвээрээ л байна. Хэрчим хагарахгүй юм. Тэгэхлээр нь би сvхээ авч пvнз тvшvvлж тавиад:

-Темерсvх-ээ мод хагал! гэж еертее тушаал еглее.Сvхгvй болохоор хэрчим бас хагарахгүй зvгээр л байх юм.

Дахиад би том сvхээ барьж аваад далайж далайж цохисон чинь хэрчим ан гарлаа. Том сvх, Темерсvх хоёулаа л тvlээ хагалж байгаа юм байна. Ийм сонин юм мэдэж аваад том сvхээ далайж:

-Темерсvх-ээ, мод хагал! гэж еертее болон том сvхэндээ тушаал егеед далайтал баруун хашааны завсраар:

-Хи хи-хи! гэж хvvхэд инээх сонсдлоо.

-Эргэж хашааны завсраар хартал баруун хашааны Гонгор гэдэг жаал ам хамраа мурийлгаж, хэлээ гаргаад:

-Чи ганцаараа яриад галзуурч байгаа юм уу? хи-хи-хи гэж дооглож гарав.

Би эргэж нэг нарийхан хагадас аваад хашааны завсраар чичтэл Гонгор амжаад зайлчихлаа. Тэгэхлээр нь би хураалттай түлээн дээр гарч, хашаан дээгүүр өнөө хагадсаараа шидсэн чинь жаал бултаж зайлаад хагадсыг минь авч хэлээ гарган дооглож:

-Чи онох уу даа. Чи онох уу даа! Дахиад модоор шид л дээ! гэж миний хорыг маажив. Модоор шидүүлж түлээнээс маань авах санаатай байгаагий нь би мэдээд орхилоо. Тэгээд би үнээний саравч руу гүйлээ. Тэндээс үхрийн нойтон баас түмпэнд хийж ирээд хураалттай түлээн дээр гарч ирлээ.

Гонгор гэрийнхээ хаалганы цаагуур бултганан:

-Чи муу онох уу даа! Онох уу даа! гэж хэлээ гарган дооглосоор л байна. Би үхрийн нойтон баас бөөрөнхийлж бариад, тэр жаалыг онохыг хичээж, хэд хэд худлаа зангаж байгаад шидэж орхилоо.

Гай болж энэ үеэр Гонгорын өвөө нахиу Дондог гуай гэрээсээ гараад ирсэн юм байжээ. Түүний нахиу хамартай улцгар шар нүүрэн дээр үхрийн баас нялчихлаа. Би түргэн доошоо нуугдсан боловч Дондог гуай ч намайг харчихжээ.

-Янжингийн муу босоо ороолон! Чамайг даа! гэж зангаад эргээд гэртээ орлоо. Бодвол нүүрээ угааж арчих гэсэн бололтой.

Гонгор одоо хашааны дэргэд ирээд:

-Өвөө чамайг ээжид чинь хэлээд зодуулна даа! Еэ болж, еэ болж гэж тавлаж байна. Би түүний үгэнд бат итгэж байлаа.

Энэ өвгөн үнэхээр манайд орж ирэх болгондоо *танай босоо ороолон тэнд тэгж ингэж үймүүлж явна!* гэж ээжид дандаа ховлож байдаг юм. Би түүний энэ илүү зантайг их л зөвүүцэн жигшдэг тулд нүүрий нь санамсаргүй баасадсандаа баярлаж байх боловч удаагүй манайд орж ирээд ээжид ховлоно гэж бодоод айж байлаа.

Хагалсан модоо ээжид оруулж өгөөд, ээжийг гэрээс гарах зуур гараад явчихсан хүн болж хаалгаа худлаа дуугаргаж тав хийлгээд, зүүн орон доогуур ороод нуугдаж орхилоо. Ээж орж ирээд намайг гараад явчихсан гэж санах бололтой, ийш тийш харснаа гаднаас оруулж ирсэн сүүгээрээ цайгаа сүүлж байна.

Хаалга цохих дуулдлаа. *Дондог гуай намайг муулахаар ирлээ!* гэж би бодож хэвтэв. Ээж намайг гадаа байгаа гэж бодоод

-Төмсүх-ээ үүд тайлж өг! гэж хашгирч байна. *Дондог гуай намайг ховлох гэж ирж байхад би яалаа гэж үүд тайлж өгөх вэ дээ* гэж бодоод дуугүй л хэвтээд байлаа. Хаалга чанга чанга цохиод л байна.

Удалгвй ээж еерее гарч, хаалга тайлж егеед, Дондог гуайтай хоёулаа орж ирлээ. Тэр нахиу хамартай, чинжvв шиг зууван нvвртэй, улцгар шар евген манайд орж ирэх бvрдээ суудаг зангаараа миний нуугдаж байгаа зvн орны урд зуухны хvхээний дэрдэд ирээд, лаг хийгэл бохироод суучихлаа.

Ширдэг дээгvвр нэлмийн дэвссэн, хевентэй дээлийн нь хормой дороос монгол гутлын хоёр ул авдрын ивээс шиг цухуйж харагдана. Тэгэхдээ есгийгее егзег дороо нийлvвлээд, елмийгее хоёр тийш нь харуулаад ивээд суучихдаг гайхалтай евген байгаа юм. Би нэг удаа энэ евгенийг дуурайж бохирч суух гээд золтой л шагайгаа мулталчаагvй билээ. Дондог гуайн ганцхан сонин эрдэм нь майга хелеерее ингэж хачин бохирч сууж чаддаг нь юм.

Менген сэтгvвр темер цохилуур жингэнэх нь сонсодлоо. Дондог гуай том цагаан соруултай гансаа гаргаад тамхиа нэрж байгаа ажээ. Тэр евген хацраа хонхолзуулан тамхиа татдаг юм. Ээж цай хийж еглее.

-За Янжин минь, муу ах чинь танай энэ босоо ороолонгоос ч нэгмесен болох нь дээ гэж евген намайг ховлож эхэллээ.

-Дондог гуай минь, цаад гайхал чинь бас яачсан бэ? гэж ээж зовнисон дуугаар асууж байна.

-Яах юу байх вэ! Енеедер би сэрvвнд хэдэн боорцог шуу юм буцалгаад халуун тостой хувин бариад гэрээс гарч иртэл... байдагvй шvв...Босоо ороолон чинь харин vхрийн нялцгай баасаар нvврэн дундуур егчилгеж орхилор!

-Ишш яанаа? Нvвр амыг чинь булзалж орхио биз дээ! гэж ээж сандарч байна.

Би орон дороос *хар худалч!* гэж хашгирах шахсан боловч нуугдаж байгаагаа гэнэт санаад амаа алгаараа таглалаа.

-Булзарсан ч гайгvй л дээ. Тэгээд енее vхрийн баас чинь жаахан хашин тосыг минь бузарлаж орхилоо. Yгvй ер ийм ороолон гэж байх уу Янжин минь!

-Юу хэлэх вэ, юу хэлэх вэ! Манайд хашин тос бий. Та аваарай. Би цаад новшийг чинь енеедер нэг турсгыг нь хуулчихъя! гэж ээж амлаж байна.

Дондог гуай:

-Ээ дээ турсгы нь хуулж ханашгvй хvвхэд дээ! Ээ дээ, танай энэ хvн болохгvй шvв! Яасан ч хvн болохгvй, шоронгийн тав л болно! гэж байна.

Шоронгийн тав гэж юу байдаг юм бол? Нэг л аймаар юм байдаг байх! гэж би гайхан бодохын хамт Дондог гуайд гэнэт уур хvрээд явчлаа.

*Би ямар энэ евгенийг шидэх гэж шидсэн биш. Жаал нь дооглоод байхаар л шидсэн

болохоос... Бас хувинтай тос бариад гарч ирсэн гэж хvн гvжирдээд байгаа юм. Яаж нэг энэ евгенийг чадья даа!* гэж ийш тийшээ харлаа.

Ашгvй, орны ширгvвний тэндэх хешигт зvв утас хатгаастай харагдлаа. Эгчийн захаа хаддаг утас зvвн мөн байна.

Би орон доогуур сэмхэн мелхөж гараа дээш явуулан, зvв утсыг аваад, евгений хормойг ширдэгтэй шидэж гарлаа. Зvрх тvг тvг тvгшиж байна. Ёвгөн тамхиа татаад цай уугаад суугаад л байна. Манайхаас боовны тос авах болсондоо тайтгарсан бололтой. Би хормойг нь ширдэгтэй шидэж дуусаад гарч зугтаахаар зэхээд байлаа.

Адаг сvүлд нь евгенийг:

-За харьж vзье гэж босохоор гараа газар тулахыг хармагц би орон дороос год всрэн гарч зугтаалаа. Ёвгөн ойчиж, ээж дуу алдах чимээ миний араас дуулдсанюм. Би хашааны хаалгаар сум шиг харван гартал эгчтэй мергелдеж орхив. Эгчийг гэдэс рvв нь мергеж унагаачаад би цаашаа жирийлээ.

Дондог гуайг юм дайрчихлаа гэж ээж анх сандарсан юм санжээ. Дараа нь орны темерт дээлээ гогодож дээ гэж санажээ. Адаг сvүлд нь ширдэгтэй оёсон хормойгий нь хараад, миний ажил гэж сая л мэдэж, миний телеенеес ичиж *vхэх* шахсан гэж хvнд ярьж байхы нь би хожим сонссон юм.

Тэр vдэш ээж намайг барьж, vнээний саравчны шонгоос уяж байгаад нарийн сураар ороолгосон юм. Би хоёр хоног босож ч чадахгvй, сууж ч чадахгvй зовж билээ.

Ингэж би сэмхэн Гонгор гэдэг гайтай жаалаас болж *арьсаа хуулуулсан* юм.

ХОРИНЫ УЛААН БУЛАН

Хорины улаан булан манай догол гудамжны мухарт зvвн тийшээ харсан том жижиг хоёр хаалгатай хашаанд байсан юм.

Улаан булан гээд цагаан байшин байдаг нь сонин шvв. Яагаад цагаан байшин байтал улаан гэж нэрлэж байгаа юм? гэж санагддаг сан.

Улаан булан бол том хvмvвсийн хуралддаг, тедий л сонирхолтой биш газар гэж би багадаа боддог байлаа. Тэр вед томцуулын хуралдах гэдэг их гайхмаар ажил шиг санагддаг сан. Манай хорины евгөн эмгэн голдуу настай улс нэг их сонин хачин юм vзэх гэж байгаа юм шиг тал талаасаа цуглаад ирдэг юм. Тэгээд л нам чимээгvй сууцгаадаг юм. Нэг юм уу заримдаа хэдэн хvн урд нь гараад суучихна. Тэгснээ тэдний нэг нь босож ирээд негее улсыг чинь загнаад байх шиг санагддаг сан. Мөн ч балчир байж дээ.

Гэвч улаан булан заримдаа хvвхэд бидний сэтгэлийг хамгийн их татсан сонин сайхан газар болж хувирдаг юм. Яагаад гэвэл тэнд хааяа кино гардаг юм. Кинонд

хvvхдvvд хичнээн дуртай байдгийг та нар мэднэ. Харин улаан булангийн эрхлэгч Лхам гуай vvнийг тун ойлгодоггvй хачин хvн сэн. Бvтэн сайн едер едрийн цагаар кино гарвал биднийг оруулдаг юм. Харин бусад едер оройн цагаар кино гарвал биднийг яасан ч оруулдаггvй билээ. Үдэш кино гарах бvрд л тэр бvдvvн авгай улаан булангийн хаалган дээр баймгай хад шиг зогсчоод л богинохон бэлцгэр хуруутай гараараа биднийг зад тvлхэж

-Та нар яасан задарсан дэггvй хvvхдvvд вэ. Шене болсон хойно кино vзэх гэж томцуултай цг дайраад байхдаа ичихгvй юу? Шенийн кинонд хvvхэд оруулахгvй гээд байна шvv! Явцгаа, харьж унтацгаа гээд хангинадаг сан.

Тэр авгай ер нь биднийг согтуу хvн шиг л их нойртой улс гэж боддог шиг байдаг юм. Кино гарч хөгжим хангинан буу пижигнэж байсан ч сэрэхгvй л хурхираад байх улс гэж боддог байх.

Томчуул кино vзэхдээ еврее уудалж мeнгe гаргаад билет гэж нарийхан цаас худалдаж аваад ордог юм. Тэгсэн байтлаа кино гаргаад eнгeрeхeер eнeexийгeе шал хэрэггvй хог новш шиг хаа ч хамаагvй базаад хумхиад хаячихыг нь яана? Аав ээж маань тийм хэрэггvй цаас худалдаж авах мeнгe бидэнд тэр бvр eгeхгvй нь хясаатай. Eгсeн ч бидэнд eнeex билетээ бас худалдахгvй. Бидний жигтэйхэн сонирхож байгаа юманд маань оруулахгvй болохоор бид бvр гайхаш барагддаг сан. Кинонд хамаагvй оруулах том хvн бушуухан болох сон гэж мeн ч их хvсдэг сэн.

Тvрvvчийн сайн едер кино гарахад манай гудамжны хvvхдvvд кинонд орох маш сонин арга олсон байлаа. Үvнийг манай хамар хашааны eнeex зэvvн жаал Гонгор санаачилсан юм. Бодвол тэр том хvvхдvvдээс сэмхэн олж мэдсэн бололтой.

Бид гурав дөрвөн хvvхэд аанай л Лхам гуайн дэргэд тулж очоод хад мeргeсeн юм шиг зогсож байлаа. Тэгтэл сэмхэн Гонгор намайг араас угзчин дуудаж, хаалганаас холдуулан, цонхны дэргэд аваачив. Тэр жаал:

-Би кино vзэх ийм сонин билет хийсэн юм. Чи хараач! гэж нэг юм алган дээрээ тавьж цонхны гэрэлд харуулж байна. Харсан чинь сvлбээр зvvний vзvvрийг матаж хийсэн темер дэгээ байх бeгeед тvvний битvv гогцоотой талаас урт утас уяж, хэд нугалан зангидсан байна. Би ийм хачин билетээр яаж кинонд ордгийг бодож олж чадахгvй байтал Гонгор онигор нvдээ зальтайгаар инээмсэглэж дундаа зайтай vдэн шvдээ гаргаж ярзайлгаад чихэнд шивнэж учрыг тайлбарлав.

-Найзаа тэгээд eнeедер чи энэ дэгээг бариад миний хэлснээр биднийг кинонд оруулчих. Дараагийн кино гарахад eвгeн чинь дэгээ бариад чамайг кинонд оруулна гэж намайг гуйж байна.

Би тvvний энэ аргыг сонирхож туршиж vзэх сэн гэхээс гар хуруу загатнаж байсан тул тvvний гайгаар *арьсаа хуулуулснаа* ч мартаж орхиод *Тэгье* гэж гар барин тохиролцлоо.

Би Гонгорын заасан ёсоор енеех дэгээг барьж утсыг тайлж сунгаад улаан булангийн гадагшаа нээгддэг хаалганы ард орж нуугдлаа. Гонгор нехдийнхөө хамт Лхам гуайн урд хоригдож байна. Би хаалган доогуур сэмхэн гараа явуулж Лхам гуайн дээлийн хормойноос дэгээгээр гогодож аваад утсыг сунган байшингийн ёроолоор гүйж нилээд холдоод угзчиж гарлаа.

-Хvвe хэн бэ? Болиоч гэм! Хvний хормой хотноос угзчаад яаж байгаа юм гэж Лхам гуай гайхан хаалганы ар руу енгийж харж байгаа нь харагдлаа. Би татахаа бользноод, эргэх гэхлээр нь дахиад татлаа.

-Yгvй энэ чинь одоо юу вэ? Та минь! гээд их гайхсан Лхам гуай хаалганы араар тойрч vзэж байгаа харагдав.

Yвдэнд тулаад Лхам гуайд хоригдож тvлхvвлж байсан хvвхдvвд олон хvний дундуур сvлжээд хэдийн кинонд орчихсон байна. Би утсаа хаячаад сэмхэн очиж Лхам гуайн хормойноос дэгээгээ салгаж авлаа. Тэгээд намайг хаалганд хvрч очиход хvн бараг орж гvйцсэн байлаа.

Намайг Лхам гуай оруулсангvй.

-Сe зендeе хvвхэд орсон шvв дээ. Намайг оруулчих л даа гэсэнд

-Юу гэнээ чи? Байтлаа том хvнтэй хэрэлдэх нь vв? Яв, харьж унт гээд намайг хаалганы гадна гаргаж, vвдээ хаав.

Би урамгvй байлаа. Нехед маань едийд кино vзэж байгаа даа гэхээс

-Хэрэггvй ч би дэгээ барилаа даа гэж харамсан бодлоо.

Тэр удаа би нехдийнхөө телее осолтой ажил хийж киноноос eеpee хасагдсан болохоор дахиад кино гарахыг тэсгэлгvй хvлээж байлаа. Хясаантай нь, дараачийн хагас бvтэн сайн едер нь кино гарсангvй. Октябрийн баяраар бидэнд едрийн кино vзvвлж *Александр Невскийг* vзсэн боловч vвнд бvх хvвхдийг хориг саадгvй оруулсан болохоор енеех сэмхэн Гонгорын *Уран аргаар* кинонд орж vзээгvй надад нэг л хангалтгvй байлаа.

Тvвнээс хойш бас хагас сар болоод ашгvй нэг томцуулын кино гарах болсонд би Гонгорт гvйж очоод:

-Чи намайг енеедер кинонд оруулж eгнe биз дээ? гэв.

-За яах вэ, би дэгээ барих нь барья. Харин сvвлд нь намайг оруулахгvй бол яах вэ? гэж Гонгор дурамжхан хэлж байна.

-Яах вэ, тэгвэл чи над шиг л хариад унтаж орхиорой. Чиний ээлж юм чинь.

-Яршиг, би дэгээ ч барина. Кинонд ч орно. Эртээр бол чи еерее бүтэлгвй болоод орж чадаагвй болохоос... гэж хэлээд яваад еглее.

Тэгээд бид хэдэн хvvxэд хаалганы дэргэд очиж Лхам гуайд тулаад загнуулж байтал Гонгор хэлсэн vгэндээ хvрч мeн л эрхлэгчийн хормойноос дэгээдэж аваад тул загас барьсан юм шиг угзчсанд

-Та нар юунд хормойноос угзчаад байгаа юм, болиоч! Яасан маягтай юм гэж тэр авгай гараа савчин хаалганы ар руу енгийж байна.

Бид ч тэр хооронд нь амжаад орчлоо. Ингээд хамаг юм сайн сайхан бүтэж,
Мужийн намын хороон дарга гэдэг онц сайхан кино гарч байлаа.

Тэгтэл гэнэт гэрэл унтарч асаж хэд анивчсанаа бүгд унтарчив. Томцуул багацуулгвй л цем дуу алдаж *хясаантай юм* гэж харанхуйд шуугилдан хвлээв. Дахиад гэрэл асахгвй гэдэг нь тодорхой болсон хойно билетээ хадгалж байгаад дараа vзэхээр болж хvмvvc тарж эхлэв. Би хадгалж байгаад дахин орж vзэх билетгвй тул энэ хясаантай гэрлээс болоод сайхан кино vзэж чадсангвйгээ бүр урам хугаран харамсаж байлаа.

Тэгээд хvний сvүлд гадагшаа гарахаар тэмтрэн тvгдэрч явтал *Энэ ер нь тагнуул хорлон сvйтгэсэн байх* гэж санагдав. Энэ бол *тагнуул* Гонгор кинонд орж чадаагвйдээ атаархаад биднийг бас кино vзvvлэхгвй гэж *хорлосноос* гарцаагвй гэж бодлоо. Емхий санаатай еедгвй хvvxэд юм даа! гэж тvвнд уур хvрлээ. Гонгор гэрэл унтраах арга гэж элдэв бусын юм ярьж билээ. Тэгээд би улаан булангийн байшин хашаа хоёрын зvүн хойд цонжинд урт нарийхан хэдэн савх мод байсныг саналаа. Тvвнийг байшин шавардахад хананд нь хадаж хэрэглэдэг юм. Энэ бүхнийг би сэргэлэн саналаа.

Тийшээ сэмхэн гvйж очоод нэг урт мод авч хашаа тvшvvлэн тавимагц, хурдан шалмаг авирч хашаан дээр гарлаа. Дараа нь бехийж енеех урт модоо авч хендлен бариад, хойд айлын цонхны гэрэлд бүдэгхэн гэрэлтсэн хашааны толгой дээгvүр дамжин явахад одоо би харин нарийхан тэнжээн дээгvүр дамжиж тоглож байгаа циркчин болсон юм шиг санагдав.

Ингэж дамжин явж, улаан булангийн хашааны бага хаалганд хvрч, тvвний нуруу модыг зайдлан унаж саваад урт модоороо байшин руу орсон гэрлийн зэрэгцээ хоёр утсыг таширт нь дагуулан ширвэтэл улаан булангийн гэрэл мэлс гээд асчихлаа. Ингэхэд би еерийгее фронт дээр тасарсан утасны хоёр vзvvрvүдийг амандаа зууж залгасан баатар холбоочин болчихсон юм шиг саналаа.

Тэгээд *ура* хашгирах шахаж байтал, миний ереесен хэл дээрээс нэг баравгар гар шvvрээд авлаа. Тэр гар намайг гуд татаж буулгахад нь харвал миний *дайсан* болсон Дондог евген гуай мeн байв.

-Аа чи ингэж байдаг босоо ороолон бий! гэж тэр евген занаад муу чихэн дээрээс минь атгаж аваад улаан булан тийш чирч аваачлаа.

Улаан булангийн мухрын жижиг ерсэнд эрхлэгч Лхам, хорины дарга Даш гуай хоёр их л ажилтай бололтой бичиг бичиж сууна. Гэрэл ассан байхад лаагаа унтраахаа ч мартчихсан байна.

-Та минь харав уу? Янжингийн энэ босоо ороолонг харж байна уу? Ийм темер утас шидээд гэрлийг чинь унтраагаад байдаг байна. Хашаан дээр суучихсан шидэж байхад нь би барьж авлаа! гэж Дондог гуай намайг муулж ереесен талыг тахийлгасан зэс утас ширээн дээр тавьж байна.

Намайг урт модоор ширвэхэд гэрлийн утсанд Гонгорын шидсэн энэ зэс утас мултраад Дондог гуайн толгой дээр унасан бололтой. Ганцхан үзвүрийг нь тахийлгасан болоод тийм амархан унажээ. Дондог гуай хаанаас шидэв гэж еедее хараад намайг хашааны толгой дээр байхыг үзэж бариад авсан юм байжээ.

Би очиж очиж намайг нэг нүдээр үздэггүй Дондог гуайд баригдсан болохоор дайсанд баригдсан зоригт цэрэг шиг нэг ч үг дуугарахгүй байя гэж шийдлээ. Тийм болохоор хэдийгээр дотроо *Энэ утсыг нь танай Гонгор шидсэн юм мэдэв үү!* гэж энэ зэвүүн евгентэй хэрэлдэх байсан боловч түүнээ гаргаж хэлсэнгүй. Дуугүй л урвайгаад зогсоод байлаа. Лхам гуай:

-Нээрэн энэ хүүхдүүд бүр хэтэрч байна. Одоо байчихаад бүх намайг үүдэнд билет шалгаж байхад хормой хотыг минь загасны дэгээ шиг юмаар сэнжилж аваад угзчиж дооглодог болж. Энийг хараа- гээд бидний кинонд ордог билет болсон дэгээг урт утсаар ороочихсон ширээнээсээ гаргаад ирлээ. Бүтэлгүй хог чинь дэгээгээ авалгүй чиргүүлээд тавьчихаж! гэж би Гонгорыг зэмлэн бодлоо.

Хорины дарга Даш гуай намайг харж, дэгээг сонирхсоноо ширүүн барзгар улаан царайд нь инээмсэглэл тодрод:

-Юун ч сүрхий дэгээ билээ дээ. Хүүхдийн юм биш байлгүй дээ. Нэг хар хүн л томхон шиг тул барьж гэж бодож дээ. Ха-ха! гэж инээсэнд

-За яршиг даа. Дарга зүгээр дандаа хүн дооглож байх юм! Энэ хүүхдүүд ер нь даанч дэндүү дэггүй юм аа! гэж эрхлэгчийн хэлэхэд

-Тэр дундаа энэ бүр гаргуундаа хүүхэд байгаа юмаа. Гэрт нь орсон хүний дээлийн хормойг ширдэгтэй оёно. Энүүнд болохгүй зан бүхэн бий! гэхчлэн Дондог гуай намайг муулж гарлаа. Энэ евгений нүд нэг л зэвүүн сармагчингийн нүд шиг ёлтгонож харагдана.

Даш гуай гэнэт царайгаа хүрлийлгэж аймаар сүртэй болоод

-Хvvхээ яагаад албан газрын чийдэн унтрааж байдаг билээ? гэж аядуухан асуулаа. Би дуугvй л байлаа.

Даш гуай намайг загнаж зодоогvй боловч улаан булангийн чийдэн унтрааж едий тедий хvний боловсорч гэгээрэхэд садаа болдог чинь бараг л хорлон сvйтгэх ажил гэж сvрхий учирлаад, vнээс хойш ингэж зvгvйтдэгээ боль гэж хатуу сануулав.

Тэгээд би Гонгорын хийсэн хэргийн телеенеес хатуу шийтгэл хвлээлээ. Юу гэвэл тэд намайг ээжийг ажлаас бууж иртэл дэргэдээ суулгасан юм. Сvvлдээ миний улны гижиг хvрч, гутал дотор минь арав хорин жаран хелт орчихсон юм шиг арзганаж байлаа. Тэгтэл эрхлэгч, дарга хоёр мэдээ ч vгvй, юмаа хийгээд суугаад л байсан юм.

Ээжийг ирэхээд дуудуулж авчраад Даш гуай

-Янжин минь наад хvvхдээ олигтойхон сургаж бай! Зvгvйтгээд тун болдогvй хvvхэд гэж Дондог гуай ч хэлж байна. Лхам ч хэлж байна. Ер нь их ширvн *эр* гэнэ! Харин зодож жанчаад хэрэгvй шvv! гэж намайг ээжид хвлээлгэж егев. Ээж гэртээ ормогц л:

-Ийм vр хvvхэдтэй хvн амьд явсны хэрэг алга! Айл амьтны нvvрийг ч харах аргагvй боллоо. Нэр нvvрий минь баасдаж гvйцлээ! гээд уйлахад нь би гайхаж, бас еревдлее. Зодуулсан би уйлаагvй байхад ээж еерее ингэж уйлж бухимдаж байхыг vзэхэд би тун ч буруу хэрэг хийсэн шиг санагдлаа.

ХАРГАЛДАА ХАШААНЫ ЖОЛООЧ АХ

Маргааш нь бүтэн сайн өдөр байсан ч гэсэн би эрт бослоо. Ээжийг босоод цайгаа чанаж байх үеэр би сэрчихлээ. Би, сэрэхдээ л хойрго болохоос биш, сэрсэн байвал босохдоо залхуурдаггүй юм. Тэр зангаараа ухасхийн босож хувцаслав.

-Хүү минь жаахан унтахгүй яагаа вэ? Юу болоод чи ийм эрт босоод ирэв гэж ээж гайхан асууж байна.

-Зүгээр сэрчлээ! гэж би хариулсан боловч юу болоод ийм эрт сэрчихсэнээ өөрөө ч гайхлаа. Үдэш хэрэг тарьж ээжийг уйлуулсандаа сэтгэл зовоод ч тэр үү, эсвэл миний нойр гэнэт бага болж байгаа юм уу, бүү мэд.

Хөвөнтэй цамцаа өмсөөд гадаа гартал баахан жавартай боловч тунгалаг сайхан өдөр болох янзтай, их сайхан байна. Тэнгэр цэв цэлмэг. Нар удахгүй гарах гэж байгаа бололтой. Дорно зүгийн тэнгэрийн хаяа туждаа улаан шаргал туяанд умбасан байна. Манай үнээний саравчийг гялбам сайхан гуулин царан дээр

товойлгож хийсэн юм шиг их гоё харагдаж байна.

Би нар мандахыг харах гэж саравчин дээр гарч өвсөн дотор хэвтлээ. Тэгтэл бутны цаана нуугдаад дайсантай байлдаж байсан нэг цэрэг санаанд орлоо. Тэр цэрэг малгайгаа шарилжинд өлгөөд бутны цаанаас цухуйлгахад нь дайсны мэргэн буудагч түүний нь цоо буудаж орхисон юм. Үүнийг би нэг кинонд үзсэн шиг санагдана. Ер нь мэргэн буудагч тусгай шагайвартай нууцгай байран дотроос юм уу эсвэл өндөр модны оройд гарч өтгөн мөчир шилмүүс дотор нуугдаад бууддаг гэж Галдан ах ярьж байсан. Миний хэвтэж байгаа өвс хураасан саравч бол яг л мэргэн буучийн байр шиг санагдаад явчлаа. Яагаад гэвэл энд намайг хэн ч харахгүй, харин би бүх яумыг харж байна.

За тэр! Харалдаа хашаанаас жолооч ах гараад ирлээ. Арвын бидонтой юм барьж явна. Ачааны тэргэндээ суух нь дээ! Үгүй манайд орох нь. Энэ ах манай ээжид сүү авчирч өгөх нь дээ. Өчигдөр хөдөө яваад ирсэн юм байж.

Энэ жолооч ахыг Дагва гэдэг. Нэг нь дээшээ, нөгөө нь доошоо чиглэсэн хачин хөмсөгтэй, намхан, бор хүн байгаа юм. Их сайн хүн шүү. Бид хоёр их найз улс. Надаар тэргээ арчуулдаг юм. Дугуй нь хагарвал би хийлүүрий нь дарж өгнө. Энэ ах М-Пикап гэдэг машинтай. Бас албаны том тэрэг барьдаг юм. М-Пикапаа унавал намайг суулгадаг. Том тэрэгнийхээ кабинд бол харин суулгадаггүй юм. Манайд огт машин байхгүй байхад энэ ахад том жижиг хоёр машин байдаг. Хачин шүү!

За тэр ч яахав. Би бол одоо мэргэн бууч хүн. Даанч надад буу алга даа. Байз! гэж би хөвөнтэй цамцныхаа өвөрт гараа шургуулав. Еэ гялай! Миний улаан сундагаар хийсэн чавх ашгүй байж байна. Харин бууц хаяаны манааснаас хэдэн сум түүж авдаг юм бил үү? Би нөгөө халаасан өвөртөө гараа оруулж тэмтэрлээ. Хэдэн сум байна! Тэгнээ тэр! гурав... дөрөв, таван жижигхэн бөөрөнхий сум (чулуу) байна.

Одоо! Ёстой мэргэн буудагч шиг л нэг ч сум гарздахгүй онох юм шүү. Харин юу буудах вэ? Хаа ч юм бор шувуу жир жир дуугараад байна. Тэр дайсан хаана байна? Түүнийг л буудъя. Гэвч Гонгорыг хашаанаасаа гараад ирвэл нэг сум зориулж болох юм даа. Тэр ер нь хорлон сүйтгэгч хүүхэд байгаа юм. Гэвч түүнээс болж ямар ч хэрэг дэгдэж болно. Би тэр өөдгүй жаалаас болж өөрөө зодуулсан. Ээжийгээ уйлуулсан. Ер нь больдог юм уу?

Ингэж бодож байтал нэг харахнаа хэдэн бор шувуу ирээд улаан булангийн чийдэнгийн утсан дээр суучихсан жив жив гэж байна. Би бушуухан буу сумаа гаргаж шон дээр сууж байгаа нэгийг нь чиглүүлэв. Тархиндаа сум зоолгохоо мэдэхгүй яваа дайсны цэрэг шиг тэр бор шувуу ийш тийшээ гилбэлзэн жив жив гэж л байна. Би чиглүүлж чиглүүлж харваад тавьчихлаа!

Тэгтэл юу болсон гэж санана! Гайтай бор шувуунууд дэр гээд нисчихлээ. Миний сум оносонгүй. Тэгтэл цаана нь жолооч ах духаа алгаараа дараад машиныхаа дэргэд ийш тийшээ харж байна. Түүнийг оносон бололтой. Тэгээд хэн хаанаас чулуудав гэж хайж байгаа нь ил. Би айхдаа өвсөн дотор улам шигдэж доошоо

хэвтгэл саравчны дээврийн хавирга модон дээр тавьсан даранз цөм үсрээд пир пар доошоо уналаа. Манай үнээ бяруунууд саравчны дээвэр дээрээс чоно харайгаад орж ирлээ гэсэн бололтой босон харайцгаалаа. Гай болоход манай хөгшин тарлан үнээ махир эврээрээ миний хөвөнтэй цамцны аравчнаас гогодож аваад толгойгоо гилжийлгэн, нүдээ цагаанаар эргэлдүүлээд намайг саравчин дундуур чирээд хурдаллаа.

Ингэж пажигнатал, ашгүй, хүрэмний минь аравч тасарч би үнээнээс салаад хашааны үүдэнд унатал намайг мөрөн дээрээс нэг хүн татаж босгов. Харвал жолооч ах ирчихсэн байна.

-За хампаан яаж хөглөж байгаа чинь энэ вэ? Гар хөл чинь зүгээр биз? гэж байна. Би үхрийн эвэрт чирэгдэж айсандаа хамаг бие салганан өвдөг чичирч байлаа. Хөвөнтэй цамцны минь шороог гүвж байснаа Дагва гуай миний халаасан өврөөс цухуйж байсан чавхыг суга татаж аваад

-Аа хампаан, намайг чи л харваад байсан юм бий? Муу санаа эзнээ отно гэж энэ дээ гээд ха-ха-ха гэж инээв. Түүний духан дээр чигчий хурууны өндөг шиг овойчихсон байна. Дагва гуай миний эрүүн дээрээс өргөж өөр өөдөө харуулаад:

-За хампаан, чи яагаад намайг харвадаг билээ? гэж даажинтайгаар асууж байна.

-Ах аа, би бор шувуу харвасан чинь харин таныг оносон юм. Би таныг цаана нь байсан гэж мэдсэнгүй... Би мэргэн буудагч болж тоглож байсан юм... гэж дэмий л үнэнээ хэллээ. Жолооч ахыг энэ үгэнд минь үнэмшихгүй байх гэж бодож байлаа. Томцуул ер нь хүүхдийн үгэнд итгэх дургүй байдаг юм.

-За хампаан чи нээрэн мэргэн буудагч болж тоглож байсан бол ч тоогүй л байна даа. Онох гэсэн юмныхаа оронд хампаанаа онодог чинь дэндүү муу буудаж дээ! Ийм янзаар *мэргэн* буудвал чи хүний нүд сохлох нь байна шүү! Хампаанаа энэ удаа ч гэрийнхэнд чинь хэлэхээ больё доо. Үүнээс хойш харин хүн харвасан байвал сайхан мэдээрэй! гэж санууллаа.

Би түүнийг миний үгэнд итгэж, намайг уучилсанд нь мөн ч их баярлаж билээ.

-Би дахиад яасан ч хүнийг чавхаар харвахгүй. Бү-үр яасан ч чавхдахгүй! гэж үнэн голоосоо батлан андгайлав.

Энэ үеэр ээж үхрээ гадагш гаргах гэж гэрээсээ гарч ирээд бид хоёрыг гайхан харж:

-Дагва минь, та хоёр чинь юу л болоод байна даа, энэ чинь? гэж асуув.

-Юу ч болоогүй ээ! Энэ хампаан маань саравчин дээрээс ойчиж үхрийн эвэрт чирэгдэж хөглөөд би салгаж авах гэж бужигналаа гэж жолооч ах ажиггүй хариулж байна.

-Юм болгонд дандаа ямаа шиг авирч байдаг хүн. Болжээ, болж! Юунд салгаж аваа вэ? гэж ээж тавлаж байна.

Дараа нь ээж жолооч ахын духан дээрх овгорыг харж:

-Дагва чи наад духаа яачаа вэ? Манай энэ гайхал цохичоо биз? гэж миний хийсэн хэргийг мэргэн юм шиг таачих шахлаа. Харин Дагва гуай над руу харж нүд ирмээд

-Аа энэ үү? гэж духаа илээд

-Би танай *аваргыг* үхрийн эврээс салгаж авах гэж байгаад үнээний эвэрт цохиулчихсан юм... гэж хэлдэг байна.

Энэ сайн ах миний төлөөнөөс ингэж ээжид худлаа хэлэхэд нь би түүний төлөөнөөс санаа зовлоо. Жолооч ахыг би тэгэхэд энэ хавьдаа хамгийн ухаантай сайн хүн юм даа гэж бодлоо. Тийм сайн хүнийхээ толгойг чавхаар оночихдог их муухай юм боллоо. Би ч өөдгүй мэргэн буудагч юм даа. Мэргэн буудагч хүн онох гэснээ онохгүй, харин огт хамаагүй юм онох гэж байх уу. Ичгүүртэй юм. Муу чавх ер нь гайтай буу юм. Түүний тэнэсэн сум юуг ч онож магадгүй юм байна гэж би гэмшин гэмшин бодож билээ.

МАНАЙ СУРГУУЛЬ

Түүний маргааш нэг дэх өдөр. Даваа гариг. Тэгэхээр эгч бид хоёр сургуульдаа явах ёстой байсан юм.

Би одоо ямар сурагч байснаа ярих болж байна. Ярихад жаахан ичмээр юм. Хорин жилийн өмнө надаас өөр тийм өөдгүй сурагч бараг байгаагүй гэж болно. Одоо бол та нарын дотор ийм сурагч лав байхгүй байх. Байж ч таарахгүй гэдгийг би урьдаас хэлье.

Юуны өмнө би үдэш унтаж өгдөггүй, өглөө босож өгдөггүй сурагч байсан юм. Намайг сэрээж босгох гэдэг өвөө, ээж, эгч гуравт минь амаргүй ажил байсан даг. Гэвч тэд намайг сэрээх өөр өөрийн аргыг бодож олдог байсан юм. Өвөө аягүй л бол халбага хүйтэн ус нүүр лүү минь палхийтэл цутгаад сэрээнэ. Унтаж байгаа хүнд үүнээс илүү аймаар юм байхгүй шүү дээ.

Ээж бол өглөө эрт үхэр малаа аялуулж яваад орж ирүүт хучлагыг минь хуу татаад мөс шиг хүйтэн гараараа нойрмог нүүрийг минь дарж намайг сэрээдэг сэн.

Тэгтэл тэр нэг өглөө эгч намайг шал хачин аргаар сэрээсэн юм. *Дүү минь босоорой, одоо хичээлээсээ хожимдлоо. За босоод ир, нүдээ нээ дээ* гэж чихэнд шивнээд долоовор хуруугаараа миний хэнхдэг гэдэс рүү энд тэнд хатгачиж, гижигдэж мурчигануулсаар байгаад сэрээчихсэн юм. Ийм зэвүүн аргаар сэрээсний нь хариуд би эгчийг нүдээ аньсан чигээрээ хэд цохиж авсан боловч тэр нойтон хамуу шиг салж өгөхгүй *За бос, бос! Эгчийгээ зодсон хүн ийм салга болно.

Хараач ийм салга болдог юм* гэж салгалан маяглаж намайг шоолоод болохгүй болохоор би аргагүй нүдээ нээсэн билээ.

Би сэрмэгц орноосоо суга үсрэн босож маш түргэн хувцасласан юм. Өмд, цамц, хамаг юманд товч бараг байхгүй болохоор хурдан хувцаслахад юу байх вэ! Хөвөнтэй цамцаа гадуур нь өмсөж авлаа. Галоштай эсгий гутлаа углаж авлаа. Шалны өр дээр тараагаад хаячсан ном дэвтрээ хамж аваад уранхай цүнхэндээ хийж сугандаа хавчууллаа.

Хоёр хуруундаа уяж чавх хийдэг утсан сундагаа ширдэг дороос сэмхэн авч өмднийхөө халаасанд хийлээ. Бас нэг чухал багажаа мартаж шахжээ. Төлдөр ээжийн дэлгүүрийн ширээн дотроос дэгээдсэн хэдэн дардаг хадаастай чүдэнзний хайрцгаа хаа хийснээ санахгүй гайхширч байлаа. Тэгтэл орны ширгүүд хөшигний цаана ханын нүдэнд хавчуулснаа гэнэт саналаа. Түүнийгээ авахаар сэмхэн мяраалаа. Өөрөөр хэлбэл миний нүүр эгч, өвөө хоёрын зүг ээлжлэн хандаж, бөгсөөрөө ухран ширгүүд ойртоод гар минь хөшгийг сэмхэн сөхөж, чүдэнзний хайрцгаа тэмтрэн олж аваад өмднийхөө халаасанд хийлээ.

Энэ үед өвөө сэрүүн боловч нүдээ аниад хэвтдэг зангаараа хэвтэж байсан юм. Эгч баруун хатавчинд очоод угаагуурын дэргэд буруу хараад нүүр гараа угааж байсан юм. Энэ сайхан чөлөөнд би цүнхэнд байдаг ном дэвтэр, үзэг ханадаа, баллуур бэхнээс бусад юмаа бүртгэж авсан юм.

Тэгээд ээжийн надад зориулж аяганд хийсэн идэх юмыг харлаа. Жижигхэн тал еэвэнгээс нь нэг өм хазаад үлдсэнийг нь алимтай нь хамт хөвөнтэй цамцныхаа халаасанд шургууллаа. Орой боссон болохоор одоо идэх зав алга. Ангидаа очоод идэхэд амттай юм шиг санагддагаас гадна алимны үрээр тоглоход ч бас аятайхан байдаг.

Тэгээд хамаг юм бүрдсэн тул гүйгээд гарах гэтэл эгч хөвөнтэй цамцны минь аравч дээрээс нойтон гараараа шүүрээд авчээ.

-Хүүе-ээ, чи нүүр гараа угаагаач! Дандаа л халтар ухна шиг юм сургууль дээр очоод намайг загнуулж байх юм. Ичдэггүй амьтан шүү. Чамайг ээжид хэлнэ шүү! гэж байна.

Би энэ яршигтай ажлыг мартчихсанаа гэнэт санаж, аргагүй нүүр гараа угаах болов. Эгчийн оронд угаагуурын дэргэд очиж буруу хараад усаар гар нүүрээ нэг нэг цавдаж аваад арчуур тийш эргэтэл

Яршиг-аа! Төмөрсүхээ! Чи олигтойхон угаа л даа гэнэ.

Эгч нүүрээ их нямбайлж угаадаг юм. Өглөө болгон ингэж сүрхий угаахад түүний нүүрний улбагар ягаан арьс зулгарчмаар санагддаг сан. Дараа нь эгч гээгээ самнаж сүлждэг юм. Эгч энэ хар яршигтай олон ажлыг хичээлээс өмнө яаж амжуулдаг юм

бол гэж би гайхдаг сан. Түүний нь хараад байхад залхуу хүрдэг юм. Эрэгтэй хүн болж төрсөн нь надад аз болжээ. Хоёр сард нэг удаа үсээ хусуулах ч бас амаргүй. Гэвч өглөө болгон гэзэг самнаснаас хаа зүйртэй юм.

Тэгтэл ээж бас ороод ирлээ.

-Ээж ээ, энэ дүү чинь нүүр гараа сайн угааж өгөхгүй юм. Хүзүү хоолойгий нь хараа. Пад хар. Нүүр нь энүүхэндээ цайраад баг өмссөн юм шиг. Хар аа! гэж ховлов. Би эгчийг дотроо хараах боловч ээж хүрч ирээд хөвөнтэй цамцы минь тайлж авах гээд өнөөх хичээлийн бүртгэлийг минь үзчих бий гэж айгаад бушуухан гадуур хүрмээ тайлж хаяад дахин угаагуурт очлоо.

-Угаагаад өг! Угаагаад өг! гэж эгчид даалгалаа. Бүр ч гайтай юм болох нь тэр. Эгч мөлүүлэх улаан гараараа миний хүзүү хоолойг савандаж угаагаад миний гижиг хүрч, бие арзганан, бас нүд минь аргаад хорсоод ч явчих шиг болов.

-Яршиг-аа, би... Би өөрөө... өө... яасан юм ус! суга руу ус... гэж миний дургүйцтэл ээж:

-Уухай! чи тэгээд эгчдээ ярдаглаад байгаарай гэж зандарлаа. Ээж өвөө хоёр эгчийг өргөмөл юм, бүсгүй амьтан гэж түүнд хир халдаахгүй, гар ч хүрэхгүй. Тэгсэн байтлаа намайг бол дандаа буруутгаж, зодно, загнана. Би ээжийн төрсөн үр нь болохоор намайг яаж ч гомдоосон хамаагүй юм шиг байдаг. Би үүнд их атаархаж *Би өргөмөл хүү нь, эгч төрсөн охин нь байсан болоосой!* гэж боддог байлаа.

Эгч яаж ч байсан хөдлөхгүй, урвайгаад дуугүй номой байдаг болохоор их хүндтэй байх шиг байдаг. Гэвч би тэр хамгийн амархан дуугүй номой байдлаар байж тун чаддаггүй болохоор намайг загнахдаа дандаа л эгчийг жишээ татаж *Чи энэ эгчийгээ хар, хичнээн толгой сайн хүүхэд байна. Гэтэл чи яачихсан заяа нь хаясан хүүхэд вэ!* гэж зэмлэнэ. Иймд би эгчийн нурмагар номой зан, өргөмөл охин гэдэг хоёрт нь шал дургүй хүрдэг байсан юм.

Тэр өглөө би эгчийн гайгаар хичээлээсээ жаахан хоцорсон боловч харин нүүр гар хүзүү хоолойгоо сайн угаасан болохоор ариун цэврийн комисс Нямаагаас айхгүй болсон нэг сайн талтай байв.

Адаг сүүлд нь эгч бид хоёр гэрээсээ гараад, халуун усны зүүн үзүүрээр тойрч төмөр замын далан огтлон сургуулийн гудамж руу орох үед миний нүүр өглөөний жаварт чимчигнэн хорслоо. Нүүрээ сайн угаачихсан болохоор арьс нь нимгэн болчихсон юм шиг санагдлаа. Тэгтэл нэг гайхмаар юм миний санаанд орлоо:

-Эгчээ, хүний нүүр гар хоёр ил явдаг мөртөө яагаад даардаггүй юм бэ гэж сонирхлоо.

-Яах вэ, сурчаад л тэр биз гэнэ.

-Хүн нүцгэн яваад байвал бас сурчихаад даарахгүй дээ, тийм ээ?

-Битгий солиор! Хөлдөж үхэхгүй юу! гэж эгч хэллээ.

Эгч худлаа хэлчихлээ. Би нүцгэн явж сурах юмсан гэж бодлоо. Ингэж яваад нэг мэдэхэд сургуулийн үүдэнд ирсэн байлаа.

Манай сургууль Тавын халуун усны хойд дэнж дээр нарийхан гудамжны хоёр талд байдаг юм. Байшингийн дундуур нь гудамж дайраад гарчихсан юм уу гэж та нар гайхаж байгаа байх. Тийм биш. Тэр үед манай сургууль одоогийнх шигээ дөрвөн давхар том байшинтай байгаагүй, харин гудамжны хоёр талд өөд өөдөөсөө харсан хаалгатай хоёр хашаанд байсан юм.

Зүүн хашаа нь цэлгэр. Өвөөгийн зандан хашлага шиг сайхан хүрэн өнгөтэй хоёр дүнзэн байшинтай. Түүний нэг нь гаднаасаа ил. Нөгөө нь хашаан дотроо байдаг юм. Тэр хашааны хаалган дээр гөлмөн төмөр жаазалж, хараар будаад *Нийслэлийн хоёрдугаар дунд сургууль* гэж цагаан тосон будгаар бичсэн гоё хаяг хадаастай байдаг сан. Энэ зүүн хашааны далд дүнзэн байшинд 7 б гэдэг ангид эгч сурдаг юм.

Гэтэл би баруун хашааны айлын сууц шиг жижигхэн хоёр цагаан байшингийн баруун талынхад нь 3 в ангид хичээл хийдэг юм. Энэ баруун хашаа хаяггүйгээр ч барахгүй, хаалга ч үгүй, зүгээр л нэг онгорхой хашаа. Энд бас сургуулийн түлээ нүүрсийг хураадаг болохоор зарим хүн үүнийг аж ахуйн хашаа гэж ярих дуртай. Ингэж ярихад би дургүй. Би сургуульд сурдаг биш, харин аж ахуйн хашаанд зүгээр л байдаг юм шиг хачин санагддаг. Тэнд хэрэв сургуулийн клубийн том цагаан байшин, захирал багшийн суудаг жижигхэн байшин хоёр байдаггүй сэн бол жирийн айлын хашаа байшингаас огт ялгаагүй болох сон.

Зүүн хашааны тэр хоёр сайхан дүнзэн байшинд намайг огт орж үзээгүй гэж санаж байна уу? Хашааны гадна талд өрөөсөн тал нь харагддаг дүнзэн байшинд багш, хичээлийн эрхлэгч, захирлын өрөө байдаг юм. Би тэнд үе үе дуудагдаж очоод, орж зогсож үзсэн юм. Нөгөө хашаан дотор далд байдаг дүнзэн байшинд бол би орж үзсэнээр барахгүй 1 б ангид хоёр жил суралцаж үзсэн гээч!

Намайг нэг ангид хоёр жил сурлаа гэж томчуул, багш нар зэмлэдэг боловч би үнэндээ нэг ангид суугаад байгаагүй юм. Яагаад гэвэл миний улирч орсон нэгийн б бол миний анхны орсон 1 б ангиас өөр хүүхдүүдтэй, өөр анги байсан юм. Би тэр дүнзэн байшингийн зүүн урд булангийн өрөөнд анх орсон бол улираад түүний харгалдаа баруун урд булангийн өрөөнд хичээл хийдэг болсон. Ганцхан гайтай нь 1 б гэсэн хаяг нь хэвээрээ байсан даа. Уранхай хуучин номынхоо оронд шинэ ном авсан боловч ганцхан доторхи юм нь хуучин номтойгоо адилхан байсан болохоор надад нэг их сонин санагдаагүй.

Дараах хоёр жилд нь би хоёрдугаар ангид ороод энэ өөдгүй жижигхэн байшинд хичээл хийсэн юм. 2 б гэдэг ангид нэг жил сураад төгсөх гэж байтал надад мухар олгой гэдэг өвчин гэдсэн дотор ургасан юм. Уржнан хавар би тэр гайтай өвчнөөс

болоод гэдсээ хагалуулан хичээлдээ явж чадаагүй болохоор 2 в гэдэг шинэ ангид орсон.

Хүүхдийн бөөрийг авдаг хүн байдаггүй юм. Харин мухар олгойгий нь авч хаяад гэдсийг нь утсаар оёчдог Хорлоо гэдэг алдарт эмч байдаг. Та нар тэр Хорлоо гуайгаар гэдсээ хагалуулж лав үзээгүй байх. Би бол Хорлоо гуайгаар гэдсээ хагалуулж үзсэнээр барахгүй олон дахин оёулж үзсэн хүн. Хагалахад нь уйлаагүй юм. Харин хэд дахин оёулахдаа л уйлах шахсан даа.

Би манай гэрийнхний хэлдгээр тун зүгээр сууж чаддаггүй жаал байсан болохоор мартаад бөмбөг өшиглөөд юм уу, эсвэл юман дээрээс дэвхрээд оёосоо задалчаад байсан юм. Гэдэсний оёос хөвөнтэй цамцны оёоноос шал ондоогоор урагддаг юм. Тэр оёос цамцны оёос шиг шар гээд ангайчихгүй мөртөө их өвдөөд шар шүүс гоожоод ирдэг юм. Хүний гэдсэн дотор ер нь тийм шар ус их байдаг байх!

Ингэхлээр 2 в ангид миний хоёр жил суусанд чухамдаа би өөрөө буруутай биш, тэр муу мухар олгой минь буруутай. Олгойгоо авахуулаад эмнэлэгт найм ес хоног хэвтэхэд манайхнаас дандаа л баавгайтай чихэр, алим боов зөөж авчирч өгөөд байсан. Өвчтэй болохоор манайхан надад эрүүл байснаас минь илүү хайртай болчихсон байсан. Харин хөдөлж гүйж болохгүй нь их хэцүү юм билээ! Уйдаж үхэх шахсан би.

Мухар олгой юунаас ургадгийг та нар мэдэх үү? Самраас ургадаг юм. Би самар идэх дуртай байсан. Самарыг ястай нь идвэл тэр яс нь гэдсэнд ороод мухар олгой болоод ургачихдаг гэж томцуул ярьдаг юм. Тэр үнэн байх! Та нар самар идэхдээ болгоомжтой бай, эс тэгвэл ч аягүй л бол над шиг гэдсээ хагалуулж үзнэ дээ, хүүхдүүд ээ!

Одоо би 3 в ангид сурч байгаа юм. Нэг ангид хоёр жил суугаад байхаар залхуутай юм. Би энэ гуравдугаар ангид дахиад суухгүй гэж бодож байна.

Тэр өглөө эгч бид хоёр явсаар байгаад сургуулийн үүдэнд очиход эгч:

-За чи ангидаа оч! Өнөөдөр хичээл дээрээ томоотой суугаарай! Наад нусаа арилгагээд алчуураа гаргаж, миний хамрыг ханзалчих шахаад шударч арчиж өглөө. Би:

-За гэж эгчид томоотой сууна гэдгээ амласан боловч баруун хашааны задгайгаар орохоор юу болохыг бүү мэд.

ХИЧЭЭЛ ДЭЭР

Тэр өдөр даваа гариг болохоор манайх дөрвөн цагийн хичээлтэй байсан юм. Дөрвөн цагийн хичээл гэдэг чинь суугаад хийгээд ирэхээр их уддаг. Харин тоглож байхад бол дөрвөн цаг их амархан өнгөрчдөг юм.

Намайг ангидаа хүрч очиход багш орчихсон байна. Эгч маягласаар байгаад намайг хичээлээс хожимдуулж орхисон байна. Би очиж хаалганы завсраар чагнахад багшийн царгиа дуу хадаж

-За хүүхдүүд ээ тооныхоо дэвтрийг гарга! Гэрийн даалгавраа хийсэн биз дээ? гэж багш хэлж байна. Би даалгавраа хийсэн эсэхээ мэдэхгүй байна.

Азаар, манай ангийн хаалга багшийн ширээний харгалдаа биш, харин миний ширээний дэрдэд байсан юм. Би багшийг самбар дээр сар өдөр тавих гэж цаашаа харах зуур сэмхэн ороод суудалдаа суутал миний хажууд суудаг Нямаа гэдэг охин

-Багш аа, энэ Төмөрсүх хождоод зөвшөөрөлгүй орж ирээд суучлаа! гэж хашгирав.

Манай ангийн гучин гурван хүүхэд дотроос энэ охин миний бодоход хамгийн хачин, учир нь олддоггүй хүүхэд байсан. Түүний нэг нүд нь нүүртэйгээ хамт багшийн зүг харж байхад нөгөө нүд нь хажууд байгаа намайг дандаа л ширтээд ажиглаад байх шиг харагддаг сан. Тэгээд хүний хэрэгт хүртээлтэй юм шиг биднийг багшид ховлож байдаг юм. Тоо бодох юм уу, цээж бичиг бичихдээ дандаа гараараа надаас халхалж байдаг юм. Тэгсэн мөртөө өнөөх хачин харцтай өрөөсөн нүд нь миний бичиж байгаа дээр тусаад байх шиг байдаг. Би тоо хэлбичиг хоёрын аль алинд муухан болохоор буруу бодсон, бичсэнээ түүнд зориуд харуулж будилуулах сан гэж огт нуулгүй бичдэг билээ.

Би Нямааг нударч:

-Чамд ямар хамаатай юм бэ? гэж шивнэв.

-Хараач ээ багш аа, энэ чинь хичээлээс хожигдож ирчихээд хэллээ гээд зодоод байх юм... гэж Нямаа хашгирлаа.

Багш эргэж намайг сая олж хараад

-Төмөрсүх чи яагаад хичээлээс хоцорч орж ирээд үймүүлээд байна гэж загналаа. Нямаа бах нь ханаж байгаа бололтой над руу ширтээд байдаг өрөөсөн нүд нь онийж инээмсэглэсэн харагдана.

Тэр хичээл төгсөх шахаж даалгавар бичүүлэх үеэр би Нямаагаас хариугаа авъя гэж бодлоо. Тэр үед бид цүнхтэй номоо ар нуруундаа сандлын түшлэг налуулж тавьдаг журамтай байсан юм. Би Нямаагийн гээгний туузыг номын савны нь бариулаас сэмхэн уялаа. Тэгээд гэрийн даалгавраа хичээнгүйлэн бичиж байгаа дүрэм үзүүлэв.

Тэгтэл ашгүй хонх дуугарч багш *Завсарлацгаа* гээд бидний дэргэдүүр гараад явлаа. Ангийн дарга *бос!* гэж хамаандлав. Нямаа ухасхийн босох гэснээ

-Ёо-ёо-ёо гээд суумагц эргээд

-Болиоч ээ чи! гээд арын ширээний Ёндонг цохиод авлаа. Түүнийг гээгнээс татчихлаа гэж бодсон аж.

Би ухасхийж гараад хаалганы цаанаас сэмхэн харж байлаа. Ёндон

-Аа муу сөлөр, чамайг би яасан юм гээд Нямааг эргүүлээд цохих гэж далайхад Нямаа ухасхийн боссоноо

-Ёо-ёо-ёо гэж ангиар нэг дуу нь хадаад уйллаа! Харин Ёндон инээлээ. Арын ширээний *анааш* Долгор гэдэг охин

-Найз аа, чиний гэзгийг номын савнаас чинь уячиж гээд тайлж өгч байгаа харагдана.

-За муу *ийрэл саарлыг* даа, чамайг багшид хэлнэ дээ! гэж Нямаа уйлагнан занаж байгаа дуулдав.

Дараа нь хэлбичгийн хичээл байсан юм. Багш үзүүлэн таниулахаа самбарт хадах гээд

-Хүүхдүүд ээ, дардаг хадаастай хүн байна уу? гэж асууж байна.

Би өмднийхөө халаасанд гараа шургуулж, чүдэнзний хайрцагтайгаас гурав дөрвөн дардаг хадаас гаргаж атгаад

-Багш аа, надад, энэ байна гэж хашгирлаа.

-Өө юун сайн юм. Аваад ир гэж багш хэллээ.

-Чи үүгээр юу хийх гэсэн юм? гэж багшийн асуухад би сандрахдаа:

-Танд.. хэрэг болж магадгүй гэж авчирсан юм гэж худлаа хэлэв. Чих халуу оргиод явчихсан, лав улайсан байх!

Багш: - сайн байна гэж намайг баахан гайхсан маягтай харж дардаг хадаасыг минь авав.

Үнэндээ би тэр хадаасаар Гонгорыг чадах гэж авчирсан юм. Тэр жортгор жаал намайг дандаа чадаж байдгийг та нар мэднэ. Би түүнийг үнэхээр хорон санаатай өөдгүй муу хүүхэд гэж боддог байсан. Тэр нэг л сэжигтэй юм шиг *зэвүүн* жаал байгаа юм. Дандаа сэлбэлзэж, хүний нүд хариулж байгаад, далдуур үймүүлчээд л гэмгүй царайлаад сууж байдаг. Багшийн ширээний дэргэд хамгийн нүүрэнд суучаад ангийн журналыг дандаа сэмхэн шагайж байдаг, ер нь нэг л сэжигтэй жаал байсан даа.

Би түүний хүний ул шагайдаг эсэхийг шалгах гэж энэ дардаг хадаас авчирсан юм.

Гонгор, багшийг орж ирэхийн өмнө ширээн дээр нь очиж суугаад багшийг дууриаж маяглаж байгаад үүдээр цухуймагц нь год үсрэн байрандаа очиж суудаг зантай жаал байсан юм.

Тэгээд тэр өдөр ангийн жижүүр биднийг гар гэж хөөх үеэр би хэлбичгийн даалгавраа бичиж авч амжаагүй хүн болоод ангидаа хоцорлоо. Жижүүр надаас бусдыг нь ангиас гаргачаад үүдэнд очиж хаалгаа онгойлгож зогсоод нэг охинтой юм ярьж байна.

Би бушуухан босож багшийн сандал дээр гурав дөрвөн дардаг хадаас зүүгий нь дээш харуулан тарааж тавиад гүйж гарлаа. Хичээлийн хонх дуугарахтай хамт хамгийн түрүүнд орж ирээд суудалдаа суув. Бүх хүүхэд бужигнан орж ирээд багшийг хүлээн шуугилдаж, пижигнэж байлаа.

Би *Гонгор одоо орж ирээд багшийг шоолох гээд багшийн сандал дээр очиж сууна. Огло үсрэх нь үү, үгүй юу, харж байя!* гэж бодон түүний орж ирэхийг тэсгэлгүй хүлээж байлаа.

Хясаантай нь өнөөх Гонгор орж ирээгүй л байна. Нэг харсан чинь, Гонгор багшийн яг урд орж ирээд гүйгээд суудалдаа суучлаа. Багш хойноос нь орж ирээд шулуухан явж суудалдаа сууснаа дуу алдан оглой харайлаа. Бүх хүүхдүүд юу болсныг мэдэхгүй гайхаж байна.

-Ёо-ёо-ёо! Энэ чинь юу болж байна аа? гээд багш эргэж сандал руугаа харахад нь түүний дээлэнд нь шивсэн хоёр гурван дардаг хадаасны тав гялтайн харагдлаа.

-Багш аа, багш аа! Таны дээлэнд дардаг хадаас шивчихсэн байна гэж ангийн нөхөд маань шуугилдлаа. Багш эргэж дээлэндээ шивсэн дардаг хадаасыг түүн аваад

-Хэн тань миний сандал дээр дардаг хадаас тавив? Та нар намайг шивж алах гээ юу? гэж багшийн загнахад Гонгор босож толгойгоо илээд:

-Багш аа, дардаг хадаас бидэнд байхгүй, ганцхан Төмөрсүхэд л байсан шүү дээ! гэж хэлэв.

Бүх хүүхдүүд над руу эргэж харах шиг боллоо. Би дуугүй л доошоо хараад нусаа татаад сууж байв. Багш над руу ирж мөрөн дээрээс минь шүүрч аваад:

-Чи ер нь ямар санаатай хүүхэд вэ? Чи ер нь хичээл хийх гэж ирсэн үү? Аль эсвэл үймүүлэх гэж ирсэн үү? Гар чи! гэж хаалгаар булт түлхэн гаргалаа. Би тэр муу Гонгорыг шалгаж чадсангүй, харин өөрөө санаатай этгээд болж хөөгдөж гарсан минь их гомдолтой юм боллоо. Бас номоо авч ч чадсангүй. Дэндүү болчимгүй явдал болжээ.

АНГИЙН ХУРАЛ

Би хичээлээс хөөгдсөндөө нэг их зовсонгүй. Хичээл надад залхуутай, их удаан үргэлжлэх шиг санагддаг. Манай багш хичээл заахаасаа загнах нь их байдаг болохоор хичээл маань уйтгартай санагддаг байсан юм. Тэгсэн мөртөө багш намайг хичээлээс хөөгөөд гаргадаг нь сонин шүү. Надад бол хичээлд сууснаас хөөгдөж гараад гадуур нэг цаг сэлгүүцэж явахад харин ч зугаатай зүгээр юм шиг санагддаг юм. Хичээлээс хөөж байгаад багш намайг юугаар яаж хохироож байгааг тэр цагт ойлгодоггүй амьтан байжээ. Би тэнэг сурагч байсан болоод тэр байх!

Гэвч энэ удаа Гонгороос болж хөөгдсөн болохоор ер нь л гомдолтой байлаа. Бас номоо авч чадаагүй хөөгдөж гарсан болохоор явчиж болохгүй байв. Би номоо авъяа гэж хэлэх гээд хаалгаар хэд бултгасан боловч багш намайг харсангүй. Харин хүүхдүүд харж шоолсон юм уу, тавласан ч юм уу, жиг жуг инээлдэж байлаа. Нямаа бүр ч бах нь ханасан бололтой хэлээ бултайлган намайг тавлаж байна.

Тэгэхлээр би багшийг хаалган дээр ирүүл байгаад номоо авъя гэж хэлэхээр шийдсэн юм. Багшийг хаалган дээр ирүүлэх аргыг би мэддэг. Тэр бол саарал шинелтэй цэргийн өндөр *ахын* хэрэглэдэг арга байгаа юм.

Тэр ах багштай уулзах гэхээр өөрөө анги руу шагайлгүй хаалга тогшоод эхэлдэг юм. Багш эхлээд *За!* гэж зөвшөөрдөг юм. *За!* гэж зөвшөөрснийг нь дуулаагүй юм шиг өнөөх цэргийн ах дахиад цохидог. Тэгэхээр манай багш *За ор ор!* гэж уцаарлангүй хашгирдаг боловч цэргийн өндөр ах *Би орох гээгүй, уулзъя гэж байна* гэсэн шиг хаалгыг аяархан тогшоод л байдаг юм. Адаг сүүлд нь багш өөрөө хаалган дээр хүрч очоод гадагш шагайж хармагц эргэж бидэнд:

-Хүүхдүүд ээ, та нар жаахан хүлээж байгаарай! гээд гараад явдаг сан. Тэгээд цэргийн ахтай байшингаас бүр гараад хашааны мухарт очоод яриад зогсчдог юм.

Цэргийн тэр ах манай багшид их л сонин үлгэр ярьдаг байх. Манай багш түүнийг ярьж байхад бидэнтэй байдгаасаа шал ондоо болоод онигор нүд нь сэргэж инээмсэглээд цагаан царай нь улаан ягаан болж гэрэлтээд их баяр хөөртэй болчихсон харагддаг сан. Багш тэр ахын яриаг сонсох их дуртай байх шиг байдаг. Жаахан духайж аманд нь чихээ наачих шахаад зогсоод л байдаг юм. Бас шинелийн нь таван хошуутай гоё алтан товчийг оролдоод байдаг юм. Багш бидэнд *жаахан хүлээж байгаарай* гэснээ мартаад зөндөө их хүлээлгэдэг сэн.

Би хувьдаа бол багшийг тэгж их хүлээлгэхэд дуртай байдаг. Учир нь гэвэл би тэр хооронд хагалуулсан сорвитой гэдсээ нөхдөдөө гайхуулан үзүүлэх юм уу, эсвэл түүн дээрээ сурагч бэхээр зураг зуран харуулан нөхдийгөө инээлгэдэг юм.

Тэр ахыг ирээд явахлаар манай багшийн зан сайхан болчих шиг надад санагддаг юм. Харин цэргийн ахаас тэгтлээ их сонирхож чагнадаг үлгэрээ бидэнд ярьж өгдөггүй, манай багш хачин хүн байсан юм. Гэсэн ч заримдаа хичээл дээр залхуу хүрэхээр цэргийн өндөр ах ирээсэй гэж боддог байлаа.

Тэгээд би багшийг үүдэн дээр авчрах гэж тэр цэргийн ахын адил *За*, *Ор, ор* гэж

багшийн хэлэхийг дуулаагүй юм шиг л хаалгаа тогшоод л байлаа. Тэгтэл багш яг миний санаснаар их баяртай сэвэлзтэл алхаж гарч ирээд намайг зогсож байхаар гайхсан боловч ийш тийш харснаа:

-Чи хаалга цохиод байгаа юм уу? гэж царай нь хувьсхийж ууртай асуулаа.

-Багш аа би номоо авъя, болох уу гэсэн минь

-Болохгүй гэж байна чамд. Яагаад надаар тоглоом хийгээд хичээл үймүүлээд байгаа юм. Холд! Зайл гэж учиргүй уурлаж загнаад хаалгаа тас хаагаад орж явчихлаа.

Би багшийг яагаад ингэж их уурлуулснаа мэдэхгүй гайхаж дэмий л гадаа гараад цонхны дор жаахан зогсож байтал даараад явчлаа. Хөвөнтэй цамцаа ангид өлгөж орхисондоо харамслаа. Одоо тэр цамцаа авч өмсөх сөн гэж саналаа. Түүний халаасанд тал еэвэн алим хоёр хийснээ ч саналаа. Үүнийг санахын хамт өлсөөд гол харлаад явчлаа.

Би яасан ч хөвөнтэй цамцаа олж өмсөе гэж шийдэн гүйн орж, ангийнхаа хаалганд хүрч цээжээ цухуйлгаж байгаад:

-Багш аа! би хөвөнтэй цамцаа авч өмсөе. Даараад байна! гэж хашгирлаа.

Багш дунд ширээнд нэг хүүхдийн дэргэд бөхийж бичсэнийг нь юм уу, уншиж байгаа номыг нь ч юм уу, харж байснаа гэнэт уур нь хүрсэн бололтой:

-Нөхөр минь чамайг цаашаа бай гэж байна шүү? Чи ер нь хичээл хийлгэх чинь үү, үгүй юу? гээд эргэж ухас хийв.

Яг тэр үеэр арын ширээний Ганзориг гэдэг хүүхэд миний хөвөнтэй цамцыг өлгүүрээс аваад над руу шидчихлээ. Би багшийг ирэхээс өмнө амжиж цамцаа шүүрч аваад эргээд, пижиг пажиг гүйчихлээ.

Ангид багшийн дуу хадаад л байна. Бодвол Ганзоригийг загнаж байгаа байх. Ганзориг ч ёстой зоригтой хүүхэд юм даа гэж надад хөвөнтэй цамц чулуудсаныг нь би талархан бодож суутал, би эндүүрсэнгүй, Ганзориг ба хөөгдөөд гарч ирлээ...

Аа ямар... би... гэж амандаа үглээд гарч ирлээ. Царай нь хүрлийчихсэн. Хөмсөг нь буучихсан, уруул нь унжиж орхисон нилээд ууртай харагдана. Ганзориг намайг бодвол хичээлдээ сайн болохоор хичээлээс хөөгдсөндөө гомдож бухимдаж байгаа бололтой.

Би түүнийг надаас боллоо гэж бодоод өрөвдөв. Тэгээд хөвөнтэй цамцны халаасанд байсан тал еэвэнгээ хувааж идэв. Дараа нь алимаа гаргаж хоёул хонгилын мухарт бөөрөнхий пийшингийн дэргэд зогсоод ээлж ээлжээр нэг хазаад идэж байлаа.

-Чи надаас боллоо гэж миний хэлэхэд тэр маань

-Аа энэ багш хачин... гэж амандаа бөвтнөв.

Тэгтэл цэргийн ах хүрээд ирлээ. Тэр өндөр хүн манай ангийн үүдэнд очоод бид хоёрыг нэг харснаа яг миний түрүүчийн хаалга цохисон шиг манай ангийн хаалгыг цохиод л байна. Зөөлхөн зөөлхөн тогшоод л байна. Багш гарч ирэхгүй л байна. Бид хоёр хараад алимаа хазаж л байна.

Гэнэт хаалга хүчтэй нээгдэхэд цэргийн ах хаалганд золтой л цохиулчихсангүй ухраад орхитол манай ангийн багш

-Яах гээд байгаа новшнууд вэ? гэж хашгиран минчгэр улаан царайтай, ухасхийн гарч ирэв.

Бид хоёрыг хаалга цохилоо гэж бодоод ингэж уурлаж гарч ирлээ гэж мэдээд бид хоёр ч хөхрөлдөн гүйж гарлаа. Удалгүй өндөр ах яаран гарч одлоо. Өнөөдөр манай багш ууртай байгаад өндөр ахаар үлгэр ч яриулсангүй бололтой. Бид хоёрын гайгаар ийм боллоо гэж бид ярилцав.

Хичээлийн хонх дуугармагц бид хоёр ангидаа гүйж ортол багш

-Та нарыг би зүгээр орхино байх аа! гэж зангаад, одоо та нар сууж бай! Ангийн хурал хийнэ. Нэг ч хүн гарч явж болохгүй шүү! гэж бидэнд ууртай гэгч тушаагаад гарч явав.

Удалгүй багш нэг өндөр хөх хүн дагуулаад хүрээд ирлээ. Энэ багшийг сурагчдын зөвлөлийн багш гэж би дуулсан юм.

Багш ширээнийхээ дэрдэг хоёр сандал тавиулан өнөөх багшийг нэгэнд нь суулгаад, бас ангийн даргыг дуудан дэргэдээ суулгав. Ангийн дарга Бат өндөр хүнийг айсан маягтай харж толгойгоо нэг илчихээд доошоо хараад сууж байна.

Багш босож:

-Цөмөөрөө байгаа биз! Хүүхэд гараад явчаагүй биз! гэж асуугаад юуны өмнө Ганзориг бид хоёрыг нүдээрээ харж бүртгэв. Ангийн жижүүр Дармаа босож:

-Бүрэн багш аа гэж мэдэгдэв. Багш:

-Одоо ингээд ангийн хурлыг хийе. Манай ангийн сурагчдын дотроос сүүлийн үед сахилгагүй явдал их гарч байгааг авч хэлэлцэнэ. Энэ гэж өндөр хүний зүг нүүрээрээ заагаад бага ангийн хичээл эрхлэгч Тайван багшийг зориуд урьж суулгаж байна. Тэгэхлээр та нар ангийнхаа дотор байгаа энэ сахилгагүй сурагчидтай эвлэрч болохгүй. Хүн бүхэн тэдний яаж үймүүлж, сахилга бат алдагдуулж байгааг хайр найргүй шүүмжлэх хэрэгтэй. Хүн болгон оролцоно шүү,

мэдэв үү? гэхэд Ганзориг бид хоёроос бусад нь цөм:

-Мэдлээ! гэж нэг хүн шиг хашгирч байна.

Багш босож:

-За тэгэхлээр, манай ангийн сурагчдаас хэн болохгүй, сахилгагүйтээд байна вэ гэдэг бол тодорхой. Төмөрсүх бос! гэв. Би бослоо.

-Наашаа гараад ир! гэж байна. Би урвайгаад танихгүй багшаас айж доошоо харсаар явж багшийн ширээний дэргэд ирлээ. Хүүхдүүд нэг л сүрхий юм болох нь гэсэн байртай чив чимээгүй л байна.

-За чи яагаад манай ангийн дотор ганцаараа онц сахилгагүйтээд байна? гээд надаас асууж байна. Би юу гэж хариулахаа огт мэдэхгүй байлаа.

-Энэ хүүхэд ерөөсөө хичээл хийлгэхээ байгаад байна аа! Одоо зөвхөн өнөөдөр л гэхэд миний сандал дээр дардаг хадаас өөд нь харуулж тавиад өгзөгнөөс шивүүлчиж байгаа юм. Дараа нь хичээлээс хөөгөөд гаргачихлаар дахин дахин үүд хаалга балбаад үймүүлээд байгаа юм. Сурлага гэж юу ч байхгүй. Бүр тэг. Энэ одоо анги болгонд хоёр улирч новшроод одоо таван жил болоход дөнгөж гуравдугаар ангид сурч байгаа шүү ухаантай. Ийм сурагчийг чинь одоо яах ёстой байна аа? гэж багш маань өндөр хүнээс хариу авах гэсэн шиг түүн тийш харж хэлэв.

-Тэгэхлээр энэ нөхөр өөрөөр яаж үймүүлж байдгийг ангийн нөхөд нь шүүж, шүүмжилж, ярих хэрэгтэй. Одоо хэн ярих вэ? гэж асуув. Гонгор гараа өргөж босоод,

-Төмөрсүх ер нь болдоггүй хачин хүүхэд байгаа юмаа. Эргээ манай өвөөгийн нүүрэн дундуур үхрийн нойтон баасаар шидсэн. Өнөөдөр бас намайг хоёр хурууны чавхаар харваад нүд сохолчих шахсан. Ер нь болдоггүй юм гэж намайг муулав. Би түүний зүг учиртайгаар хялалзлаа.

-За тэгсэн чинь үнэн үү? гэж багш асууж байна. Би:

-Үнэн. Гэхдээ бид зүгээр байхад нь... энэ чинь өөрөө намайг дандаа л өдөөд дарлаад байдаг юм гэж хэллээ. Дараа нь Нямаа босож байна. Тэр охин багшийн зүг хараад байгаа хир нь өрөөсөн нүд нь хаалга руу хараад байгаа юм шиг харагдаж байна.

-Энэ Төмөрсүхийн дэргэд би суудаг. Хичээл дээр хагархай гэдсээ гаргаад, дээр нь зураг зураад үймүүлээд байдаг юм. Бас миний гэзгийг номын савнаас уяж намайг дандаа шоглоод байдаг. Тэгээд хичээлээ ердөө үздэггүй. Ариун цэврийн хувьд хамгийн адгийн хүүхэд байгаа юм. Нэг их урт хумстай, нүүр гараа ч угаахгүй балиартаад байдаг. Хүзүү толгой нь жигтэйхэн хиртэй, чихэн дотор нь цул хар хир байдаг юм! Манай ангийн нэрийг гутааж байгаа ганцхан хүүхэд энэ л байгаа юм гэв.

Танихгүй өндөр багш намайг харж, тэр хүүхдийг харж инээмсэглэн сууснаа:

-За хөө, чи наашаа яваад ир! гэж надад хэлэв. Тэр хүний нүд нэг их хурц хараатай, давхраатай, бас тэгээд нүдний шилний цаанаас галт шилээр төөнөж байгаа юм шиг айхавтар харцтай байв. Би дэргэд нь очиж зогсоход

-Гараа! гэв.

Би гараа үзүүлэв. Миний гар өчигдөр хумсаа аваад, өнөөдөр сайн угаачихсан болохоор тэр хүн гайхаж байх шиг байв. Дараа нь миний чихнээс татаж, чигчий хуруугаа оруулж арчиж үзэв. Азаар би өнөөдөр нүүр гараа угааж дээ гэж би дотроо баярлаж байв. Дараа нь захнаас минь татаж, хоолой хүзүүг харлаа. Тэгээд тэр багш гайхсан маягтай Нямаагийн зүг харлаа. Бас багшийн зүг харлаа. Ангийн багш

-Өнөөдөр ч харин бузгай байна л даа. Ер нь ариун цэврийн комиссын хэлдэг ч үнэн л дээ гэхэд хүүхдүүдийн зарим нь инээмсэглэж шивир авир хийв. Нямаа зовсон байдалтай доошоо харж сууна.

Тэр сүрхий нүдтэй багш санаандгүй инээмсэглээд:

-За хө, чи тэгэхлээр яагаад багшийнхаа суудалд дардаг хадаас тавьсан билээ? Ямар санаатай тавьсан бэ? гэж их дотно зөөлөн дуугаар надаас асууж байна.

-За чи ямар санаатай тавьсан бэ? Шууд хэлчих! гэж багш шаардаж байна.

-Би Гонгорыг чадах гэж тавьсан юм гэж арай чамай хэлэв.

-Гонгорыг чадах гэхдээ багшийн сандал дээр тавьдаг учир юу билээ? гэж өнөөх хүн асууж байна.

-Энэ Гонгор, багшийг орж ирэхээс өмнө дандаа багшийн сандал дээр сууж багш болж, багшийг дууриаж анги үймүүлж байдаг юм! гэж миний хэлэхэд ангийн зарим маань

-Нээрэн тэгдэг юм гэж энд тэндээс дуугарлаа. Багш маань гайхан тэднийг харж байна. Тэгснээ:

-Ер нь тэгээд сүүлийн үед Төмөрсүхийг дагалдах маягтай хүүхэд ч гарч байна. Жишээ нь өнөөдөр Ганзориг хичээл дээр зөвшөөрөлгүй босоод Төмөрсүхийн хөвөнтэй цамцыг аваад шидэж өгсөн байгаа юм гэж, гол нь танихгүй багшид ховлож байгаа юм шиг хэллээ.

Багш босож ангийг эргүүлэн тойруулан хараад

-За өөр хэн ярих вэ? гэв.

Манай ангийнхан дуугүй ширээ сандлаа шажигнуулаад суугаад байна. Ангийн дарга Бат босож толгойгоо нэг илээд, хариуцлагатай хүний ёсоор аргагүй ярих ёстой гэсэн маягтай хэлэв.

-Төмөрсүх ер нь жаахан зүггүйтээд байх нь зүггүйтээд л байдаг юм. Заримдаа ангийн жижүүр хийхгүй тасалж байсан ч удаа бий. Гэхдээ тэр ч яахав. Нөхөөд хийлгэж болох юм л даа. Одоо тэгээд ангийн хурлаар хэлэлцэгдээ хойшдоо томоотой болж засарч чадах юм уу? үгүй юу, өөрөө хэлнэ биз дээ гэв.

-За, чамайг ангийн нөхөд чинь зөв шүүмжилж байна. Чи хойшдоо томоотой байж чадах уу, үгүй юу. Эс чадвал сурагчдын зөвлөлөөр оруулна. Дараа нь сургуулийн багш нарын зөвлөлгөөнөөр оруулж хэлэлцүүлээд сургуулиас хөөх болно. Тэгвэл чи л хохирно доо гэж танихгүй багш хэлж байна.

Ангийн хурлаас намайг гурав хоног дараалан жижүүр хийлгэхээр шийтгэсэн юм.

Би *засарна* гэж амлалаа. Хичээл эрхлэгч багш:

-Тэр ангийн жижүүр тасалсныг нь нөхөж маргааш хийлгэ. Хоёр гурав хоног ч арай юу юм. Ангийн жижүүрийг чи хариуцлагатай сайн хийх хэрэгтэй гэв. Би дуртай нь аргагүй *За* гэж хэллээ. Энэ шинэ багшийн үгнээс гарч болохгүй юм шиг надад санагдлаа. Энэ багш загнахгүй мөртөө нэг л айлгаад байх юм.

-За Тайван багш аа, энэ хүүхдийг дахиад нэг хэрэг дэгдээвэл шууд л танд шилжүүлж өгөөд сургуулиас хөөлгөнө шүү! гэж манай багш хэлж байна.

-Одоо тэгэхээс яахав. Төмөрсүх л өөрөө мэдэж гэж тэр багш инээмсэглэж намайг ширтлээ. Ингэж энэ өдрийн явдал төгслөө.

ЖИЖҮҮР ХИЙСЭН МИНЬ

Ангийн жижүүрийг тэр багшийн хэлснээр би хариуцлагатай сан хийе гэж бодлоо.

Ангийн жижүүр еглее эрт хүрч ирээд, анги дотор баруун буланд байдаг бееренхий пийшинг галлаж ангийг дулаахан болгох ёстой. Дараа нь самбарын арчуур норгож, бас ангийн ширээ сандлыг арчих ёстой. Завсарлагаанаар хvvхдvvдийг ангиас гаргаад салхивч онгойлгох ёстой юм. Энэ ч уг нь бидний хийж чадах л ажил даа.

Би тэр удаа хагас сайн едер еглее унтаж хичээлээсээ хоцорчихоод, яаран сандран гvйж номоо vнээний саравчинд чулуудаж орхиод хичээлдээ очилгvй Маахуур толгой дээр гараад, нэг жалгаас хавтгай темер олж едержин гулгаад жижүүр тасалсан юм. Үнэндээ би жижүүр хийхээс хойш суудаггvй юм. Яагаад гэвэл жижүүр хийх едер жирийн хичээлд сууснаас ажилтай байдаг болохоор залхуу хүрч уйдах нь гайгvй байдаг.

Энэ удаа би жижвүр хийх бэлтгэлээ гайгвй сайн хийсэн юм. Манай ангийн пийшинг еглее эрт галч нар галладаг боловч хичээл орох вээр гал нь бараг унтрах шахсан, анги мелвүхэн болчихсон байдаг юм. Дараа нь жижвүрүүд түлээ нүүрс авчирч хийх боловч хагалсан түлээ нь нойтон байх учраас асахгвй шад пад гээд л бид даараад бор шувуу шиг хугжийчихсан суудаг байсан юм.

Би, манай жолооч хампааныхаа бензинээс жижигхэн шилэнд хийгээд беглеж авлаа. Гэрээсээ нэг чүдэнз нууж аваад евертелчихсен юм. Тэгээд гэрийн даалгавраа хагас дутуу хийгээд эртээ унтлаа.

-Энэ хvv ячихаа вэ? Хоолоо идчихээд л унтаад егех чив. Бие нь зvгээр байгаа даа гэж евее ээжээс сэтгэл түгшин асууж байсан юм.

Би жижвүртэй гэж евеед тайлбарлалгвй, дуугвй л хэвтэж байв. Еглее эрт босоод би сургууль руугаа явлаа. Гадаа гармагц хацар дээр мес авчраад наасан мэт Сэлбийн жавар нүүр хорсгон хайрч байлаа. Хотын дээгүүр цагаан уур манан, айл бүрийн гэрийн тоононоос утаа багсран битvv бүрхсэн боловч гэгээн тунгалаг еглее байлаа.

Намайг ангидаа ирэхэд манай ангийнхнаас хэн ч ирээгвй байв. Гадаа аж ахуйн хашаанаас би тэвэр хагадас түлээ авчирвал хуруу чимчигнүүлэн хайрч байх бегеед хелдvv улиас тул амархан асахгвй нь ил. Тvvний дээрээс еглее эрт галч нарын галласан гал аль хэдийн асаж дуусаад, дээр нь хийсэн нүүрс чандарт дарагдсан байна. Анги денгеж бүлээсэж байгаа боловч гадаа хвйтэн болохоор даруй мелвүхэн болж улмаар хвйтэн болох нь гарцаагвй шиг санагдлаа.

Би зуухны амыг онгойлгож оруул жирсэн хэдэн модоо чихээд дээрээс нь хогийн темер хувингаар баахан нүүрс авчирч пийшиндээ чихэж авлаа. Тvvний дээрээс енеех шилтэй жаахан бензинээ цацав. Еерее пийшингийн амнаас их хол очиж байгаа нэг чүдэнз зураад зуухны ам руу шидэж орхилоо.

Бензин дүрхийн асахын хамт нүүрс беен хар утаа болон ангиар нэг савсав. Би дүрэлзэж байгаа делтэй хамт утаа савсаж байгаа пийшингийн аманд ойртохоосоо айж байлаа. Холоос нүүрс хутгадаг шилээгүүр лvv алхам алхмаар ойртсоор түвнийг аваад зуухны амыг хаасан боловч түгжээг түгжиж чадсангвй. Ангиар нэг утаа, асаж байгаа нүүрсний внэр гарсан тулд би бүх салхивчаа, тэр байтугай хаалгаа хүртэл жаахан онгойлголоо.

Ангиар гарсан нүүрсний внэр утаа хоёр миний энэ арганд аргагвй жаахан багасгаж байтал манай ангийн зарим хvvхэд ирээд *Пеех! паах!* гэж гайхан хашгиралдав. Энэ нүүрсний утаа внэр хоёр хичээл эхлэх вээр бараг мэдэгдэхгвй болсон боловч харин энэ хвйтэн едер гурван цонхны салхивчийг цэлийтэл нээсэн болохоор ангид хвйт орчихжээ. Бидний амьсгаа амнаас гарахдаа манай евеегийн тамхины утаа шиг беен цагаан юм болж байлаа.

Би хичээл эхлэхийн емне шаламгайлан ангиа арчиж шvvрдэж, бас самбарын

арчуурыг норгож, пийшингийнхээ амыг хаасан юм. Багш анх орж ирээд

-Ангийн жижүүр хэн бэ? гэхэд

-Би байна? гэж босож рапорт еглэе. Багш ангийг тойруулан харж байснаа:

-Чи ч бүр бузгай хариуцлагатай жижүүр хийж байх шив дээ. Сайн байна гэж намайг магтлаа.

Тэгтэл анги их хвйтэн байгааг удалгвй мэдээд багш:

-Анги чинь яасан хвйтэн байх юм. Нэмж галласан юм уу? гэж асуухад

-Галласан, багш аа гэж би хариултал миний яаж будилж галлаад ангийг ийм хвйтэн болгосныг мэдсэн нэг жаал арын ширээнээс

-Галлах гэж галдах шахаад, утаагаа гаргах гэж осгоох шахсан даа гэж аяархан хэлж, намайг дооглож байна.

Ингээд би завсарлагаа бүрээр хvvхдийг хееж гаргаж байлаа. Беерэнхий пийшин удаан халдаг болохоор хоёр дахь цагийн хичээлийн сvvлчээс эхлээд анги их халуун боллоо. Гурав дахь цагийн хичээл ороход ангид байж суухын аргагvй халуун боллоо. Гадаа ч нар дээр гарч, жаахан дулаавтар болоод тэгсэн байж болох юм. Зузаан дээлтэй хvvхдvvдийн хелс нь урсаж, зарим хvvхдийн нойр нь хvрч ширээн дээрээ бехийн vүрэглэж байна.

-Энэ чинь одоо яасан халуун юм бэ? Хэн ингэж их гал ердчихеэ вэ? гэж багш гайхан асууж байна.

Би дуугvй байсан боловч хvvхдvvд

-Багш аа Темерсvх галласан юм. Темерсvх Темерсvх гэж хашгиралдав.

Би жижүүрийг их хариуцлагатай сайн хийх гээд ингэж сvрхий галласныхаа телее харин буруутан болж таарлаа. Юу гэвэл манай ангийн хоёр хvvхэд маргааш нь хичээлдээ ирээгvй бегеед тэр хоёр халууцаж хелерч байгаад нимгэн хувцастай гvйж гараад хатгалга евчин туссан байжээ.

Ангийн жижүүрийг хийхэд vнэхээр хариуцлага байдаг юм байна гэдгийг би тэгж мэдсэн юм.

ӨВӨӨГ АРХИНААС ГАРГАХ ГЭСЭН МИНЬ

Энэ явдал цагаан сараар болсон юм. Гэхдээ манай хашаанд ч биш, сургууль дээр ч биш, харин Умаа эгчийн хашаанд болсон хэрэг юм шүү. Тэр хашаа Төв эмнэлгийн зүүн урдхан баруун тийшээ харсан нэг доголд байсан юм. Андашгvй, тэр доголын

урдах өнцөг дээр ба баруун тийшээ харсан архины мухлаг байдаг юм.

Умаа эгч над шиг үсээ хусуулчдаг цул үрчлээ болсон нүүртэй намхан бөгтөр эмгэн байсан юм. Түүний нас нүүрийнхээ үрчлээ шиг л тун их байсан байх. Яагаад гэвэл манайхан цөмөөрөө *эгч* гэдэг. Тэр байтугай өндөр өвөө хүртэл түүнийг *эгчээ* гэдэг байсан юм. Тийм их настай хүн болохоор нь бид жил бүр очиж золгодог ёсоороо үдээс хойш тэднийд очсон юм.

Умаа эгч хашааны голд байшингийн дэргэд барьсан жижигхэн өмгөр гэртээ оруулж бидэнтэй золгоод хонины тарган ууц, идээ, битүүлэг тавьж дараа нь банш чанаж өгдөг юм. Тийм сайхан амттай банш өөр айлд ер идэж үзээгүй шиг санагддаг сан. Бас жаахан айраг халаагаад өгч байх ч магадгүй. Дараа нь эгч бид хоёрт чихэр боов, ээжид жаахан хоргой ч юм уу, гоё алчуур ч өгөх магадгүй. Өвөөг бол ахтай хамт шимийн архиар заавал дайлна.

Сэдэд ах бол ахмад цолтой дарга хүн. Гэхдээ Умаагийн хүү юм гэнэлээ. Намхан тагжгар бор хүн байдаг юм. Умаа эгчийнд дайлуулж бэлэг сэлт авсны дараа тэр ах биднийг гэртээ урьсан юм. Гэртээ ч гэж, үнэндээ эгчийн гэрийн зүүн талын урт нарийхан намхан цагаан байшинд урьсан. Ахын авгай элдэв ногоо пүнтүүзтэй гоё хуургаар дайлсан юм. Өвөөг бол шимийн архиар биш, шилтэй гоё хүрэн архиар дайлсан шүү. Адаг сүүлд нь тэд гараад явахдаа намайг дүүгээ харж бай гэж үлдээлээ. Дүү охин сэрээд орон дээрээс мөлхөж уначих магадгүй тулд би түүнийг харахаар үлдсэн юм.

Би цэргийн ахын хувцсыг сонирхож, малгайг нь өмсөж толинд харж үзлээ. Надад их сайхан зохиж байх шиг байсан. Дарга малгай их сүртэй гоё байдаг юм. Дараа нь би ширээнд очиж суугаад өвөөгийн үлдээсэн хуурганаас нэг үмхлээ. Ширээн дээр өвөө ах хоёрын ууж байгаад үлдээсэн шилтэй архи байна. Бөглөөг аваад үнэртээд үзэхэд их сайхан хүж шиг үнэр гарч байна.

Архи ер нь их сайхан амттай байх. Тийм биш бол өвөө чихэрт дургүй мөртөө архинд юунд дуртай байх вэ? Энэ хүрэн архи лав тоорын компоод шиг их сайхан амттай байх. Эсвэл зөгийн бал шиг ч байж магадгүй.

Ингэж бодоод би энэ олон таван хошуутай архины шилийг ам руугаа тонгойлгож, нэг томхон балгаж орхилоо. Тэгтэл хамаг ам хэл, хоолой шатаачих шиг санагдаад хоёр нүднээс аяндаа нулимс асгаж, амьсгаа ч авах аргагүй боллоо. Би уйлах шахлаа.

Өвөө ийм хор шиг хачин муухай юманд яагаад дуртай байдаг юм бэ гэж жигтэйхэн их гайхлаа. Энэ лав уух юм биш, хор байх шүү! Хор идсэн чоно нохой үхэхгүй бол галзуурдаг гэж өвөөд нэг анчин хүн ярьж байсан юм. Өвөө ч бас энэ архиа уухаар галзуу нохой шиг хөл нь гуйваад ирдэг юм. Хор уучаад галзуурах шахаад байгаа нь тэр байх. Өвөөг одоо архи уулгаж байгаа байя гэж би хатуу шийдлээ.

Дүү сэрээд уйлахаар би пальтогийг нь өмсүүлээд өргөж гэрт орлоо. Түүнийг эх нь авч миний сулартал өвөө архинд явах гэж байгаа бололтой.

-Ганцхан шил л хэрэгтэй. Шилий нь өгөөд би одоохон урд мухлаг хаачихаас өмнө ганц шил юм аваад ирье. Ах нь дүүтэйгээ ганц шил юм уулгүй яах вэ гэж байна.

Сэдэд ах над руу хараад:

-Миний дүү байшинд ороод хувцасны шүүгээний дэргэд ёроолд нэг хоосон лонх байгаа, аваад ир! гэж байна.

Би гүйж тэр шилийг нь өвөөд авчирч өглөө. Өвөөг мухлаг руу явахад би бушуухан байшинд орж, Сэдэд ахын шинел, дарга малгайг өмсөж аваад хашааны хаалганы дэргэд зогсож өвөөг харуулдаад байлаа. Өвөө мухлагт орчоод архи зардаг хужаатай яриад байх шиг байв. Одоо бүрэнхий болоод гудамжинд байгаа хүний царай бараг танигдахгүй болж байна.

Би өвөөгийн ганц шил архийг уулгахгүй булааж аваад хагалах гэж хүлээж байв. Өвөө одоо архи ууж болохгүй. Хороо уугаад галзуурдаг дээрээ л байх шиг байна. Одоо яасан ч архи уулгаж болохгүй гэж бодож байв.

Нэг харгал мухлагийн хаалга нээгдэж цаад гэрэлд нь манай өвөө өрөөсөн гараа өвөртөө хийчихсэн, нөгөө гартаа шилтэй юм бариад гарч ирэх нь хоромхон үзэгдээд хаалга хаагдмагц үзэгдэхгүй боллоо. Би хашаанд наалдаж хаалганы дэргэд ирмэгц барьж яваа шилтэйгээс нь шүүрээд авлаа. Өвөө гэнэт цочиж:

-Хө чи яаж байна, хүүхээ! Хүний юм булаах чинь үү? гэнгүүт ноцолдохын зуур бөхийж тасарч байгаа үдшийн гэгээнд намайг цэрэг хувцастай цэрэг малгайтай хүн болохыг хармагц:

-Хэн бэ чи? Цэрэг цагдаа хүн үү? Би согтуу хүлцүү ч хүн биш байна. Наадахаа тавь! гээд шилтэйгээ надаас угз татаад автал гараасаа нөгөөдөхөө мулт үсэргээд алдав. Архи нь гудамжны чулуун дээр унаад хагарч орхилоо. Миний санасан санаа ёсоороо боллоо. Би бушуухан харанхуй догол руу дув дуугүй зугтаалаа.

Өвөө хараал тавьж бөхийн, өнөөх шилтэйгээ хагарсныг мэдээд хаалгаар яваад орлоо. Би тэр хооронд цаашаа гүйж байшинд ороод Сэдэд ахын шинелийг шүүгээнд өлгөөд гэрт орж хатавчинд зогсов. Өвөө бүр гутарч гүйцсэн бололтой тамхиа баагиулан:

-Ээ дээ энэ жил ч би үхнээ. Цаанаа л нэг явайгүй байна. Амны минь хишиг бүр нэг ар дээрээ гарч гүйцсэн шиг байна гэж үглэж байна.

-Ямар золиг нь танаас архи дээрэмдэж уух гэдэг юм бол? гэж Сэдэд ах гайхаж байна.

-Ямрыг бүү мэд. Нэг намхан салбаганасан юм хүрч ирээд ноцолдож байгаад хагалуулчихлаа. Хулгайч дээрэмч юм уу гэтэл цэрэг цагдаа хувцастай хүн шиг харагдах юм гэж өвөө хэлж байна.

Би дотроо *Өвөө намайг таньсангүй!* гэж бодоод инээд хүрч байв.

-Үгүй энэ гайхал арай биш байгаа даа. Хараач гээд Сэдэд ах над руу харцаараа гэнэт зааж орхилоо. Би *Ах намайг яагаад таачихав?*" гэж гайхахдаа хувцас руугаа харлаа.

-Аав минь, энэ гайхал тэгснээс гарцаагүй. Энэ малгайгий нь хараач гээд ээжийг надруу ухасхийх үеэр би гарч зугтах гэсэн боловч босгонд таварцаглаад баригдаж орхилоо. Умаа эгч бас намайг зэмлэж, миний *дэггүйг* гайхлаа.

Тэгэвч би өвөөгийн уух гэсэн архийг санаатай санамсаргүй асгах, нууж чинжүү холих зэргээр өвөөгөө архинаас гарах тэмцлээ үргэлжлүүлж байлаа.

ЯПОНТОЙ БАЙЛДСАН МИНЬ

Эгчийн энэ хашаанд урьд нэг ирэхдээ би японтой байлдсан юм. Та нар намайг худал хэлж байна гэж битгий санаарай. Би багадаа амьд япон хүнийг нүдээрээ үзсэнээр барахгүй, нэг удаа тэдэнтэй тулалдаж ч үзсэн юм. Тэр бол жүжиг кинонд манай жүжигчдийн тоглосон *дууриамал* япон биш шүү, харин 1945 оны дайнд манай Галдан ахтай буудалцаж явсан дайсны цэргээс олзлогдож ирсэн ёстой амьд япон байсан юм. Тийм болохоор ёстой дайсны цэрэг япон шүү.

Намайг сургуульд орсны намар билүү, дараахь намар бнь билүү, би сайн санахгүй юм. Би 1947 онд сургуульд орсон юм. Төв сувиллын хашааны зүүн урд булангийн нэг цонх хаалга нь битүү байдаг байшингийн баруун талд түр зуур босгосон намхан урт модон урц оромжинд хэдэн япон сууж, газар шорооны ажил хийж байсан юм л даа.

Тэр өглөө би эгчийн хашаанаас гарч зам хөндлөн огтлоод Төв сувиллын хашааны урд гудамжаар баруун тийшээ орж японы байшинг зүглэв. Хашааны гадагш хандсан цонхонд нь хүрээд сэмхэн шагайж харсан юм. Ингэж гаднаас нь сэмхэн тагнаж харахад өрөөнд хэн ч алга. Харин цонхны тавиур дээр жижигхэн танк, нисэх онгоц, их буу, янз бүрийн модон тоглоом өрөөстэй харагдаж байлаа.

Энэ хэдэн япон дайнд ялагдаж олзлогдсон мөртөө бас хашрахгүй хүүхэд шиг *байлдаж тоглох* дуртай хэвээрээ юм шиг байна шүү дээ.

Харин би бол дайсны танк, их буу, онгоц, хамаг зэвсгийн байрыг илрүүлж олсон жинхэнэ тагнуулч хүн шиг тэр тоглоомыг их шохоорхон харж байлаа. Цонхны гялбааг хоёр гараараа таглаад нэг харсан чинь дайсан бас намайг илрүүлж харчихсан байна. Нэг бандгар хөвөнтэй зэгэл ногоон өмд цамцтай, намхан япон

хашгирч байгаа тарвага шиг дорсгой шүдээ ярзайлгаад, намайг харж, инээмсэглэн баруун талаар тойроод хашааны хаалгаар ороод ир, би чамд энэ тоглоомноос өгье гэж байгаа бололтой богинохон мөгжгөр хуруугаараа зангаж дохиж байна.

Би японыг дайсан гэж мэдэх тулд их л болгоомжлон, баруун талаар нь явж хашааны хаалгаар ороод өнөөх байшинд орлоо. Юухан ч гэсэн сэжигтэй юм болбол гараад зугтахад бэлхэн байдалтай явж тэр японд хүрч очлоо. Тэр япон намайг харж ярзайтал инээснээ цаашаа эргэж цонхон дээрээс модон танк авч надад өгөөд намайг буцаад гүйх гэтэл мөрөн дээрээс минь барьж аваад хэд алгадаж, эцсэд нь өвдгөөрөө бөгс рүү минь нэг сайн түншиж аваад, түлхэж гаргаад агдганан инээж байна.

Миний хацар халуу оргиж, бөгс өвдөж байсан боловч *дайсанд баригдсан байлдагч уйлж урваж болохгүй* гэдгийг Галдан ахаас сонсож мэдсэн болохоор уйлсангүй. Харин ч уур хүрч, японтой тулалдахаар шийдээд эгчийн хашаа руу гүйлээ.

Орж хөвөнтэй цамцаа яаран өмсөж аваад гарлаа. Түүний халаасанд миний мэргэн буу байсан юм. Өөрөө хэлбэл улаан сунадгаар хийсэн сүрхий чавх билээ. Дайснаас олзолж ирсэн жижигхэн модон танкаа би нөгөө талын халаасанд нь хийлээ. Дараа нь хашаанаас гарч фронт руу, өөрөөр хэлбэл Төв сувиллын урд гудамж руу гүйлээ.

Японы байшингийн эсрэг харгалдаад урд талдаа их бага хоёр хаалгатай нэг айлын хашаа байсан юм. Албан газрын байр ч юм уу, бүү мэд. Ар талд нь хоёр байшингийн хоорондуур хойшоо гардаг нэг онгорхой цонж байсан юм. Хоёрхон шургааг аваад хаячихсан зай байв. Би тэр завсраар энэ хашаанд орж түүний ёроол хавиас хэдэн сайхан сум (тэмээний хорголын чинээ бөөрөнхий чулуу) бэлтгэж авлаа.

Тэгээд тэр хашааны ард нуугдаж, өнөөх хоёр шургаагийн завсраар хөндлөн гудамжны эсрэг талд харгалдаа байгаа японы байшингийн зүг харвал миний урд тэр байшин яг эгц эсрэг харагдаж байна. Эндээс хүн намайг авсаар ажиглахгүй, харин надад дайсны хамаг юм ив илхэн байх тулд тулалдахад онц сайхан газар байна. Би өөрийгөө хоргодомж дотор бүгсэн мэргэн буудагч гэж саналаа. Тэгэхээр дайн тулаан өдөөн хатгасан японы байшин руу юу ч болсон нэг сум шүнгэнүүлж туршлаа.

Өнөөх тоглоом өрөөстэй байсан цонх хага үсрээд явчихлаа. Үүнийг та нар харсан бол намайг ёстой л нэг мэргэн буудагч шиг онолоо оо гэх байсан даа. Хашааны завсраар өрөөсөн нүдээр зэрвэс харахад намайг өдөж зодсон өнөөх япон цонхонд ойртоод ирчихсэн хагархайгаар нь гадагшаа харж байлаа. Би завдан нэг сум цэнэглэж (чавхны булигаарт чулуу хавчиж бэлдэхийг хэлж байна) аваад өнөөх японы духан дээр чиглүүлж байгаад хашааны завсраар дахиад нэг сум явуултал тэр япон шовос гээд алга болчихлоо.

Миний нүдэнд харагдаагүй боловч миний санаанд тэр япон өдийд духан дээрээ хорголын чинээ булуутай болчихсон шалан дээрээ тэрийж унасан харагдаж байсан юм. Би түүнийг үхсэн гэж итгэж байлаа. Түүнийг хоёр япон хүн гар дамнуурга дээр

тавиад зүүхэнтэй нь байгаа битүү хар байшин тийш зөөж яваа байх ч гэж бодлоо.

Би энэ аятайхан хориглолт хоргодож дотроосоо нүүрээ шургаагийн хажуугаар хагас цухуйлгаж өрөөсөн нүдээрээ нэг харахад байшингаас баруунтайгуур хашааны хаалган дээр хэдэн япон ирчихсэн манаачтайгаа ярьж байгаа харагдав. Манаач нь тэднийг гадагш гаргахгүй нь лав. Ийм болохоор би тэр зүг жишүүхэн чиглүүлж байгаад хэдэн сум дараа дараагаар шүнгэнүүлж орхилоо. Тэд хэдийгээр тэрийгээд ойчих нь надад харагдаагүй боловч миний зарим сум тэдний нуруу, эгэм, мөр хаа нэгтэй нь оносон гэж тооцоолон бодлоо. Удалгүй тэр японууд цаашаа далд орчихсон байсан юм. Тэгэхлээр би японы дайралт давшилтыг аргагүй л няцаасан шиг санагдаж байлаа.

Хашааны завсраар нэг харсан чинь японы манаа намайг харчих шиг санагдлаа. Би нэгэнт японуудтай амжилттай тулалдсан тул одоо энэ ялгуусан тулалдаанаа түр зогсоох юм уу, наад зах нь дайсанд сэжиг авахуулсан байж магадгүй хоргодож солих хэрэгтэй боллоо.

Иймд би хоёр байшингийн хоорондуур хашаан дундуур гүйж, ур нүүрний нь жижиг хаалгаар гарч тэр хашааны ёроолоор нуугдан зүүн тийш явлаа. Хашааны буланд хүрэд хар хурдаараа гудамж хөндлөн гарч эгчийн хашаанд орлоо.

Умаа эгч дүүг хараад гэртээ сууж байна. Эмгэн

-Чи хаашаа алга болчихоод байна? Юм идээч, өлсөхгүй байна уу? гэж асууж байна. Би:

-Гадаа жаахан тоглоод ирлээ. Юм идэхгүй ээ. Өлсөөгүй гэж хариу хэлээд дотроо *Тулалдааны үед байлдагч хүн, тэр дундаа мэргэн буудагч хүн юм идэж болохгүй* гэж бодож байлаа. Би энэ тулалдаанаа төгс ялалтаар дуусгахыг бодож байлаа. Одоо бол дайснаас олзолсон танкийг их буугаар галлаж шатаах хэрэгтэй байлаа.

Үүний тулд би эгчийн нүдийг хариулж байгаад дөрвөлж дотроос нь хэдэн зомгол авч гарлаа. Дараа нь ахын байшинд сэмхэн орж, хувцасны шүүгээн дээр тавьсан жаахан эмийн шилтэй бензинийг авав. Үүнийг Сэдэд ах асаагуурынхаа хөвөнд шингээж хийдэг юм. Бэргэн эгч бол харин пальтоныхоо захын хавь газрын хирийг юм уу, толбыг аанай л хөвөнд юм уу, мааралд шингээж арчих дуртай байдаг юм. Би бол одоо үүнийг дайсны танкийг устгахад хэрэглэнэ. Бас аяга халбага хийдэг товхон шүүгээн дотроос хайрцагтай чүдэнз олж авлаа. Хэдхэн ширхэг галт сум (чүдэнз) байна.

Тэгээд сэмхэн гарч жижигхэн модон танкаа муу усны нүхний амсар дээр тавилаа. Дээрээс нь хэдэн зомголоо өрлөө. Дараа нь түүн дээрээ шилтэй бензинээс жаахан асгалаа. Тэгээд яльгүй холдож сууж байгаад галт сумаар танкийг галлаж гарлаа. Өөрөөр хэлбэл чүдэнз зураад танк руу шидсэн юм. Анхны галт сум замдаа унтарчив.

Дараахь нь хажууханд нь туссан боловч дайсны танк түрс гээд аслаа.

Би сандраад хашааны буланд овоолттой байсан хугархай туйпуугаар нүүлгэж гарлаа. Энэ бол танкийг уулын цаанаас их буугаар буудаж байгаа юм. Хэд хэд шидээд оносонгүй. Би улам ойрхноос галладаг боллоо. Адаг сүүлд нь нэг сум ашгүй онож шатаж байгаа танкийг танк эсэргүүцэх шуудуунд унагалаа. Өрөөр хэлбэл муу усны нүхэд унагасанд тэнд өнөөх танк бараг нүүрс болчихсон утаа баагшиж байна. Энэ бол надад том ялалт байлаа. Дайсны танк үнэхээр шатаж байх шиг санагдаж байлаа.

Энэ үеэр Умаа эгч гарч ирээгүй нь ямай. Гараад ирсэн бол чи гал тавьж хашаа байшин шатаах нь гэж загнах байсан юм. Тэгсэн бол японтой тулалдсан миний ялалтыг жаахан базаахгүй болгох байсан юм. Гэвч гал түймэр гаргалгүй дайсны танк устгаж чадсан болохоор ер нь азтай л өнгөрсөн юм.

Маргааш өглөө нь би мөн эрт босоод хураалттай түлээн дээр гарч хашаан дээгүүр толгойгоо цухуйлгаад дайсныг (өөрөөр хэлбэл японыг) ажиглаж байлаа. Тэгтэл хүүрийн Лувсан гэдэг өвгөн морин тэргэнд юм ачаад дээгүүр нь юмаар бүтээчихсэн өөрөө мориныхоо хажууханд зэрэгцэн явж байна.

Би үүнийг өчигдөр миний тонилгосон японы хүүрийг ачаад явж байгаа юм гэнэлээ гэж бодлоо. Тэгээд дайсныг бас нэг мэргэн сумаар үдэхээр шийдлээ. Сундаг улаанаар хийсэн мэргэн буугаа хөвөнтэй цамцныхаа халаасанд бэлэн авч явдаг газраасаа гаргаж ирээд сумлаж (чулуу тааруулж) Лувсан гуайн үнэт ачаа руу чиглүүлж байгаад харваад тавьчихлаа.

Тэгтэл гай бол энэ удаа би онох гэснээ оносонгүй. Харин морины ташаан толгой дээр оносон бололтой. Лувсан гуайн морь гэнэт ухасхийн үргэсэнд өвгөн юу болсныг мэдсэнгүй.

-Өө үхээрийн сөдрөг чинь яаж байгаа юм. Байтлаа зүгээр байгаад бусгаж туйлдаг болох чинь үү? гэж морио загнаж байгаа дуулав. Энэ өвгөн ер нь морьтой ярьдаг зантай юм. Морь нь ч түүний хэлийг мэддэг юм уу гэж би боддог сон.

Би ингэж хэдэн жилийн өмнө сургуулийнхаа намрын амралтын үеэр японтой тулалдсан юм даа.

ИХ ЭНДЭГДЭЛ

Удалгүй нэг мэдэхэд Сүхбаатар жанжны төрсөн өдрийн ой болов.

Сүхбаатар надад нэг л танил дотно санагддаг юм. Яагаад гэвэл бидний нэр их ойролцоо. Хоёулаа л сүх гэсэн үгтэй. Сүх-баатар, Төмөр-сүх гээд хэлээд үзэхээр би их жанжинтай төрөл садан юм шиг санагдаад явчихдаг юм. Би Сүхбаатарын хүү юм уу, эсвэл хүүгийн хүү нь ч байж болмоор санагддаг.

Би таван жил баатарчуудын гишүүн байлаа. Баатарчууд гэдэг нь бас Сүхбаатарын хүүхдүүд гэсэн утгатай байх.

Сүхбаатар жанжны мэндэлсэн ойгоор манай ангийнхныг пионерт элсүүлэх боловс. Пионерийн удирдагч багш бидэнд яриа хийхдээ:

-Та нар бол жанжин Сүхбаатарын хойчийг залгамжлагчид юм. Ийм учраас их жанжны төрсөн өдрийн ойгоор цөмөөрөө пионер болж залуу Сүхбаатарчууд болох ёстой гэсэн юм.

Ийм болохоор пионер болно гэдэг Сүхбаатар жанжны хойчийг залгамжилж, залуу Сүхбаатар болно гэсэн үг юм. Би Сүхбаатар шиг баатар жанжин болохыг хүсэлгүй яахав. Харин тэр багш хамгийн сүүлд:

-Пионер хүн сайн сурдаг, сахилга батыг онц сайн сахидаг, ариун цэвэрч тэргүүний хүүхэд байх ёстой гэж хэлсэн юм. Манай ангийн багш:

-Та нар пионерийн гишүүнд элсэх гэвэл сайн, онцсайн сурах хэрэгтэй. Сахилга батыг хатуу сахих хэрэгтэй гэж байсан юм.

Би хагас жилийн шалгалтаар муугүй дүнтэй суралцсан боловч харин сайн сурсан эсэхийг мэдэхгүй. Бас тэр өдөр болтол томоотой байж чадах болов уу, яах бол? Аягүй бол намайг сайн сурдаггүй, сахилга батгүй гээд пионерт элсүүлэхгүй байх вий гэж айж байлаа.

Би пионерт элсэж улаан бүч зүүхийн тулд томоотой байхыг боддог боллоо. Бас хичээлдээ ч жаахан хичээж үзлээ. Харин дандаа л мартчихаад нэг мэдэхэд дахиад үймүүлчих гээд их хэцүү юм. Ер нь пионер болчихвол дараа нь сайн сурч, сахилга баттай сурагч болж чадмаар юм шиг санагдаж байлаа.

Хүсэн хүлээсэн жанжны төрсөн өдрий ой ч боллоо. Бид ч пионерт элсэх боллоо. Би пионерийн тангаргыг цээжээр уншвал жаахан алдах гээд байдаг боловч нөхдөө дагаад ер дажгүй уншихдаг юм.

Чингээд биднийг жагсааж байгаад манай бүлгийн удирдагч дээд ангийн эгч бидний хүзүүнд улаан бүч зүүж өглөө. Бас энгэрийн тэмдэг хадаж өглөө. Тэр тэмдэг зүүчихсэнийг харахад бид бултаараа Сүхбаатартай адилхан болсон байв. Сүхбаатарын зургийг би үзсэн юм. Сүхбаатар яг бидэн шиг ганцхан одон зүүсэн байдаг юм.

Тэгтэл надад нэг гай тохиолдлоо. Би гадаа жаахан зогсох юм уу даарахаар хамраас минь нус гараад ирдэг юм. Биднийг пионерт элсээд зогсож байтал миний тэр гайтай нус бас гараад ирсэн юм.

Пионерийн удирдагч багш миний дэргэд хүрч ирээд

-Наад нусаа арч! гэж тушаалаа. Би нусны алчуур тогтоодоггүй хүүхэд байсан юм. Нэг л мэдэхэд тэр хөөтэй алчуур өмдний халааснаас алга болчихсон байдаг юм. Энэ удаа би яаран өмднийхөө халаасанд гараа шургуулсан боловч алчуур байхгүй болохоор сандрахдаа улаан бүчнийхээ үзүүрээр шудраад тавьчихлаа.

Тэгтэл тэр уучилж болшгүй том алдаа болжээ.

-Пионерийн улаан бүчээр нусаа арчдаг ийм ухамсаргүй, сахилга батгүй сурагч пионер байж таарахгүй гэж манай удирдагч багш дангинаад намайг даруй пионерийн гишүүнээс хөөж орхилоо. Миний улаан бүчийг шувт татан авч тэмдгийг минь ч хураалаа. Хүүхдүүдийн зарим нь жиг жуг инээлдэж байна.

Харин би уйлмаар санагдсан боловч зөвхөн миний хамар шархираад нүднээс нулимс гарах нь хамраас нус гардагтай адил бэлэнгүй юм. Тэгэхээр нүдэнд ус цийлгэнэмээр болоод больчив.

Би ингэж пионерийн гишүүнд хэдхэн минут байсан болохоор пионерт элсэх надад бүр ч гойд сайхан санагдах боллоо.

Хойтон жил л заавал залуу Сүхбаатарч больё. Тэр өдөр яасан ч нусныхаа алчуурыг мартажгүй дээ гэж би дотроо тангараг өргөх нь холгүй байлаа. Пионерийн гишүүн хүн улаан бүчээ цэвэр ариун авч явалгүй болдоггүй юм шүү.

ГЭМШИЛ

Пионерт элссэн даруйдаа хөөгдсөн явдал надад нэг л гомдолтой бөгөөд ичгүүртэй байлаа. Би ангийн нөхдийнхөө адил улаан бүч зүүгээгүй, энгэртээ тэмдэг хадаагүй болохоор нэг л хачин цулгүй сүргүй харагдаад байх шиг санагдаж байлаа.

Тэр орой гэртээ их л урамгүй харьж явтал миний хойноос зэвүүн жаал Гонгор гүйж ирэв. Түүний хүзүүнд улаан бүч намирч, энгэр дээр нь пионерийн тэмдэг гялалзан, энэ маань одоо баатар эр шиг сүртэй зоригтой алхаж явааг би мэдэж байсан боловч түүн тийш харахгүйг хичээн алхлав.

-Ийрэл саарал найз минь, чиний пионерт элсэхтэйгээ зэрэг хөөгддөг чинь ямар байна даа? гэж тэр намайг өдөн асууж байна.

Би үүнд харамсан гутарч яваагаа мэдэгдэхгүйг хичээж:

-Аа үхсэн, яадаг юм гэж ажиггүй царай гаргалаа.

-Яадаг юм гэнэ хи-хи-хи. Чи багшийн хэлдгээр ёстой сахилгагүй хүүхэд юм даа гэж Гонгор хэлж байна. Түүний шар лууван шиг гулжгар ягаан царайд намайг шоолсон инээмсэглэл тодорч байгааг мэдэж байсан боловч уруугаа харсан чигээрээ:

-Хуц! Чи өөрөө ёстой хулигаан! гэж хариуцан мэтгэв.

-Хи-хи-хи. Би хулигаан байсан бол яаж пионер болох юм. Чам шиг л хөөгдөж орхино биз гэж намайг Гонгор *дарлаж* гарлаа.

-Аа муу сэмхэн олгой чи юу гэж хүн өдөөд байгаа юм. Хохь чинь шүү гэж би хор хөдлөн сүрдүүлэв. Гонгор хажуу тийшээ огло үсэрч:

-Ий яадаг билээ. Би айж байна. Би пионер хүн шүү. Зодчихов мэдээрэй гээд дээрэлхэж гарлаа.

Миний уур гэнэт хүрч, хатгаж өдөгчийн шилэн хүзүүн дээрээс базаж аваад татаад орхисон чинь улаан бүчийн нь цуулаад хоёр хэсэг болгож орхилоо.

Намайг өөрийгөө зодно байх гэж бодож байсан Гонгор гэнэт улаан бүч нь арын хошуун талаараа цуураад хоёр хэсэг болж ойчихыг хармагц:

-Аа ямар онгиороо илжиг вэ чи. Тоглож байхад... гэж хэлээд царай нь хөрзийж, хоёр нүдэнд нь ус цийлэлзээд ирэв.

Би ч бас ийм хорлолтой юм санаандгүй хийсэндээ эвгүй болсон боловч:

-Хохь чинь! Чи тэгвэл яах гэж надад дээрэлхээд байсан юм бэ гэж хэлчихээд халуун усны зүүн талаар ороод гүйв.

-Чи улаан бүчий минь төлж өгөөрэй! гэж араас хашгираад хоцров.

Энэ хэрэг бүр ч балагтай юм болов. Гонгор намайг улаан бүч цуулаад хаячихсан гэж багшид хэлсэн байна. Би өнөөх надад хэрэггүй болсон улаан бүчээрээ түүний нь төлж өгсөн боловч бас нэг сүрхий буруу надад оногджээ.

Би сургууль дээрээ *Сахилгагүй сурагч*, гэр орондоо *Эдлэхийн аргагүй жаал* гэж нэртэй цуутай болжээ. Зарим томцуулыг би их мартагтай улс гэж боддог байсан юм. Жишээ нь манай өвөө чүдэнзээ гартаа барьчихаад эрээд байх ч магадгүй байдаг юм. Тэгвэл томцуул зарим юмыг ердөө мартдаггүй улс юм. Би, өөрийнхөө хийсэн хэргийг аль хэдийн мартчихсан байхад багш нар, томцуул тэр бүхнийг тун саяхан биеэрээ хийсэн юм шиг л нэгд нэгэнгүй санаад *Энэ ингэдэг жаал*, *Тэгдэг ч хүүхэд* гээд л яриад салахгүй юм. Ярих дурдах болгонд нь би тэр буруутай хэргийг дахин дахин хийгээд байгаа юм шиг надад нэг л эвгүй байх юм.

Осол эндэгдэл бүхний минь хүн мартаж уучлахгүй болохоор би зөндөө их хэрэг тарьсан, шийтгүүлээд барахгүй ялтай жаал болсон шиг санагдах юм. Дондог гуайн яриад байдаг *шоронгийн тав* гэдэг нь болох шахсан юм болов уу? Гэлээ ч би гав ганцаараа байж тав болох нь хачин аа! Ер нь нэг л аймаар их л буруутай хүн болоод байх шиг. Томцуул, багш, ээж, өвөө цөмөөрөө л эвсээд намайг муулаад байх юм. Санаандгүй хийсэн бүхнийг минь санаатай гэж загнах юм. Ингэхлээр ер нь ингэж гүжирдүүлж явсны ч хэрэггүй шиг. Эсвэл тэр бүхнийг минь мэдэх дурсах хүн огт

байхгүй, өөр газар ч оччихмоор.

Саяын хоёр дахь өдөр ангийн багш миний ээжийг дуудаж аваачаад хийсэн үймүүлсэн бүгдийг минь хэлээд сурагчдын зөвлөлөөр оруулж арга хэмжээ авахуулна гэж хэлсэн гэнэ. *Арга хэмжээ* гэж надаас юу авах гээд байгааг бүү мэд. Энэ хачин үг ер нь шийтгэнэ гэсэн үг шиг надад заримдаа санагддаг юм. Заримдаа болохоор энэ үг ажил хийлгэхийн нэр байдаг юм. Эртээр манай захирал ангийн багшид маань *Ангиа тохижуулах арга хэмжээ ав* гэсэн юм. Тэгтэл багш биднээр цонхны хөшиг угаалгаж, ширээ сандал хадуулж зөндөө ажил хийлгэсэн юм.

Ээж болохоор намайг *Чи надад ёстой үйлийн үрээр учирсан үр. Намайг зовоох гэж төрсөн амьтан* гээд үглэж байх юм. Энэ юу гэсэн үг болохыг би сайн ойлгохгүй боловч тийм хачин юм бодож ээжээс төрөөгүй л баймаар юм. Би ер нь юу бодож яаж төрснөө огт мэдэхгүй юм. Тэнэг жаал болоод тэр юм болов уу?

Миний пионерийн гишүүнд элсээд хөөгдсөн, хүүхдийн улаан бүч цуу татсаныг өндөр өвөө маань бас дуулчихсан байна. Тэгээд манай өвөө их уурлавал юу барьснаараа цохих юм уу, шиддэг зантай хүн. Гэтэл энэ удаа тэгсэнгүй. Бага уурласан бол *Аа хүүхдийн зүггүй яах вэ. Тэгж байгаад томоожно биз. Миний ач хүү их томоотой сайн хүн болноо. Та нар харж л байгаарай* гэж намайг өмөөрдөг юм.

Энэ удаа өвөө маань тэгсэн ч гүй шал ондоо хүн болчихсон шиг намайг үзэгдээгүй хачин шийтгэж залхаалаа. Намайг аваачиж дэргэдээ цэргийн хүн шиг номхон зогсоож байгаад зөндөө удаан зэмлэсэн юм. Гэтэл надад хөдлөхгүй удаан зогсоно гэдэг бол хамгийн хатуу шийтгэл байсан юм. Тэгэхдээ бас ямар мартагын аргагүй хатуу үг хэлсэн гэж санана? Тийм айхавтар үгээр загнуулснаас суран бүсээр шалба ороолгуулбал хол дээр дээ. Юу гэвэл:

-Чи муу тэнэг, пионерийн гишүүнд элсэхтэйгээ зэрэг хөөгдөж миний нэр төрийг хугална гэнээ? Нэр хугарахаар яс хугар гэж үг ч байдаг. Ийм ач хүүтэй явахаа мэдсэн бол юунд ч партизан боллоо!

Би тэр цагт чамтай адилхан сургууль суялд (соёлд) явсангүй. Эрдэм ном заалгаж байсангүй. Хөдөөний харанхуй мунхаг ард байсан мөртөө олон түмэндээ тус болж, төр улс, эх орондоо зүтгэе гэх ухамсартай байж. Тэгээд ч сайн дураараа Сүхбаатар жанжны цэрэгт очиж, намд элсэж байсан юм.

Чи муу тэнэг намайг юуны төлөө тэгж явсан гэж санаж байна? Чамайг ийм өөдгүй новш болог гэж тэгж явсан гэж санаа юу? Холоо хэвтэнэ. Хойч үеийн та нарыг эрх чөлөөтэй, аз жаргалтай байг гэж, эрдэм номтой, үнэнч шударга улс болог гэж бид гадаад дотоодын дайсантай цусаа урсгаж, амиа хайрлалгүй тулж тэмцэж явсан юм.

Тэгэхэд чи партизан хүний ач байж, улаан бүчиндээ нусаа арчина гэнээ? Хүүхдийн бүч урж тасдана гэнээ. Хэрэв би тэр цагт туг сүлдэндээ нусаа арчих битгий хэл, шүлсээ үсэргэсэн бол жанжинд лав том гэмтэн болох байсан байх.

Би чамайг сайн сайхан хүн болно гэж итгээд, Сүхбаатар жанжны дурсгалыг бодож, Төмөрсүх гэдэг нэр өгсөн юм. Ийм ухамсаргүй, нэрээ гутааж нүүрээ баасадсан новш болохыг чинь мэдсэн бол чамд *илжиг* гэж нэр өгдөг байж... хуухайг! гэх мэтээр загнасан юм.

Сүхбаатарыг бодож Төмөрсүх нэр өгсөн гэдэг нь намайг их баярлуулсан юм. Миний нэр жанжны нэртэй даан ч төстэй байсан юм. Түлээний сүх хараад тийм нэр өгсөн байх гэж би шал дэмий юм бодож тэнэглэж байжээ. Өндөр өвөө бузар их уурлаад чухал нууцаа надад хэлчих шиг байна. Миний нэр Сүхбаатар жанжны нэртэй холбоотой сайхан нэр юм байна гэж би баярласан юм.

Тэгтэл тэр сайхан нэрээ балагтай муу нуснаас болж гутаачихдаг минь их харамсалтай юм болжээ. Сүхбаатар жанжны хойчийг залгамжлагч пионер болоод хөөгдөж орхидог маань их гэмшилтэй хэрэг болжээ.

...Чамд илжиг гэж нэр өгдөг байж! гэх өвөөгийн хангинасан үг намайг бузар гомдоож их айлгасан юм. Яагаад гэвэл өвөөг ингэж хэлэхтэй зэрэг би өөрөө ёстой илжиг болчих шиг санагдаад явчихсан юм.

Өвөөгийн ярьдаг үлгэрт нэг илбэчин, хүнийг илжиг болгож зовоосон гэж гардаг юм. Хүн илжиг болчихвол ямар сайн байх вэ. Би Төмөрсүх гэдэг сайхан нэрийн оронд Илжиг гэдэг муухай нэртэй болчихвол яана гэж бодоход аймаар байлаа. Тэгвэл дэлдэн гэж намайг шоолдог хүүхдүүд битгий хэл, багш маань ч намайг Илжиг ээ! гэж дуудаж байх болно.

Энэ бүхэн надад гэнэт их гомдолтой санагдаад би уйлж гарсан юм. Өвөөд юм уу, өөртөө ч юм уу, аль эсвэл алга болчихдог алчуурт ч юм уу, эгзэгтэй цагт гараад ирдэг нусандаа ч юм уу бүү мэд, ер нь надад нэг л их гомдолтой санагдаад би өөрийгөө өрөвдөж, пионерээс хөөгдсөн, өвөөд загнуулсандаа гомдож харамсаж уйлсан юм. Магадгүй, бас сайхан нэрээ муу болгосондоо харамсаад уйлсан ч байж болно.

Миний энэ бүтэлгүй хэрэг бас Галдан ахад ч дуулдсан байжээ. Тэр ахаас би их айдаг юм. Цэргийн дарга, хошууч цолтой хүн. Намхан шиг нуруутай, зузаан бор царайтай. Өтгөн өргөн хөмсөгтэй сүртэй хүн.

Галдан ах загнах нь байтугай барагтай бол дуу гардаггүй хүн. Хааяа л нэг муухай хардаг юм. Тэр харц нь их аймаар. Харж байгаа биш, сураар ороолгож байгаа юм шиг санагддаг харцтай хүн.

Нэг өдөр намайг хичээлээс ирэхэд Галдан ах манайд ирчихсэн өвөөтэй ярьж суулаа. Галдан ах:

-Та нар чадахгүй. Би л гар дээрээ аваад нэг үзэхээс... Дүү та хоёрыг элэг бариад цаадах чинь бүр хүнээ байлаа гэж хэлж байв.

Би анхандаа юуны тухай ярьж байгаагүй нь ухаарсангүй.

-За за, Тэг ээ, тэг. Чиний гар дээр л нэг юм болдог юм уу, үгүй юм уу гэж хэлж байна.

Энэ миний тухай ярьж байжээ. Ярих ч гэж үнэндээ шийдэж байжээ.

СУРГУУЛЬД ОЧИХ ЗАМДАА

Би Галдан ахын гар дээр очлоо. Өөрөөр хэлбэл тэднийд байх боллоо.

Тэднийх зүүн Сэлбийн дунд гүүрийн зүүхэнтээ, засмал замын урдхан талд хоёр давхар өндөр цагаан байшинд байсан юм. Цэргийн дарга нарын байр л даа.

Гурван өрөөний томхонд нь Галдан ах эгч хоёр, жижигхэн дөрвөлжин өрөөнд дүү Солонго бид хоёр байдаг юм. Нөгөө гал тогооны мухрын хавчиг өрөөнд Мужаан гэдэг өвгөн луухаан суудаг юм.

Галдан ахынд ирээд би томоожиж байлаа. Би пионер орсон дороо хөөгдсөндөө их харамсаж байсан болохоод одоо томоотой байя гэж санах болсон юм. Бас баруун хашааны балагтай жаал Гонгороос холдоод ч тэр байж магадгүй. Энэ байшинд олон хүүхэд байх боловч миний таних хүүхэд цөөн. Таньдаг байсан ч Гонгортой адил хүүхэд алга. Гонгортой зэргэлдээ айл байхад их балагтай байдаг боловч түүнийг байхгүй болохоор бас уйтгартайхан байх юм.

Галдан ах орой хүрч ирж хоолоо идээд, жаахан байзнаснаа намайг дуудаж:

-За дүү хүү хичээлээ хийнэ ээ! Нааш ир. Энд суу гээд ширээний дэргэд суулгаж, эхлээд тэр өдөр миний авсан дүнг үзнэ. Хичээл дээр бичсэн бодсоныг минь үзнэ. Тэгээд ер аашлахгүй боловч их голдог юм. Дараа нь маргааш орох хичээлд юу юу даалгаварт өгснийг үзэж (эсвэл асууж) мэдээд, надаар заавал хийлгэж салдаг хүн. Нэг ч уурлаж загнахгүй мөртөө мэдэхгүй юмыг минь заагаад өгдөг юм.

Миний хичээлийг давтуулах гэхлээр нь урьд бол би эгчтэйгээ маргаж, муудалцаж, заримдаа бүр зодолдож ч болдог байсан юм. Тэгтэл Галдан ахтай тэгж болохгүй. Яагаад гэвэл Галдан ах эгчтэй адилхан надаас дөрөв тавхан насаар ах биш. Харин миний ээжээс ч ахмад хүн.

Энэ ахыг ба ээжийг залилдаг шиг залилж ч болохгүй. Юу гэвэл энэ ах бичиг мэдэхээр барахгүй, миний үздэг хичээл бүхнийг бузар сайн мэддэг юм. Тэгэхлээр би суугаад л хичээлээ хийгээд байхаас өөр аргагүй.

Галдан ах надад бас жижигхэн ном авч өгч бас л дэргэдээ суулгаж байгаад заавал уншуулна. Анх би хачин их залхуу хүрч, заримдаа үүргэлж, мөрийг нь сольж уншчих гээд их зовдог байлаа. Гэвч яваандаа үүнд дасаж, ном овоо хурдан уншдаг

болсон юм. Тэгэхлээр ном уншмаар ч юм шиг болж ирлээ. Хичээлдээ ч бага сага сайжирч байлаа. Гуравдугаар улирлаар би муугүй гарсан юм.

Галдан ах нэг өдөр гаднаас ирсэн хоёр хүнд миний энэ дүү хичээл номондоо сайн, зүггүйтэхээ байсан, ажилд сайн ёстой сайн хүн болно доо гэж яагаад ч юм магтахаар нь нүүр улайх шиг ч болж, баярламаар ч юм шиг болж билээ. Би ер нь ингэж магтуулдаг хүн больё гэж шийдсэн юм шүү.

Ер нь би Галдан ахын гар дээр жаал хүмүүжээд эхэлж байх шиг санагдаж байлаа. Энд хамт тоглох таних хүүхэд бараг байхгүй. Байлаа ч гэсэн тоглох зав гарахгүй. Завтай байвч тоглох дур хүрэхгүй болж байлаа. Тоглох гэхээр залхуу хүрээд ч байгаа юм шиг.

Танихаас энэ байшинд манай ангийн Ганзориг л байлаа. Энэ бол надад хөвөнтэй цамцы минь шидэж өгөөд хичээлээс хөөгдсөн жаал маань юм. Түүнийг би анх манай эгч шиг л дуугүй, унхайсан хүүхэд. Тоглохыг мэддэггүй байх гэж бодож байсан юм. Тийм хүүхэд надад уйтгартай. Хичээл дээр түүнийг хүүхэд өдөж, цохиод авахад *Болиоч ээ!* гээд хөдлөхгүй л суугаад байдаг юм.

Нэг удаа манай хичээл үдээс хойш орох болсон юм. Тэр өглөө Галдан ах, Норов эгч хоёр өглөө эрт ажилдаа явсан. Жаахан охин дүү цэцэрлэгтээ явчихсан байлаа. Мужаан бид хоёр л үлдээд байсан юм. Энэ завшааныг ашиглаж би хичээл эхлэхээс бараг цаг гаруйн өмнө гэрээсээ гарлаа.

Хаврын шинэ цас орчихсоны маргааш нь зэгсэн хүйтэн тунгалаг өдөр болж байлаа. Байшингийнхаа зүүн орцоор гараад булан тойрох гэтэл миний араас:

-Төмөрсүх ээ! Чи хаачих нь вэ? гэж хүүхэд дуудан асуув. Эргээд харсанд Ганзориг манай баруун хаалганы үүдэнд довжоон дээр гадуур хувцасгүй сууж байна.

-Сургуульдаа явлаа гэхэд тэр жаал гайхасхийж

-Ийм эрт үү? Нэг цагаас гээ биз дээ гэнэ.

-Яадаг юм, үхсэн, замдаа жаахан тоглоё гэв.

-Тэгвэл чи хүлээж бай! Хоёулаа хамт явъя! гээд Ганзориг гэртээ гүйж орлоо.

Удалгүй түүнийг номын саваа авч гадуур хувцас өмсөөд гарч ирэхэд бид хоёул болж сургууль руу зүглэв. Тэгээд замдаа хаана юугаар тоглохоо ярилцлаа. Ногооны хашааны зүүн дэвсгэг дээр очиж чаргаар гулгахаар шийдэв. Энэ нь сүүлчийн цас ч байж мэднэ гэж ярилцлаа.

Тэгээд баруун тийшээ гүүрээр гарахын оронд Сэлбийн зүүн эргээр хойшоо явсан

юм. Ярилцсан газраа хүрч очоод жалга дотор овоолоостой байдаг эвдэрхий машины хог дотроос суудлын машины салаад ойчсон хаалга олж чарга хийв. Тэр хавтгай төмөртөө жаахан гүүпэр утас олж оосор хийв. Тэгээд дэвсэг өөд авирч гараад өнөөх чарган дээрээ суугаад ээлж ээлжээр гулган бууж байлаа.

Тэр өдөр тэнгэр утаа суунагласан мэт үүлээр бүрхэгдсэн тул нар сайн халааж цас нялцайлгахгүй байсан болохоор гулгахад таатай байлаа. Бидний сууж гулгаж байгаа суудлын машины хаалга ямар сайд даргын машины хаалга байсан бол? Ямар нэг жанжны эдэлж байсан машины хаалга байж ч магадгүй гэж бид хоёр ярилцав.

Тэгтэл одоо түүгээр гулгаж байгаа бид хоёр ч машин унадаг том дарга хүн шиг санагдаад явчихлаа. Энэ санал Ганзоригт ч таашаагдлаа. Ингээд бид хоёрын хэн чарга дээр суусан маань жанжин болж, нөгөөх нь баярын жагсаал хамаандалсан дарга болж рапорт өгч тоглож байлаа. Чарган дээр суусан нөхөр маань жанжныг дууриаж ёслон,

-Нөхөд цэргүүд сайн байцгаана уу? гэж хашгирахад нөгөө нь тав хийтэл хөл хавсран ёсолж

-Сайн, урай, урай, урай гэж хашгирч байв. Ингэж хашгирахад Октябрийн баяраар төв талбай дээр болж байсан баярын жагсаал тэр чигээрээ харагдах шиг болж, машины хаалгаар аргалсан чарга маань Лхагвасүрэн жанжны унадаг урт хар тэрэг болоод хувирчих шиг их л сэтгэл хөдөлгөж байв.

Энэ удаа би рапорт өгөх болж, Ганзориг жанжин болж, жагсаал хүлээж авахаар чаргаа чирч дэнж өөд жалгын хажуугаар авирч байтал гэнэт жалгын эхнээс хэдэн (гурав, дөрвөн) ямаа тургиж майлсаар цовхрон орж ирлээ. Ямааг гялтганасан сэгсгэр үстэй хар нохой хөөж явна.

Үүнийг харж бид хоёр зог тусаад тэр даруй манай *бүх арми* халдан түрэмгийлсэн нохойноос хэлмэгдэн дүрвэж яваа ямаанд туслахаар хөдлөв. Жанжин маань *хурдан тэргээ* (машины хаалган чарга) хаяад том чулуу авч нохойг шидэн хөөв. Энэ чулуу нохойн хувьд бол аварга их бууны сум шиг байсан биз.

Би дайснаас зугтааж яваа дүрвэгсдийг тогтоож тайвшруулах гэж ямааны урдуур гүйсэн юм. Гэтэл тэр хулчгар ямаанууд миний тэр сайхан санааг ойлгосонгүй. Дэргэдүүр дэлбэ дайрч гарах төлөвтэй болов.

Гэнэт надад энэ хулчгар дүрвэгсдээс нэгийг нь барьж аваад чаргаа чирүүлэх гэсэн бодол төрсөн юм. Үүнийг *жанжинтайгаа* зөвлөх зав ч алга байлаа. Тэгээд юу ч болсон ямаар юмаар шидэж эргээе гэж ийш тийш хартал миний урд номын сав минь харагдав. Би түүнийг шүүрч аваад энэ цувааны эхэнд дайран ирсэн шоорон эвэртэй хөх ямаа руу шидэж орхитол номын сав минь түүний хоёр эвэрт оосроороо углагдав. Тэр ямаа аймшигт араатан хүзүүн дээр мордчихлоо гэсэн шиг майлсаар зулран зугтаахад би хойноос нь гүйгээд гүйцсэнгүй.

Тэр ямаа Сэлбийн хойд гүүрээр гарч, бусдыгаа дагуулан харайлгахад миний номын сав буруу зөв тал руу нь савчин ямаатай ноцолдож яваа юм шиг харагдав. Хэдэн ямаа нэг хашааны булангаар тойроод далд орлоо. Ганзориг миний хойноос гүйж ирээд

-Чи яав гэж асуулаа

-Ямаа савтай номыг минь эвэртээ өлгөөд хурдалчихлаа гэж тайлбарлаад би ямааны хойноос дахин гүйлээ.

Галдан ахын надад авч өгсөн шинэ цүнхийг алдчих байх гэж би айгаад явчлаа. Бид хоёр тэр хавийн хашаа бүрийн завсраар харж ямааг эрсэн боловч олсонгүй. Нэг мэдэхэд хичээлээсээ хоцрох болсон шиг санагдлаа.

-За найз аа, хичээл орох болчсон байх. Одоо яах вэ? гэж Ганзориг гэнэт хэлэв.

-Чи хичээлдээ яв! Найз нь номгүй яаж хичээлдээ очих вэ гэж миний хэлтэл

-Найз нь цуг эрэлцэх үү? гэж Ганзориг шийдвэргүйхэн асууж байна.

-Яа-ах юм. Чи хичээлдээ яв! Одоо хожидлоо гэж би шийдвэртэй дургүйцлээ.

Ганзориг гүйгээд явлаа. Би хойноос нь гунигтайхан гэлдрэв. Би өдөржин хотоор тэнэж айл бүрийн хашааны завсраар харсан боловч тэр ямааг олсонгүй. Зарим хашааны завсраар харахаар цаанаас нь нохой шүдээ ярзайлган архирч дайрч байх юм. Би тийм нохойг элдвээр гааруулж байгаад эзэнд нь загнуулж ч явлаа. Бас нэг хашааны завсраар харж байтал нэг торгон дээлтэй эгч:

-Чи юугаа харсан юм бэ? Хулгай хийх чинь үү? гэж загнав.

-Би номын цүнхээ эрж байна гэж хэлтэл тэр эгч их зэвүүцэж хардсан байртай

-Чиний номын цүнх манай хашаанд байх ёстой юм уу? гэнэ.

-Танай ямаа авчсан байж магадгүй! гэж хэлсэн чинь тэр эгчийн нүд нь бүлтийж намайг хөлөөс минь толгой хүртэл хараад

-Яв, яв. Манайд ямаа байхгүй! гэж хэлээд хашаандаа орж хаалгаа түгжив. Намайг солиотой жаал гэж бодох шиг болов. Ингэж явсаар нэг мэдсэн чинь хашаандаа ирчихсэн байв. Үүдэндээ очоод орох уу байх уу гэж шийдэж ядан зогсож байтал гаднаас өвөө хүрч ирээд

-За миний зүггүй хүү хүрээд ирээ юу? Ор ор! гэж намайг үнсэв.

-Өө миний хүү хүрээд ирээ юу? Гэрээ санаж байна уу? чи юунд ирээ вэ? Цаадуул чинь сайн биз гэж ээж асууж, намайг бас үнсэв.

-Би ээжийн асуултанд товчхон хариу хэлээд

-Ээж ээ би хуучин номын саваа авах гэж ирсэн гэж хэлэв.

-Тэрүүгээр яах нь вэ? Номын саваа яачихаа вэ? гэж ээж асуулаа.

-Номтой нь алдчихлаа.

-Юу? Хүүхэд булаагаад авчихаа юу? гэхэд

-Үгүй ямаанд булаалгачихсан.

-Яаж? Ямаанд булаалгана гэдэг чинь юу гэсэн үг вэ? гэж ээж өвөө хоёр зэрэг зэрэг асууж байна. Над руу том том харав.

Сургуульдаа очих замд ямааг нохой хөөж явахаар нь номоороо шидсэн чинь ямааны эвэрт углагдаад... гэж би үнэнээ хэлэв.

Өвөө ээж хоёр миний бүтэлгүй эдгүйг гайхаж зэмлээд надад хуучин номын савыг минь олж өгөв.

Энэ бол жижигхэн бөмбөгөн дотортой саарал даавуу цүнх бөгөөд ногоон даавуу элгэн дээр нь орос бичигтэй сав юм. Үүнийг цэргийн эмнэлгийн эмийн сав гэж ярилцдаг юм. Тэр орой Галдан ах:

-За, дүү хүү хичээлээ хийнээ! гээд эхэлтэл надад хийх хичээл, үзэх ном, бичих үзэг юу юу ч байсангүй. Би хоосон шалчийсан даавуу цүнхээ бариад хүрч очлоо.

Галдан ахад би бүх үнэнээ хэллээ. Энэ ах уурласангүй. Харин толгойгоо сэгсрэн:

-За чи мөн тусгүй сурагч юм аа. Өнөөдөр тэгээд бас хичээлээ тасалчихаа юу. Ингээд байвал ч чи бид хоёр горьгүй дээ. За тийм бол одоо яая гэх вэ? Үүнээс хойш номоороо битгий юм шидэж байгаарай! гэв.

Тэгээд тэр өдөр намайг хичээл давтуулж чадсангүй. Харин хоосон саванд минь хэдэн дэвтэр, үзэг, иш хийж өгөв.

Маргааш нь би хичээлдээ дөнгөж очтол манай багш:

-Чи яагаад хичээл таслав? Хичээлийн ном дэвтрээ яачихаа вэ? Одоо байтлаа ном дэвтэр ч гүй... хичээл таслаад байдаг болох чинь үү? гээд шууд уурлаж гарлаа.

-Савтай номоо алдчихсан! гэж би дуулдах төдий бөвтнөв.

-Аа тийм бий! Чи гадуур тэнэж хичээл таслах гээд ном дэвтрээ санаатай хаясан. Би

мэдэж байна. Чи сургуульд явах дургүйдээ л тэр. Чам шиг муу жаалаар манай анги дутахгүй гээд Жавзмаа багш намайг загнав. Түүний онигор нүд нялалзаж үзүүрээс нь өөлчихсөн юм шиг мөгзгор хамар нь хүртэл минчийж улайгаад, сүүлдээ царай нь цав цагаан болов.

-Би мэдэж байна. Чи ном дэвтрээ санаатай хаясан. Сургуульд сурах дургүй бол чамайг хөөлгөөд өгч болно гээд загнаж байна. Би багшид гомдож *Өөрөө мэдэхгүй байж, санаатай санаатай гэх юм* гэж бухимдан бодож байлаа. Энэ цагийн хичээлийн ихэнхийг багш намайг загнаж харааж өнгөрөөлөө.

Хичээл тараад ангиас гарах гэж байтал ерөнхий жижүүр дээд ангийн эгч ирж

-Та нар хэддүгээр ангийнх билээ? гэж асуув.

-3 в гэж бид зэрэг зэрэг хариултал

-Хүүш тэгвэл Төмөрсүх гэж хүүхэд бий юу? гэв.

-Байна! гэсэнд

-Хичээл эрхлэгч дээр... гэв.

Би одоо л намайг сургуулиас хөөх нь дээ гэж айсаар дүнзэн байшингийн хаалгаар ормогц эсрэг харгалдаад нь байдаг *Багш нарын танхим* гэсэн хаягтай өрөөний үүдэнд очиж шагайв.

Ширээний ард сууж байсан үл таних багш намайг хармагц

-За ор ор! Чи хэн билээ? юу гэж явна? гэв. Би толгойгоо илээд

-Төмөрсүх... Намайг энд дуудсан юм гэсэнд

-Аа тийм, тийм. Аварга, чи яахлаараа ном дэвтрээ савтай нь хаячихдаг билээ? гэнэ.

-Би тоглож байгаад ямааны эвэрт алдчихсан юм гэсэнд тэр багш инээмсэглэж:

-Тэгвэл тэр ямаа номын савы чинь сэргийлэхэд аваачиж өгсөн байна даа. Энэ мөн үү? гээд миний номын савыг гаргаад ирлээ.

-Мөн гээд миний авахад

-Ном дэвтрээ бүртгээд ав! Үүнээс хойш номоо ингэж хаясан байвал чамайг шийтгэнэ шүү. Мэдэв үү гэхэд би *За* гэж толгой дохиод гарлаа. Би номоо олж аваад хашааны хаалгаар бөөн баяртай гарч иртэл Ганзориг цуг явах гээд хүлээж байв.

-Найз аа чи номоо хаанаас олоо вэ? гэж түүний гайхан асуухад би

-Багш нарын өрөөнөөс. Нөгөө ямаа чинь номы минь сэргийлэхэд аваачиж өгсөн байна гэв.

-Юу-у? Сэргийлэхэд ий? (ха-ха-ха) Яасан их далан худалч вэ чи! Хэзээ ямаа сэргийлэхэд очиж байсан юм бэ.

-Худлаа гэвэл хичээл эрхлэгч багш хэлсэн юм. Тэр ямаа лав сэргийлэгч байсан байх! гэж би мэтгэлээ.

-Сэргийлэгч ямаа байдаг юм уу даа, ямар? гэж Ганзориг уцаарлаж зүтгэв.

-Байдаг юм байлгүй. Сэргийлэхийн нохой байдаг шүү дээ. Сургуультай нохой байхад сургуультай ямаа байдаг ч юм бил үү. Чи яаж мэдээ вэ? гэв.

Ганзориг эргэлзэж эхлээд

-Тийм нь ч тийм л дээ. Сэргийлэгч ямаа байдаг гэж би дуулаагүй. Сонин юм даа. Тэгэхдээ тэр сэргийлэгч биш хулгайч ямаа байсан байх.

Магадгүй юм даа. Эсвэл...

Ямааны эвэрт алдаад миний өдөржин эрээд олоогүй номын савыг сэргийлэхийнхэн яаж олсон аргыг бид хоёр элдвээр тааж замын турш гайхан хэлэлцэж явлаа. Сэргийлэхийнхэн бидний хаясан юмыг маань олоод л яаж яаж зүтгүүтсэний маань нэгд нэгэнгүй мэдэж аюул ослоос биднийг хамгаалж байдаг юм байна гэж санагдаж байлаа.

МУЖААНЫГ АВАРСАН МИНЬ

Галдан ахын гал тогооны мухрын өрөөнд өвгөн луухаан суудаг гэж би дээр хэлсэн шүү дээ. Түүнийг бултаараа л *Мужаан* гэдэг. Үнэндээ бол тогооч хүн байсан юм.

Ямар сайхан амттай хоол хийдэг гэж санана. Өдөр болгон янз янзын хоол хийхийг нь яана. Түүний хийсэн хоолноос амсаж үзсэн бол та нар лав миний саналыг зөвшөөрч Тогооч гэж нэрлэх байсан. Би түүний хийсэн сайхан хоол, дотроо бурамтай чихэртэй мантууг идэх бүрдээ энэ өвгөнийг Тогооч гэхгүй юунд Мужаан гэдэг юм бол гэж гайхдаг байлаа.

Гэтэл тэр хүн тогоочоос гадна бас мужаан юмсанжээ. Сургууль тарахын өмнөхнөөс тэр өвгөн хавчиг өрөөндөө зузаан зузаан банз харуулдаж мужааныхаа ажлыг хийдэг боллоо. Гэтэл тэр луухаан нэг урт чингэлэг авдар шиг юм хийгээд байсан юм. Сүүлд нь нэг үзэхэд өнөөх нь нарийхан урт чингэлэг авдар биш, харин баймгай зузаан банзаар хийсэн асар том авс болсон байлаа. Түүнийгээ цонхны дор хөндлөн тавиад тагийг хажууд нь налуулсан байлаа.

-Та энийг хэнд хийгээ вэ? Хүн үхээ юу? гэж миний сонирхоход

-Хай чи юу мэдилээ? Би үүнийг өөртөө хийсээн байнаа шүү гэх нь тэр.

Би гайхаж өвгөнийг үхэх гэж байна уу? гэж нүүр өөд нь хартал царай нь зөв зүгээр, улам ч сайхан болчихсон шиг хөлс дааварлан малилзаж байв. Би луухааныг худлаа залчихлаа гэж бодтол тэр хөгшин:

-Ай чи харуваа. Энэ авдар надад таарсан уу, үгүй юу? Чи хэливаа! гээд авсан дотроо ороод гэдэргээ харж хэвтэв.

-Ай чи хэливаа. Ямар байнаа? гэж асуухад нь

-Мужаан гуай, томдсон байна шүү дээ гэж би хэлэв.

-Юу томоо? Борноо (болно) байхаа гэж өвгөн хэлэв.

Энэ авсыг нээрэн өөртөө хийжээ гэж би сая л үнэмшээд бүр гайхаж

-Мужаан гуай та хэзээ үхэх нь вэ? гэж асуутал

-Хай чи юу асуугаа-аад байна? Би их насаатай борсоон, хэзээ чигий үхэх магадгүйэ. Одоо чигий үхэж мэдинаа гэв.

Мужааныг авсан дотор орж хэвтээд ийм үг хэлэхлээр юу юугүй үхэх гэж байгаа юм болов уу гэж би айн сандарлаа.

-Тэгвэл би Галдан ахад утасдах уу гээд гараад гүйх гэтэл өвгөн авснаасаа өндөсхийж

-Ай чи юу яригаад байна? Галдааныг дуудаж яанаа? Танай ах намайг яахаа. Дуудаасаан чигий үхилаа. Дуудаагүй чигий үхилаа. Юу хийнаа? гэж хэлэхэд нь би бүр гайхаж

-Та үхэхдээ дуртай байна уу? гэж асуув.

-Хай, чи яасаан тэнэг байнаа? Үхихэд хэн дурутай. Дуругүй чигий бас болувал авдараа хийнаа шүү, хай гээд эвшээв.

Би луухааныг үхэх болоогүй юм байна гэж бодлоо. Үхэх хүн эвшээдэггүй. Эвшээвэл үхэх болоогүй байдаг гэж ээж ярьж байсан шиг санагдана. Луухаан миний санааг батлах гэсэн шиг булан түшүүлж босгож тавьсан урт нарийхан сарампай мод авчраад өнөөх авсан дээрээ таглаж тавив.

-Ай одоо болсоон. Хэзээ чигий үхивал үхиваа. Санаа амар борсоон байнаа. Авдар

бэлэн болсоон байна. Одоо яаха! гэж надад биш, харин үл үзэгдэх нэг юмтай ярьж байгаа юм шиг хэлж байв. Дараа нь над руу харж

За чи одоо мэдисаан. Ай одоо чи юу хийлаа. Одоо гаруваа? гэж намайг хөөж өрөөнөөсөө гаргаад, өөрөө ч бас гал тогооноос том тор бариад гадагшаа гарлаа.

Би өрөөнийхөө цонхоор харж байтал мужаан байшингийн ёроолоор лаалайгаад баруун тийшээ алхаж явна. Авсан дотор орж хэвтээд үхнэ хатна гээд маяглаад байсан нь шал худлаа юм байжээ.

Үхэх болоогүй байж авсаа хийдэг нь яаж байгаа юм бол? Авсаа хийчихсэн болохоор энэ хужаа удахгүй үхэх байх. Хүн үхэх ер нь ямар байдаг бол? гэж би сонин юм бодлоо. Тэгээд Мужааны авсан дотор ороос хэвтэж үзмээр санагдлаа.

Гэрт надаас өөр хүн байсангүй. Мужаан ногоонд явсан. Мөд ирэх болоогүй. Би гал тогооны газраар дамжин мухрын өрөөнд орж авсыг таглаж тавьсан сарампай модыг өргөж байгаад дотор нь орж хэвтлээ. Сарампай мод миний дээрээс таглахад авсан дотор таг харанхуй боллоо.

Хүн үхэхэд яадаг бол? Урьдаар лав их өвддөг байх! Надад өвдөж байгаа юм байна уу, үгүй юу гээд би биеэ чагнаж үзлээ. Тэгтэл сэрвээн дор нэг юм нухаад өвтгөж байх шиг санагдлаа.

-Ёо ёо ёо, би үхэх гэж байна гэж би ганцаараа харанхуй авсан дотор дуугарч үзлээ. Намайг үхвэл ээж минь яах бол? гэж бодлоо. Муу хүү минь үхчих гэж дээ гээд уйлна байх даа. Ээж надад хатуу боловч бас хайртай гэж саналаа.

Авсан дотор ингэж жаахан хэвттэл үхэх гэдэг ер нь шал дэмий юм шиг надад санагдлаа. Нүх шиг харанхуй юманд огт хөдлөхгүй хэвтээд байна гэдэг тэсэхийн аргагүй зовлонтой юм байна. Тэгэхлээр нь намайг үхсэн гээд оршуулах гэж байтал гэнэт авсныхаа тагийг өргөөд босоод ирвэл яах бол?! гэж бодож үзлээ. Сарампай модыг өргөөд өндийж үзлээ. Тэгэхэд намайг оршуулах гэж байсан улсын нүд бүлтийгээд цөм дуу алдана байх. Харин ээж минь *Хүүе таминь, хүү минь босоод ирлээ, амьд байж шүү дээ. Хараач* гээд намайг тэврэн авч үнсэх байх. Үхээд босоод ирсэн хүү минь гээд намайг яаж ч байсан зодохгүй болно байх ч гэж бодогдож байна.

Дараа нь энэ авс нуугдаж тоглоход аятайхан газар шиг санагдлаа. Орой дүүтэй хамт нуугдаж тоглож байя гэж шийдлээ. Бас авсан дотор хэвтэж байгаа биш, харин нууц хоргодовч дотор хэвтэж байгаа цэрэг болж тоглож үзлээ. Тэгээд тэр авсан дотор дээшээ хараад хэвтэж байснаа эргэж доошоо хараад даранз модыг далаараа жаахан өргөж үзвэл түүний завсраар Мужааны өрөөний хаалга харагдаж байна. Тэр хаалгаар дайсан орж ирвэл ч би алдахгүй буудна даа гэж баруун гарынхаа долоовор хурууг урагш гозойлгож бусад хуруугаа атгаж гар буу болгоод ангалаар шагайж *ччих!* гэж гоыхыг дарж тоглоход дайсны нэг цэрэг яг хаалган дээр алдлаад унаж байгаа юм шиг санагдлаа.

Ингэж тоглож байтал хаалга дуугарах шиг болов. Би авснаас гарч чадалгүй хүн ирүүлчихсэндээ бантаад авсан дотроо нуугдсан чигээр чагналаа. Хөлийн чимээ ойртоод гал тогоонд хүн ороод ирэх шиг болов. Би даранз модыг жаахан өргөж завсар гаргаад хаалга руу харж байтал тэр хаалга нээгдээд, Мужаан орж ирэв. Би түрүүчийн тоглож байснаараа баруун гараар гар буу болгож *Кихх!* гээд буудаад орхитол Мужаан дуу алдан, дав хийж эргээд гал тогооны өрөөнд огло харайж оруутаа, юманд тээглэв үү, яав пид хийгээд уначих шиг.

Тэгээд чимээгүй болчиход нь би гайхан авснаас гарч ирээд гал тогооны өрөөнд гүйж хүрвэл Мужаан яг надад буудуулаад уначихсан юм шиг түрүүлгээ харж тэрийн ойчоод хөдлөхгүй хэвтэж байна. Мужаан хэзээ хэзээгүй үхнэ гэж яриад байсан. Үхэж байгаа нь энэ юм байх гэж бодоод би айгаад явчихлаа. Сандраад мужааны хажуугаар сэмхэн тойрч гараад гадагшаа гүйх гэтэл ахын авгай гаднаас ирж явна.

-Норов эгч ээ, Мужаан үхчихлээ! гэхэд эгч цочих шиг болж

-Хүүе яанаа, Хаана? Яагаад...

-Гал тогооны өрөөнд гаднаас орж ирээд ойчих шиг болсон гэвэл эгч тийшээ гүйж оров. Би хойноос нь гүйж очлоо. Норов эгч өвгөнийг өндийлгөж тэврээд хөвөнтэй цамцны нь энгэрийг тайлж цээжин дээр нь гараа тавьж үзэж байна.

-Цаанаасаа, аяганд ус хийгээд, алчууртай аваад ир гэж надад хэлэв. Би тэр ёсоор авчирсанд нойтон алчуураар хэнхдэгийг нь шавшиж сэвж байна. Мужааныг гэнэт нүдээ нээхэд эгч

-Та яачихваа! гэж асуув. Өвгөн өндийж

-Ай муу байнаа. Энэ нэги золигийн авсаа байнаа... Хай юу хийнаа хагалж түливаа. Муу золиг амилсан ваа гэж хэлэв. Тэгээд босож өрөөнийхөө хаалга руу сэмхэн гэтэж очоод түлхүүрийн нүхээр шагайж харахад түүний шар шүд ярзайн харагдаж байв. Эгч ч айсан нүдээр тээр хаалганы зүг сортойн харж байна.

Хужаа хаалгаа аяархан нээж авсаа заагаад

-Ай эни золигоо... хөдөлсөөн шүү. Амилсан баа Хай юу хийлаа, Ай энэ золигоо байнаа. Эвдээд түливаа гэж хэлэв. Тэгснээ гэнэт над руу эргэж

-Хай чи намайг ирэхэд хаа байсаан гэж надаас асуулаа. Авсан дотор байсан гэвэл луухаан уурлана байх гэж бодоод би

-Би юу? Би гадаа тоглож байсан гэж хэллээ.

-Ай тиймээ байхаа даа. Эни золиг... амилсаан баа. Юу хийлаа хагалж түливаа! гэж

үглэсээр байв.

Тэр орой мужаан хангинуур сүхээ авч өнөөх авсаа хэмх хэмх цохиод хагалаад түлчихсэн юм.

Энэ явдал Мужаанд сайн болох шиг боллоо. Хэзээ ч магадгүй үхнэ гээд байсан луухаан намайг гадаадад сургуульд яван явтал үхэлгүй л амьд яваад байсан юм. Би түүнийг үхлээс аварсан шиг байсан юм.

Түүний хэлдгээр авс нь амилсан биш, харин би дотор нь нуугдаж байсныг мэдсэн бол өвгөн луухаан авсаа хадгалж байгаад дотор нь орж хэвтээд аль эрт үхэх байсан байх.

ЗУСЛАН ДЭЭР

Жилийн эцсийн дүнгээр би дунд гарч анги дэвших боллоо. Үүнд манай гэрийнхэн цөм баяртай. Ээж өвөө хоёр намайг *Ахынхаа гар дээр очоод өөр болж байна, яамай даа. Хэл амгүй ингээд анги дэвшинэ гэдэг чинь аштай юу даа, хүү минь* гэж магтаж сайшаасан юм. Энэ тухай би найздаа ярьсанд Ганзориг маань гайхаж:

-Хө-өх! Ямар онгироо вэ? Манайхан бол намайг сайн сурлаа гээд зэмлээд байгаа юм. Хичээвэл чи онц гарч чадалгүй яахав. Өөрөө хичээхгүй байна гэж загнаад байгаа юм гэж гомдолтой хэлж байна. Нэг маань дунд сураад магтуулж байхад нөгөө маань сайн сураад зэмлүүлж байдаг, сонин шүү. Аав ээж нар ер нь учир нь олддоггүй хачин улс юм гэж би гайхаж байлаа.

Удалгүй Галдан ахынх зуслан гарах боллоо. Өндөр өвөө ээж хоёр намайг тэднийхээр хамт явуулахаар шийдлээ. Ахын гар дээр улам сайн томоожиж хүмүүжиг гэж бодсон юм байх.

Манай ахынх Сонгины буланд цэргийн дарга нарын зусланд гардаг юм. Туулын хоёр салааны хоорондох арал дээр бургасны чөлөөнд эгнүүлэн барьсан таван том цагаан гэр байсан юм. Зүүн захынх нь манай ахынх. Баруун үзүүрийнх нь хэнийх байсан гэж санана. Ганзоригийнх маань байсан юм.

Гэрээс урагш битүү бургасан дотор цэргийн нэг жижгэвтэр ногоон майхан байдаг юм. Түүнд хэдэн цэрэг суудаг. Энд зусаж байгаа дарга нарын жолооч цэргүүд тэр. Энд ирээд би томоотой байхыг бодож байсан юм.

Тэгтэл нэг хагас сайн өдөр ах эгч хоёр жаахан дүүг аваад юманд явж, харин би гэр сахих болов. Явахдаа Норов эгч:

-Төмөрсүх ээ. Дүү минь чи гэр сайн сахиж байгаарай! Шүүгээнд талх цөцгий бий. Идэх юм байгаа шүү. Өлсвөл идээрэй. Хаалга задгай хаячихаад гараад тэнээд явчихав. Цоож түлхүүр энэ шүү дээ гээд тэдгээрийг шалны өр дээр тавьж байна. Усанд хамаагүй орж үхэв. Осолтой шүү! гэж захив.

-Бид орой эргээд ирнэ. Томоотой байна шүү, чи мэдэв үү гэж Галдан ах сануулж байна.

Тэгж үлдээд би гэртээ томоотой сууж байлаа. Дүүг харна гэх юм алга. Ном унших гэтэл надад *Наймын нууц* гэдэг сонин сайхан ном байгаа боловч ах намайг дэргэдээ суулгаж уншуулсаар байгаад дуусгуулчихсан болохоор дахиад уншихад сонин биш шиг. Гэр орноо цэвэрлэдэг юм уу гэтэл Норов эгч өглөө эрт босоод нэгэнт янзлаад гялалзуулчихсан байлаа. Ингээд хийх юмгүй байхад томоотой суугаад байна гэдэг их хэцүү ажил шүү.

Би босож хоолны шүүгээнээс талх зүсэж аваад цөцгий түрхэж, дээр нь элсэн чихэр үрээд идэж байлаа. Унтаад босоход юм идэх дур хүрдэггүй ч энэ их амттайхан юм. Норов эгч идээрэй ч гэсэн юм.

Нар ханын элгэнд оччихсон байна. Нарны гэрэлд хэдэн ялаа бужигнаж байна. Эгч ах хоёр ялааг бузар амьтан гээд үздэггүй юм. Би бол түүнийг бузраас гадна хүнийг дандаа өдөж оролдож байдаг яршигтай зэвүүн амьтан гэж боддог. Ялаа ер нь унтаж байхад нүүрэн дээгүүр гүйж завжинд шавалдах, ажил хийж байхад нүдний зовхи булан дээр сууж, үргээгээд байхад тэгэхээс тэгэх гэсэн шиг дахин дахин сууж өдөөд байдаг юм.

Тэр удаа намайг цөцгийтэй талх идэж байхад нэг ялаа ирээд гар дээр минь суулаа. Би дарж авах санаатай хөдлөлгүй харж байв. Тэр ялаа миний арьснаас юм олж идэх гэсэн шиг өнөөх муу зангаараа нухуур хошуугаараа дарж үзээд гүйж байна. Тэгснээ элсэн чихрийн ганц ширхэг гарт наалдсаныг олоод хошуугаараа бөндөгнүүлж долоож байх шиг харагдана. Би нөгөө гараа сэмхэн явуулаад дараад авах хэсэн чинь ялаа өнөөх элсэн чихрийн ганц ширхийг хошуундаа наагаад нисэж орхилоо.

Гадаа шувуу дуугарч байна. Хойд ууланд хөхөө донгодож байна. Би гарч гарийнхээ хаяанд түлээний цагаан хайрцаг дээр суув. Нартай сайхан өдөр болж байна.

Хаяанд хэдэн хар шоргоолж нүхнээсээ гараад тэнэж байна. Зарим нь нүхнээсээ шороог ширхэг ширхгээр зууж гаргаж ирээд хол аваачиж хаяж байна. Гэрээ цэвэрлэж хогоо хаяж байгаа юм байх. Би нэг шарилж авч тэнэж яваа нэг шоргоолжийг оролдон, явахад нь садаа хийв.

Тэр шоргоолж уурлаж байгаа юм уу, сандарч байгаа юм уу, ийш тийшээ тэвдэн гүйж байснаа нэг шоргоолжтой дайралдаад амаараа уулзан ширвүүлээ солиболзуулан үг ярих шиг болов. Тэгснээ цааш эргэж буцаж гүйж байгаад нүхэндээ орчихлоо.

Нүхнээс нь хэдэн шоргоолж сандарсан байртай гүйж гарч ирээд ийш тийшээ гүйлдэв. Өнөөх орсон шоргоолж гадаа аюултай дайсан ирлээ гэж мэдээлсэн бололтой. Шоргоолж ер нь манайхны томцуул шиг огт завгүй ажилтай тоглохыг мэддэггүй амьтан байдаг юм.

Ойрхон ургасан бургасан дээгүүр болжмор жиргэж байна. Тэд мөчир дээгүүр дүүлэлдэн, гэдгэ годго хийж жив жив дуугаран, бие биентэйгээ хөөцөлдөн хичээлийн засварлагаар гадаа тоглож байгаа хүүхдүүд шиг үймэлцэн шуугилдаж байна. Болжмор хөх цөцгий алтан хараацай цөм хүүхэдтэй адилхан харагддаг. Газар буухаараа нэг ч зүгээр алхаж явахгүй, дандаа дэгдэж дэвхэрч явдаг юм. Тэгэхдээ хүүхэдтэй тоглох дургүй. Ойртохоор л дэр гээд нисчихдэг юм. Бид далавчгүй болохоор гүйцэх биш.

Энэ бүхнийг хараад би томоотой сууж л байлаа. Тэгтэл Ганзориг хүр ирээд

-Явж хамт тоглох уу? гэв.

Намайг томоотой байгаарай гэснээс биш, тоглож болохгүй гэж хэлээгүй юм. Бас үүд хаалгаа битгий задгай хаяад явчихаарай гэж цоож түлхүүр өгсөн болохоор хаалгаа цоожлоод гараад явж болно гэсэн үг юм. Ийм болохоор би *тэгье* гэж зөвшөөрлөө.

Би үүдээ цоожлоод Ганзоригтой хамт тоглохоор явлаа. Бид хоёр цэргийн майхны хажуугаар гарч, бургасан дундуур явж, арлын урд хилийн элстэй хошуун дээр хүрч очлоо. Энд голын их бага хоёр салаа дахин нийлж цаашаа урсаад манай энэ зусланг далайн арал шиг болгожээ. Баруун эрэг нь бөөн бургастай, хүн амьтнаас далд, хүүхэд тоглоход сайхан газар юм. Харин зүүн урд хэсэг нь торгон элстэй, гүехэн устай, эрэггүй налуу хошуу болж төгсчээ.

Эхлээд бид хоёр усанд орж, шумбаж сэлж, усаар цацалцан байлдаж тоглов. *Усанд орж үхэв* гэсэн эгчийн захиасыг би мартаагүй болохоор эргийн дэргэд юм уу, эсвэл гүехэн устай, торгон элстэй газар усанд шумбаж байлаа. Ганзориг усанд шумбаад нүдээ харж усны ёроолын юмыг үзлээ гэж ярихаар нь би бас усан дотор харж үзлээ. Тэгэхэд нүд тороод эвгүй боловч ёроолын чулуу нарны гэрэлд олон алтан цагираг мэт хачин үелзэн харагдаж байна.

Усанд орж, усан цэрэг болж тоглож ханаад бид хоёр бургасны ёроолд хөлөө усанд унжуулан эрэг сандайлан сууж байв. Тэгтэл биднээс холхон нэг загас пол хийж дэвхрэг шүүрэв. Эргийн хавийн замаг дотроос уртавтар могой жараахай жирэлзэн гүйж, бидний сууж байгаа эрэг дороос ч том жижиг загас үелзэн сүүтгэнэн гүйх нь үе үе үзэгдэж байв.

-Хоёулаа одоо загас барих уу? гэж Ганзориг асуухад

-Юугаар барих вэ? Дэгээ байхгүй! гэв.

Бид хоёр эхлээд загасыг усан дотроос гэнэдүүлэн гараараа шүүрэх гэж оролдов. Хоёулаа эрэг дээр түрүүлгээ харж хэвтээд гэнэн загас эрэг дороос гарч ирмэгц шүүрэх гэж оролдоод бүтсэнгүй. Харин гараа чулуунд тулгалах шахав.

Дараа нь Ганзориг гүйж хариад хоёр сэрээ олж ирээд, түүгээр усан доторхи загасыг шувт хатгаж алах гэж оролдов. Бас л бүтсэнгүй. Усан дотроо байгаа загас биднээс заавал илүү шаламгай байх юм.

Адаг сүүлд нь Ганзориг маань залхуурсан бололтой хамар дээрх бурзайсан хөлсөө арчаад

-Тор байдаг болоосой. Тэгвэл кинонд гардаг шиг л зөндөө загас шүүгээд авна даа гэж мөрөөдөх мэт хэлэв.

Эгч ах хоёрын ороо бүтээдэг хээ хуартай тор миний санаанд орж:

-Орны тор болохгүй юу гэж асуулаа.

-Тийм нарийхан юм яаж болох вэ гэж Ганзориг урамгүй хэлж байна. Би түүнийг:

-Тэр биш ээ. Бүр ор бүтээдэг том тор! гэж тайлбарлав.

-Тийм тор ч болно л доо. Ганцхан хаанаас олох вэ? гэнэ. Тэгээд бид хоёр баахан эргэлзэж адаг сүүлд нь ах эгч хоёрын орны тороор загас жаахан шүүж байгаад дараа нь угааж хатаагаад эргүүлж тавихаар тогтсон юм. Би гүйж хариуд тэр торыг олж ирлээ.

Урд талын нь хоёр үзүүрийг зангидаж хүүдийрхүү юм болгоод усан дотор чулуугаар дарж тавиад нөгөө хоёр үзүүрийг би барьж усан дотор зогсоод Ганзориг маань дээрээс урсгал уруудуулан загас үргээж байв. Миний барьж байгаа торны нугалаасны зүг загас явахыг үзмэгц би чулуунд дарсан үзүүрийг бушуухан авч дөрвөн үзүүрийг баримагц эргийн зүг шиддэг байв.

Ийм аргаар бид хоёр загас шүүж хэдэн жараахай, могой загас, ганц хоёр томхон шиг загас бариад жигтэйхэн баяртай байлаа. Тэгээд тороо угааж, бургасны мөчирт нэг үзүүрээр нь өлгөж доош нь намируулан хатааж байсан юм. Загасаа нарийхан төмөр утсанд хэлхэж аваад харьж шарж идье гэж ярилцаж байв.

Гэтэл бидний ар талд

-Та нар энд юу хийж байгаа юм. Аль вэ явцгаа! гэж зандрах эр хүний бүдүүн дуу гарахад эргэж харвал намхан пагдгар булиа цэрэг зогсож байна. Түүний дэргэд нимгэн дан дээлтэй нэг эгч биднийг сонирхон хараад зогсож байв.

-Бид загас барьж байна. Хүүхээ ах аа гэж Ганзориг танимгайрхан хэлэв. Би тэр танихгүй ахыг, бас л загас барих гээд биднийг хажиглаад байна гэж бодсон юм. Тэгээд:

-Танихгүй ах аа? Та биднийг явуулж яах гээ вэ? Загасаа үргээнэ гээ юу? Бид саад хийхгүй ээ Та бургасны цаана очоод загасаа бариач гэж гуйлаа.

-Хүүе яанаа? Яасан доогтой жаал вэ, наадах чинь гэж танихгүй эгч дуу алдлаа. Цэргийн ах, яасныг бүү мэд, царай нь хувьс гээд:

-Яана гэнээ! Чи яасан их үгтэй жаал вэ. Давай, одоо эндээс зайл! гээд намайг түлхэж унагаав.

Би модны үзүүрт өлгөөтэй байсан торныхоо үзүүр дээр ойчтол тор минь хүү татагдаад уначихлаа.

-Аа яасан онгиороо юм бэ. Хүний тор уруулчихлаа гэж би бараг уйлагнан хэлэв.

-Та хүүхдийн тор төлж өгөөрэй гэж Ганзориг ч уурлан хэлээд хэлхээтэй загасаа шүүрч авав.

-Яасан их төлүүлдэг эд вэ? гэж тэр ах Ганзоригийн гараас загасыг шүүрч аваад усанд шидчихлээ.

-Аль вэ, бушуул. Холдоцгоой! Олон юм гон гон гээд байвал толгойгоор чинь усанд гударчихна шүү гэж тэр ах яахаас ч буцахгүй янзтай сүрдүүлсэнд бид хоёр нэгэнт түүнийг дийлэхгүй болохоор аргагүй уранхай тороо хумхиж аваад зайллаа.

-Энэ шал онгиороо эд байгаа юм. Аавын тэргийг барьдаг юм. Ёстой зэрлэг хог байгаа юм гэж Ганзориг хэлэв.

Бид хоёр тэр цэргийн ахад нэн их гомдож уур хүрч явлаа. Би одоо орны тороо яахаа мэдэхгүй явлаа. Хүү татагдсаныг нь аятайхан эвлүүлээд орон дээр бүтээгээд тавихаас өөр мэхгүй болжээ. Одоо бодвол би өнөөдөр ахын хэлснээр томоотой байж чадсангүй. Аанай л хэрэг тарьчихжээ. Энэ гайтай цэргээс л боллоо доо.

-Хоёулаа энэ зэвүүн цэргийг нэг чадах уу? гэж Ганзориг маань гэнэт хэллээ.

-Тэгье! Харин яаж? гэж миний дуртай зөвшөөрөн асуухад

-Цаад хоёр зэвүүн амьтан чинь өдийд усанд орж байгаа. Хоёулаа хувцсыг нь нуучихъя гэнэ.

Бид хоёр эргээд сэмхэн явж бургасан дотроос харвал өнөөх ах эгч хоёр үнэхээр усанд орж байна. Нэг бургасны цаана усан дотроос хөгжилдөн инээх дуу сонсдож байна.

Тэр бургасны хойд ёроолд тэдний хувцас байгаа бололтой цагаан эрээн дан дээл харагдаж байна. Бид хоёр сэмхэн гэтэн очиж дан дээл, цэрэг ногоон өмд цамц гурвыг аваад буцаж бургасан дотор нуугдаад

-Хаана нуух вэ гэхэд минь Ганзориг

-Модон дээр өлгөж орхиё гэж хэлээд богино өмднийхөө халааснаас нойлын утас гаргаж, гурван хувцсыг нямбайлан эвхэж утсаар баглав. Нөгөө үзүүрт нь гонзгой чулуу уяад нэг өндөр модны мөчир дээгүүр шидлээ. Тэгээд чулуутай утаснаас татаж баглаатайг өндөр мөчирт дүүжлээд үзүүрийг доод талын нэг гишүүнээс уяж орхив.

Бид хоёр сэмхэн зайлж цэргийн майхны хавьд очоод бургасан дотор нуугдаад харж байлаа.

Хувцсаа алга болсныг мэдээд тэр хоёр яаж сандран эрэх бол? гэж бодохоос бид хоёрын инээд хүрч байлаа. Би уранхай тороо ч бараг мартчихаад бургасны чөлөөгөөр нөгөө хоёр хүний гарч ирэхийг харах гэж харуулдаж байлаа. Тэгээд нилээд удлаа. Тэр хоёр мэдээгүй л байгаа бололтой чимээ алга.

Цэргийн майхны тэнд нэг цэрэг гарч ирээд бүрээ үлээж байна. Үдийн хоолоо идэх болж байгаа юм байж гэж саналаа. Одоо л гарч ирнэ дээ гэж бид ярилцав. Удалгүй нээрэн цэргийн ах дотуур цагаан өмдтэй, бургасны чөлөөгөөр гараад ирлээ. Нөгөө эгч том алчуур цээжин биеэрээ ороочихсон сарафантай дагаж яваа харагдана. Бид хоёр тэсэлгүй жиг жуг инээж, бургасаар далдлан гүйж гэрийнхээ гадаа хүрлээ.

Цэргийн ах майхны ойрхон ирж дагуулж явсан хүнээ орхиод гүйж майхандаа орлоо. Тэгээд нэг юм бариад буцаад явж байгаа харагдана. Тэр хоёр буцаад явж байгаа нь бургасны чөлөөгөөр зэрвэс харагдаад далд орлоо. Өнөө хоёр хувцсаа баахан сандран эрж олоод буцаж яваа харагдана. Хэн нуусан юм бол гэсэн шиг ийш тийшээ харж зогссоноо цааш яваад өгөв.

-Энэ зэвүүн жолооч ахыг нүцгэн сандарч байхад нь түргэн жагсаалын бүрээ дуугарсан болоосой. Бид түүнийг сүрхий чадах байж дээ гэж бодоцгоолоо.

Бид хоёр ингэж тэр ууртай цэргийг сандраасан боловч өөрснөө ч бас түүнээс болоод багагүй зэм хүлээсэн юм. Орны торыг нь урснаас болоод би эгчид загнуулснаар барахгүй ах тэр хоёрыг хооронд нь хэрэлдүүлсэн юм.

Би биеэ засаж томоотой байя гээд байхад ялаанаас аваад хажиг цэргийг хүртэл элдэв юм намайг өдөөд тун болохгүй, нэг мэдэхэд л би зүггүйтчихсэн байх юм. Тэгэвч тэр зун Ганзориг бид хоёр цэцэг навч, эрвээхэйн хатаамал хийж, Сонгино хайрханы оройд гарч чулуу, сонгино эрж, чагчаахай барин, бас зурам агнан аятайхан сайхан амарсан юм.

ӨӨРЧЛӨЛТ

Тэр намар намайг сургуульдаа очиход гайхалтай өөрчлөлт гарсан байна. Манай сургуулийн дүнзэн байшин, анги танхим цөм хуучин янзаараа боловч шал ондоо болчихсон байна.

Сургуулийн хашаан дотор нэг ч эмэгтэй хүүхэд харагдахгүй, тэдний үхэр хулгана шиг час час хийсэн орилоон чарлаан ч дуулдахгүй байлаа. Би бүх эмэгтэй хүүхдүүдийг сургуулиасаа нэгмөсөн гаргачихсан юм уу гэж гайхаад ангийн үүдэнд тааралдсан Гонгороос

-Найз аа манай эмэгтэй хүүхдүүд хаачаа вэ? гэж асуулаа. Тэр зэвүүн жаал жортгор нүдээ доогтой жоотойлгоод

-Хи-хи Салаад явчихсан... Чи Сө... Нямаагаа үгүйлж байна уу гэж намайг өдөж байна.

-Хуц, Тэр чинь миний Нямаа юм уу? гэж би хариултал,

-Тэгвэл чи ноднин хэнтэй сууж байлаа? гэж асууж байна.

Би, нэг ширээнд сууж байсан хүүхдийг минь асууж байна гэж бодоод

-Нямаатай сууж байсан гэж хариуллаа.

-Харин тэгээд яагаа вэ. Чамтай сууж байсан Нямаа чинь салаад явчихсан гэж байна гэж тэр эгдүүтэй жаал үг гуйвуулан далимдуулан холбож шоолж байна. Би түүнийг цохих гээд далайтал тэр ангидаа гүйгээд орчихлоо. Тэгтэл Ганзориг хүрч ирлээ.

-Найз аа хар аа! Нэг ч эмэгтэй хүүхэд алга. Цаадуул чинь яачихаа вэ? гэж асуулаа. Ганзориг:

-Чи мэдээгүй юм уу? Манай сургууль дан эрэгтэйчүүдийн сургууль болсон. Нэгдүгээр сургууль дан эмэгтэйчүүдийн сургууль болсон гэв.

Тэгээд бид хоёр гүйж ангидаа ороод нэг ширээнд суулаа. Ангид үнэхээр нэг ч эмэгтэй хүүхэд алга. Анааш Долгор ч алга. Ховч хар хочтой Нямаа ч алга. Одоо намайг өрөөсөн нүдээрээ ажаад ховлоод байх хүүхэд алга болжээ. Нямаагийн шилжсэн нь надад яамай санагдлаа. Одоо бол би Ганзориг сайн найзтайгаа хамт нэг ширээнд сууна.

Манай ангид зэргэлдээ ангийн маань хүүхдүүд орж ирээд суучихсан байна. Бас танихгүй хүүхдүүд ч ороод иржээ. Тэд ижил буруу мал шиг ангийн нэг буланд бөөнөөрөө суучихсан байна.

-Та нар юунд манай ангид ороод ирээ вэ? гэж би урдаа суусан зэргэлдээ ангийн жаалаас асуулаа.

-Танай манай хоёр анги нийлсэн шүү дээ гэж тэр жаал хэллээ.

Гуч гаруй эрэгтэй хүүхэд нэг ангид орж ирээд суучихсан болохоор эмнэг адуу хашчихсан юм шиг тэжигнэн шуугилдаж байлаа.

Одоо манай ангийн багш орж ирээд л яасан их уурлаж, хашгирах бол гэж бодож суутал нэг өндөр бор эрэгтэй багш ороод ирлээ. Харсан чинь ноднин жил манай ангийн хурал дээр суусан багш мөн байна.

Би хүүхдүүдийг дагалдан босохын хамт Ганзориг тийш гилжийж:

-Манай хуучин багш яасан бэ? гэж асуулаа.

-Орлио багш маань эмэгтэй хүүхдүүдтэйгээ хамт шилжсэн гэнээ гэж Ганзориг шивнэв. Багшийг мэндлэхэд бид мэндэлж Амар гэдэг жаал рапорт өглөө. Багш бидэнд *сууцгаа* гэж зөөлхөн хэлэв. Хүүхдүүд ширээ сандлаа тачигнуулан суутал тэр багшийн нүд бид бүхнийг гүйлгэн харснаа тэмдэглэл журналаас бидний нэрийг дуудаж ээлж дараалан босгож танилцлаа.

Багш дараа нь босож:

-За би бол танай ангийн багш. Миний нэр Тайван. Та нар харин Тайван гэхээр намайг элэг бариад үймүүлээд байна гэж санаж байгаа бол дэмий шүү. Манай сургууль дан эрэгтэй хүүхдийн сургууль боллоо. Эрэгтэй хүүхдүүд их ноцолддог. Зодоон цохион хийдэг. Тэгж болохгүй шүү. Нэг нэгнийгээ худлаа ховлодог, хүний нүд хуурч далдуур үймүүлдэг хүүхдэд би тун дургүй шүү. Үнэн үгээ хэлдэг шударга сурагчид би хайртай. Цөмөөрөө та нар шударга, сахилга баттай суралцана шүү гэж хэлэхэд бид:

-За! Гэж тангараг өргөж байгаа юм шиг нир хийтэл хашгиралдлаа.

Тэр багш манай хуучин багшийн адил үргэлж хашгичаад загнаад байдаггүй шууд л хичээлээ заагаад гардаг хүн юм. Заримдаа ямар нэг хүүхэд хичээл анхаарахгүй үймүүлж, ширээ сандал шажигнан чимээ хөдөлгөөн гарч эхлэхэд Тайван багш хичээл заасан чигээрээ мөртөө ширээ тогшиж эхлээд тунгалаг шилний цаанаас өрөмдөх адил ширтэх нүд нь хэдийн тэр хүүхэд дээр туссан байх юм.

Тэр нүдний харц *Чамайг ч аашилмаар хүүхэд байна. Даанч ам завгүй. Оронд нь би чамайг хатуу зэмлэж ирлээ дээ* гэж хэлж байх шиг санагддаг юм. Багшийн ширээ тогшиход үймүүлж байсан хүүхэд түүнийг сонсоод харцтай нь тулгармагц илбэнд орсон мэт томоотой болох бөгөөд багшийн харцаараа дуугүй зэмлэх нь амаараа загнахаас хавьгүй аймшигтай санагддаг байлаа.

Тайван багш хичээлээ их ойлгомжтой сонирхолтой заах юм. Тэгэхлээр хичээлийн цаг гялс гээд хэдийн дуусчихсан байх юм. Хичээл дундуур заримдаа сонин жаахан үлгэр юм уу зохиол, шог үг ярьж өгдөг юм. Сүүл сүүлдээ бид *Багшаа юм яриач!* гэж гуйдаг боллоо. Одоо ангийн багш нэгэнт ийм өөр хүн болсон болохоор манай хичээл бөөн баяр хөөр, кино жүжиг шиг юм болоод, хорины хуралтай огт адилгүй болжээ.

Сүүлчийн хичээл дээр харин миний улны гижиг л хааяа хүрэх гээд байдаг юм. Тэгэхээр нь би харандаагаа шалан дээр тавьж байгаад хөлөөрөө дэржигнэтэл нитгэрч эхэлсэн юм. Багш миний тэгж үймүүлж байгааг бас харчихсан боловч загнасангүй, харин *За хүүхдүүд ээ та нар ядарч байна уу?* гэж асуугаад *үгүй* гэж биднийг хариултал *Бос!* гэж хамаандлаад гимнастик хийлгээд суулгаж билээ.

Манай шинэ багш хичээлээ их намуухан мөртөө тод дуугаар заадаг юм. Түүний дуу *Та нар сонсвол зол чинь, эс сонсвол хохь чинь. Би ийм сонин юм ярьж байна* гэж шивнээд байх шиг санагддаг юм. Энэ дуу ер нь хүнийг аргадад үнсээд ч байгаа юм шиг нэг л хачин.

Сэмхэн Гонгор аанай л багшийн ширээний дэргэд суучихаад өнөөх л зангаараа багшийн журнал тэмдэглэлийг сэмхэн сэмхэн шагайж байдаг байв. Багш түүний нь хэдэн удаа ажаад нэг удаа Гонгорыг босгож

-Чи тагнуул хүн шиг дандаа хүүхдийн дүн рүү сэмхэн гэтэж байх юм. Юунд тэгдэг юм бэ? гэж зэмлээд түүнийг арын ширээний нь хүүхэдтэй сольж суулгасан юм.

Гонгорын улцгар шар царай энэ удаа газрын бөөс шиг час улаан болоод юу ч дугараагүй бөгөөд ер нь Гонгор нэг л уйтгартай байх болсон шиг надад санагдах болсон юм.

Ангийн багш солигдсон явдал манай ангид маш их өөрчлөлт гаргаж хамаг юмыг танигдахын аргагүй болгож билээ.

БУРУУ АРГА

Хоёрдугаар улирал эхлээд удаагүй байлаа.

Нэг өглөө намайг сургуульдаа явахаар гэрээсээ гарахад шинэ жилийн сүлд модны чимэглэлийн хөвөн шиг том том сэвсгэр ширхэгтэй нойтон цас лавсан орж байлаа. Би бушуухан буцаж гэртээ ороод (энэ жил намайг хичээлдээ сайжирч нилээд хүмүүжсэн гэж үзээд ахынд биш, гэртээ ээжийн гар дээр байлгаж байсан юм) эсгий гуталтай хөлдөө хоёр муу хуучин галоошаа углаж авлаа.

Нойтон цастайд галоошгүй бол эсгий гутал дороосоо нэвтэрч нурууд эвгүй байдгийг та нар мэднэ. Тийм болохоор миний галоош өмссөн минь хөлөө хамгаалах гэснээс өөр юмгүй.

Тэгтэл үд болоход тэнгэр цэлмэж, нар ээж, дулаараад, орсон цас хайлмагтан нал шал болж хавар болчихсон юм шиг хачин байв.

Үдийн (хорин минутын) завсарлагаагаар Ганзориг бид хоёр сургууль дээрээ үлдээд захирлын байшингийн урд талбай дээр тоглож байв. Хөл бөмбөг тоглож байсан юм. Ганцхан бөмбөг гэдэг маань ердөө л сүүний лааз төдий юм байсан юм. Захирлын байшин, манай ангийн байдаг цагаан байшин хоёрын хооронд бидний хөл

бөмбөгийн талбай байлаа. Тэр нарийхан зайд бид, хоёр хоёр хугархай туйпуу тавьж хаалга гаргасан юм. Тэгээд ээлж ээлжээр хоёр хаалгандаа бөмбөг (лааз) оруулж л байлаа.

Тэгээд би захирлын байшингийн цонхоор санамсаргүй нэг шагайж харлаа. Тэгтэл манай сургуулийн захирал Дашням гэдэг хамар дороо жаахан сахалтай бүдүүн хүний оронд намхан бүдүүн халзан хүн өрөөний голд байгаа ширээний дэргэд цаашаа харж суугаад мах идэж байх шиг харагдана. Тэр хүний нугалуур шиг богинохон хүзүүн дээр хуруу зузаан нугалаа гарчихсан нь эгдүүтэй харагдав. Цааш нь ажиглавал манай захирлынх биш, өөр айл ирээд энэ байшинд орчихсон шиг харагдав.

Захирал маань солигджээ гэж би бодоод довжооноос бууж, бие дасаад ирж байгаа Ганзоригоос:

-Найз аа, манай захирал солигдоод өөр хүн болоо юу гэж асуув.

-Үгүй байлгүй. Яаж байна? гэж сөргөөн асууж байна.

Захирлын байшинд огт танихгүй хүн мах идээд сууж байна.

-Аа энэ үү? Энэ чинь арван зургаагийн (16 дугаар сургуулийн) захирал байхгүй юу. Манай захирлыг хөөж гаргаад байранд нь ороо биз гэж Ганзориг хайхрамжгүй хариулж байна. Захирлыг хөөж гаргаж болдог юм байж дээ гэж би гайхав.

-Яагаад, манай захирлыг хөөж байгаа юм бэ? гэж асуухад

-Энэ захирал чинь захирлыг маань байтугай манай сургуулийг бүхлээр нь хөөгөөд явуулж байгаа юм байхгүй юу. Энэ чинь одоо манай сургууль биш. Арван зургаа болж байгаа шүү дээ. Чи бодооч, зүүн хашаанд манай сургуулийн хүүхэд нэг ч байхгүй шүү дээ. Цөмөөрөө л арван зургаагийн хүүхдүүд орчихсон. Хоёр гоё дүнзэн байшингий маань тэд эзлээд авчихсан. Одоо манай баруун хашааны анги, клубийг ч эднийх эзэлнэ. Манай анги ч удахгүй хөөгдөнө дөө гэж ярив.

Захирлын байшингийн цонхоор миний саяын харсан нугалаа гарсан хүзүүтэй бүдүүн хүн манай сургуулийн хамаг юмыг, өвөөгийн зандан хашлага шиг гоё өнгөтэй хүрэн дүнзэн байшинг ч цөмийг эзлээд, биднийг хөөж нэг тийш нь явуулж байгаа *гэмт* хүн шиг санагдаад явчихлаа. Тэгээд би

-Бид тэгээд энэ захиралд хөөгдөөд хаана очих юм бэ?

-Хойшоо л их сургуулийн тэр өөд явах юм гэнэ лээ гэнэ.

-Хүүш тэгвэл бүр баларсан юм болох нь. Манайхаас хамаагүй хол болох нь. Бид энэ арван зургаагийн захирлыг байшингаас нь хөөж гаргавал яасан юм бэ? гэж би санал гаргав.

Ганзориг бараг мэдэгддэггүй шар хөмсгөө өргөж урт сормуустай жоотгор нүдээ дүрлийлгэн:

-Яаж? гэж асууж байна.

Хүнийг ангиас юм уу байрнаас яаж хөөж гаргадаг билээ гэж би бодов. Манай ангийн хуучин эмэгтэй багш биднийг ангиас хөөж гаргахдаа цэрдээрээ юм уу харандаа, заагуур модоороо ч юм уу, хойноос шидээд гаргадаг байсан шиг санагдана.

-Яах вэ, хоёулаа энэ захирлыг цонхоор нь юмаар шидээд хөөж гаргая гэв.

-Аа үхсэн. Тэр яаж болдог юм. Харин сургуулиаасаа хөөгдөж байгаагийн хариуд нэг юмаар шидээд үзсэн ч яах вэ. Лаазаараа цонхы нь хага шидэх үү? гэж найз маань уруулаа мушийлган гараа сарвагас хийлгэв.

-Үгүй тэгвэл санаатай хагалсан юм шиг болно. Чи миний энэ өрөөсөн галоошийг өлмийдөө углаад зугтааж яваад цонхны тушаа хаячих. Би очоод цонх руу нь өшиглөж орхиё гэж би *мэргэн* ухаан гаргав. Цонх нь хагарчихвал энэ багш нүүгээд явах ч магадгүй гэж би дотроо бодлоо.

Тэгээд би өрөөсөн галоошаа сугалаад орхитол Ганзориг өлмийдөө углаад догонцон гүйж захирлын цонхны тушаа хаяад цаашаа зугтаалаа. Би эрчээрээ гүйж очоод галоошаа захирлын цонх руу өшиглөөд тавьчихлаа. Галоош гарамгай хөл бөмбөгчний өшиглөсөн бөмбөг шиг харваад дотогшоо нээлттэй байсан салхивчаар шүнгэнэн ороод тар няр гээд явчихлаа. Бид хоёр хар хурдаараа гүйж ангийн байгаа байшингийн баруун булангаар тойрч ангидаа орлоо.

Би цонхны нь шилийг онож чадсангүй дэмий боллоо гэж дотроо харамсаж байв. Тэгтэл тэр галоош арван зургаагийн захирлын толгой дээр буучихжээ.

Бид хоёрын гүйж ангидаа орохыг захирлын охин харчихсан юм байж. Бидний хойноос нэг танихгүй багш орж ирээд ангид бид хоёроос өөр хүүхэд байгаагүй тул биднийг шууд барьж аваад, захирлын байранд аваад очих нь тэр. Биднийг ороход тэр намхан халзан хүн хамаг шүд нь цөмөөрөө өвдчихсэн юм шиг царай муутай сууж байлаа.

-За та хоёр яах гэж цонхоор галоош шийддэг билээ. Хэн багшийн сурагч вэ. Хэддүгээр ангийн хүүхдүүд вэ? гэж тэр захирал асууж байна.

Бид хоёр анги багш хоёроо хэлээд дуугүй зогсож байлаа.

Удалгүй манай ангийн багш бас ороод ирэв. Гадаа цонхоор хүүхдүүд шавалдаж байна. Бодвол бидний хийсэн хэргийг дуулчихсан бололтой.

-за тана ангийн энэ хоёр хүүхэд ч болдоггүй улс юм даа. Цонхоор галоош өшиглөөд сүйд хийчихлээ, нөхөр багш аа! Та энэ сахилгагүй сурагчдадаа нэг арга хэмжээ ав даа гэж тэр танихгүй захирал хэлэхэд багш бидний зүгт их л зэмлэсэн харцаар харж

-Тэгье. Ийм зүггүй гайхлууд гэж байх уу гэж багш маань жаахан айсан маягтай хэлж байна.

-Энэ сахилгагүй хүүхдүүдээ сургуулиас хөөлгөж байх нь яадаг юм. Юу гэсэн үг вэ, даан ч эдгүй задарсан юм гэж захирлын авгай шувуу шиг дув дугариг нүдтэй, туранхай цагаан царайтай эмэгтэй хангинан загнаж байна.

-Эд арай ч санаатай тэгээгүй байх л даа. Энэ хоёр хөл бөмбөг тоглож байсан юм байна. Тэгээд л галоошаа суга өшиглөсөн юм уу, хаашаа юм гэж захирал хэлэв.

Бид хоёр энэ царай нь барайсан намхан бүдүүн хүнийг гайхан харлаа. Түүний амнаас ийм элэгтэй зөөлөн, уучлангуй үг гарах юм гэж санаагүй байсан юм. Гэвч энэ хэрэг хичээл ангид хүрч улмаар бид хоёрыг сургуулиас хөөж зайлуулах сураг гарсан юм. Бид хоёр шинэ ирсэн сургуулийн захирлыг хөөж явуулах арга сэдсэн маань харин өөрснийгөө сургуулиас хөөлгөх арга байжээ гэж бодов.

Нэг өдөр манай багш бид хоёрыг ангид үлдээж бага ангийн хичээл эрхлэгчийн хамт асуусан юм. Тэр хичээл эрхлэгч багш:

-Эд эртээр бас сахилгагүйтээд сэргийлэхэд хүргэгдэж шийтгүүлсэн. Одоо бас энэ. Ерөөсөө болдоггүй хоёр юм аа. За та хоёр ямар санаатай галоош өшиглөв? гэж асуув.

Манай багш тунгалаг шилнийхээ цаанаас өнөөх шөвөгдөж байгаа юм шиг харцаараа бид хоёрыг ээлжлэн ширтээд

-Уул нь энэ хоёр бөмбөг тоглож байгаад санамсаргүй өшиглөсөн юм шиг байгаа юм. Гэхдээ энэ ч арай л дэндсэн хэрэг дээ гэв.

Манай багш бидэнд хэлэхдээ ямар ч нөхцөлд шударга байж хийсэн хэргээ нуудаггүй, үнэнээр нь хэлдэг хүн л хүмүүжиж сайн хүн болдог гэж сургадаг юм. Иймд би хэллээ:

-Би энэ хэргийг санаатай хийсэн юм гэж хэлэхэд манай багш намайг гайхан бүлтийж хараад хөмсгөө атируулав. Нөгөө багш:

-Уухай, за ямар санаатай хийсэн бэ? гэж шохоорхон асуув.

-Энэ захирлыг хөөж явуулах гэсэн юм гэж хэлэхэд манай багш бүр гайхаж байгаа бололтой

-За яаж байгаа нь тэр вэ? Энэ захирал чамд ямар гай болоо вэ? гэж асуулаа.

-Энэ захирал манай сургуулийг булааж аваад биднийг бас хөөж явуулах гээд байгаа юм гэж би дуулсан гэв.

Тэр хоёр багш гэнэт инээд алдав. Хичээл эрхлэгч:

-Аа тийм бий. Захирлыг тэгээд хөөчдөг юм бий. Арга чинь зөв дөө хө. Тэгж санаатай хийсэн юм бол одоо энэ захирлын оронд чамайг л сургуулиас бүрмөсөн хөөхөөс аргагүй болж дээ гэж хэлсэн юм.

Ингээд бид хоёр сургуулиас хөөгдөх туугдах дээрээ болж манай ээж уйлж, Галдан ах дээр очсон юм. Галдан ах манай шинэ сургууль дээгүүр явж миний төлөө хөөцөлдөж, ярилцсан гэж ээжид хэлж байв.

Ямар ч юманд буруу арга хэрэглэвэл өөртөө аюултай юм билээ.

СУРГУУЛИЙН ШИНЭ БАЙШИНД

Ганзориг бид хоёрыг сургуулиас хөөгдөж амжаагүй байтал манай баруун хашаанд үлдсэн хэдэн анги сургуулийн шинэ байшинд шилжлээ. Хөөгдчихсэн бол энэ сайхан байшинд хичээл хийж үзэхгүй, азгүй юм болох байжээ. Биднийг тэндээс хөөж, ийм сайхан байшинд оруулах гэж байсны нь мэдсэн бол тэр захирлыг *хөөх* гэдэггүй л байж гэж Ганзориг бид хоёр гэмшин ярилцаж байлаа.

Манай сургуулийн шинэ байшин хуучин ганц дан хүрэн дүнзэн байшинтай маань хавьтах юмгүй, тэнгэрт тулсан дөрвөн давхар байшин байлаа. Өрөө анги нь цэлгэр, гурав гурван том саруулхан цонхтой. Гудам хонгил нь уудам. Дотуур нь хурдан гүйлтийн уралдаан явуулсан ч болмоор юм. Дулаахан гэдэг нь эсгий гуталтай байтугай, дүрэмт хувцастай ч хичээл хийхэд халууцмаар.

Хамаг юм нь цоо шинэхэн. Шал хана туурга нь нүүр харагдмаар цэвэрхэн, гялалзаж гялтганасан юм. Шинэхэн будгийн үнэр үнэртэй ус шиг гоё ханхалж байлаа.

Манай анги дөрөвдүгээр давхрын мухарт баруун тийшээ харсан өрөө байна. Тэгэхлээр хичээлд хожимдоод очвол найман удаа тахирласан шатаар гүйж гарах хэрэгтэй. Энэ бол их л зугаатай, саадтай уралдаан шиг санагдаад хөгжилтэй байдаг юм. Орой хичээл тараад шатны бариул дээгүүр хэвтээд гулгаж буухад, хө-х, ямар гоё гэж санана. Ямар ч өндөр уулнаас чаргаар бууснаас дутахгүй гээч. Ганцхан аюултай. Нэг хүүхэд тэгж гулгаж байгаад шатнаас унаад тархиа хөдөлгөчихсөн. Түүнээс хойш багш нар ч цэвэрлэгч нар ч биднийг харсан байвал загнаад гулгуулахаа байсан юм. Гэвч загнах хүнгүйд бол хааяа гулгаж болдог юм.

Шинэ байшингийн гудмаар хашгирахад их сонин. Манай хуучин ангийг бодвол яг хад шиг цууриатна. Тэр сайхан уудам байранд орохоор л байдгаараа хашгирмаар санагддаг сан. Бид хашгиралдаад засварлагаанаар бужигнахаар манай сургууль бүхэлдээ олон шаазгай шахтанасан ой мод шиг их сүртэй чимээтэй болдог юм.

Багш нар завсарлагаанаар дуулуулах дуртай байдаг юм. Дуулахад хашгирахаас доргүй шуугиан үүсдэг боловч энэ шуугианд багш нар дуртай.

Анги тэнхимийн дотор ч хөндий гудамд ч бас гүйж дэвхэрч цовхорч үзмээр санагддаг юм. Тэр сайхан шалан дээр гүйж харайхад бас их дүргээн гардаг юм. Манай шинэ байшинд хэдэн зуун эрэгтэй хүүхэд сурдаг болохоор завсарлагаар тэд гүйж харайхгүй думбайгаад зогсоод байх нь ховор. Нэг маань өдөөд нөгөөгийнхөө дал мөрөн дээр алгадаад зугтаана. Тэгэхлээр тэсэх арга алга. Түүний хойноос хөөцөлдөхөөс л аргагүй. Зугтаасан нөхөр маань олон хүүхдийн дундуур ороо морь шиг сүлжин зугтаана. Хөөж яваа хүүхэд өөр гүйж харайж байгаа хүүхэдтэй мөргөлдөнө. Хичээл дээр бүхэл дөчин таван минут гөлийтөл суусан биеийг ингэж гүйж харайж амраахгүй бол дараагийн хичээл дээр нойр хүрэх гээд байдаг юм.

Гэтэл гүйж харайхад манай давхрын цэвэрлэгч Цэгмид гуай тун дургүй. Тэр авгай өөрөө их бүдүүн, залхуу хүрмээр удаан хөдөлдөг болохоороо бидний гүйж харайхад дургүй байдаг байх. Цэгмид гуай хичээл тарсны дараа хонгил гудмаар гүйж яваа хүүхэдтэй тааралдвал:

-Аяар яваач! Адуу мал шиг тэчигнээд... Хичээл тарчихсан байхад юугаа хийж энд бужигнаад байгаа юм... гээд энэ ханагар том байшингийн ганц эзэн хүн шиг биднийг хөөгөөд болдоггүй юм.

Манай давхрын хонгилын хойд мухарт Цэгмид гуайн төмөр хувин, шүүр, шалны алчуур тэргүүтнээ хийдэг нэг шүүгээ байдаг. Тэр шүүгээ ёроолгүй юм. Ёроол нь нэг муу сэмэрсэн даранз мод байж байгаад нүүхэд уначихсан юм байх. Түүнд нуугдаж хүүхэд цочоох ч сонин.

Ганзориг бид хоёр нэг өдөр хичээл тарснаас нилээд хойно сургууль дээрээ очиж тоглоё гэж шийдсэн юм. Тэр өдөр Цэгмид гуай маань алга байсан юм. Жижүүрийг л аргалаад орчихвол хөөгөөд туугаад байх хүнгүй санагдсан юм.

Ганзориг бид хоёр дөрөвдүгээр давхрын хонгилоор гүйж хөөцөлдөж байтал гэнэт урд шатны аман дээр Цэгмид гуайтай халз мөргөлдөж орхисон юм. Цэвэрлэгч авгай маань цочиж

-Олгой чинь хагар. Олс шөрмөсөөр боолго гэж учир нь олдохгүй үг шүлэглэж дуу алдаад дараа нь биднийг таньж:

-Ёо ёо, хоёр чөтгөрөөс ингэж айх гэж. Үнхэлцэг хагарчих дөхлөө... Та нар юугаа хийж яваа юм? Хичээл тарчихсан байхад, одоо явцгаа, явцгаа гэж хөөв.

Бид хоёрыг чөтгөр гэж бодоод л үхтлээ айсан юм байх гэж бодоод би:

-Эгчээ та чөтгөрөөс их айдаг уу? гэж асуулаа.

-Юу? Чөтгөр байх биш, юунаас нь айх вэ дээ. Дэмий юм асууж шалгаалгүй явцгаа,

явцгаа гэж байна.

Үүнд би эргэлзэн гайхлаа: нэг бол *айсан* гэдэг нь худлаа, эсвэл *айдаггүй* гэдэг нь худлаа баймаар санагдлаа.

Ганзориг юу бодсоныг бүү мэд.

Бид одоо явлаа явлаа гээд буух шат руу алхав.

Би хойноос нь гүйцэж очоод, -тоглоно гэснээ болив уу? гэж түүнээс асуулаа.

-Хаанаас, тэгж хэлэхгүй бол цаад Цэгмид гуай чинь болохгүй. Хоёулаа гуравдугаар давхрын шатаар хойшоо эргээд клубийн үүдний тэнд очъё гэж байна.

Би түүний уран аргыг зөвшөөрч хоёул урд шатаар бууж гуравдугаар давхрын хонгилоор явж хойд шатны дэргэд очлоо.

Бид хоёр өөрсдийн хийсэн шинэ телефон утсаа шалгаж үзэх гэж ирсэн юм. Урьд бид хоёр түүнийг нойлын хар утасны хоёр үзүүрт чүдэнзний хоосон хайрцаг бэхэлж хайрцгийн нэг талыг бичгийн зүүгээр хэд шивж хийдэг байсан юм. Энэ удаа чүдэнзний хайрцгийн оронд гутлын тосны хоосон дугуй төмөр сав хэрэглэж хийсэн юм. Түрүүчийн телефон утсаар ангийн дотор хаанаас ч бие биетэйгээ ярьж болдог байсан юм. Энэ утсаар бол хоёр ангиас ч ярьж болмоор санагдаж байсан юм. Бид хоёр зохион бүтээсэн шинэ зүйлээ туршиж шалгахаар энд ирсэн юм. Тэгтэл гай болоход Цэгмид гуай өдөр үзэгдэхгүй байснаа үдэш хүрээд ирсэн байх юм. Удахгүй яваад өгөх болов уу гэж бид хүлээж байгаа нь энэ. Сургууль дээр ер нь нуугдаж тоглоход ч их аятайхан таардаг газар байгаа юм. Дөрвөн давхар олон өрөөтэй болохоор нуугдаж тоглоогүй багш нар ч бие биеэ олохгүй биднийг гүйлгэх удаа байдаг юм.

Жаал азнаад бид хоёр дөрөвдүгээр давхарт гардаг хойт шатаар сэмхэн өгсөж гараад хонгил руу шагайж харлаа. Цэгмид гуай явчихсан бололтой, бараа нь харагдахгүй байв. Үүнд бид хоёр зориг орж, сэмхэн гүйж ангидаа орлоо.

Тэгээд утсаа шалгаж үзэх болоход Ганзориг ангидаа үлдэж, би утасны нөгөө үзүүрийг авч хонгилд гарч нөгөө ангид орох гэтэл дунд нь татсан нойлын хар утас арай хүрэхгүй юм. Богинодуулжээ. Тэгэхлээр нь цэвэрлэгчийн ёроолгүй шүүгээнд орлоо. Гудамжинд утасны ийм бүхээг зарим хотод байдаг юм. Би үүнийг киноноос олж мэдсэн юм.

Тэгээд бид хоёр ярьж гарлаа.

-Байна уу, байна уу? гэж аяархан шивнээд харилцуураа (гутлын тосны дугуй төмөр хайрцгаа) чихэндээ барихад Ганзориг бас

-Байна уу, байна уу? гэж асууж байгаа нь чихэнд шивнэсэн үг шиг боловч тодхон дуулдаж байна.

-Байна байна. Чи хэн бэ? Хэнтэй ярих вэ? гэж би асуулаа.

Тэгээд чагнасан чинь -Аа чи яасан балай эд вэ. Чи намайг танихгүй байна уу?
Чамтай л ярихгүй хэнтэй ярих вэ гэж Ганзориг маань уцаарлан хэлж байх шиг. Би одоо юу хэлэхээ мэдэхгүй тулгамдлаа.

-Найз аа, утсаар өөр юу ярьдаг билээ? гэж би асуулаа.

-Аа чи битгий дэмий юм ярь л даа. Зүгээр л яриач, чи хаа байна? гэж асууж байна.

-Би хонгилын утасны бүхээгт байна.

-Юу, хаана утасны бүхээг байдаг билээ?

-Яагаа вэ, Цэгмид гуайн юмаа хийдэг шүүгээнд гэж хэлтэл

-Хүүш найз аа чи тэндээ байж бай. Би тэнд чинь очиж хамт ороод ярьж үзье гэнэ.

Миний хариу хэлж амжаагүй байтал Ганзориг сүр пар гээд над дээр орж ирээд шүүгээний хаалгыг хаав.

-Аа чи болиоч ээ. Ингэхлээр чинь утас чинь гогцоороод ярьж болохгүй шүү дээ гэж миний дургүйцэхэд

-Аа би эндээс ярь л даа. Ёстой утасны бүхээг шиг гоё юм. Чи ангидаа оч л доо гэнэ.

-Яршиг, чи оч.

Ингээд бид хоёр шүүгээн дотор маргалдаж байтал Ганзориг гэнэт

-Чишш-шш! гэж шүүгээний хаалганд нүүрээ нааснаа:

-Яанаа, Цэгмид гуай! гэж шивнэв.

Тэр шүүгээний сарампай модон хаалганд унасан ярны том нүх байсан юмсанж. Би тэр нүхэнд өрөөсөн нүдээ тааруулж нүүрээ наагаад харвал, Цэгмид гуай нээрэн яваагүй байжээ, хувин шүүр хоёроо бариад хонгилын нөгөө үзүүрээс наашаа маажигнан алхаж байна.

-Шүүр хувин хоёроо энд авчирч хийнэ дээ гэж миний шивнэхэд

-Тэгнээ. Одоо яах вэ? гараад хойт шатаар зугтаах уу?

-Тэгэхлээр чинь таньчихна шүү дээ. Маргааш багшид хэлнэ.

-Тэгээд яах гэж?

-Шүүгээгээ өргөөд хоёулаа урдаас нь явах уу? Цэгмид гуай айгаад зугтаана байх. Тэгэхлээр нь хоёулаа хойт шатаар гараад зугтаая гэж миний хэлэхэд Ганзориг зөвшөөрлөө.

Ярны нүхээр дахиад нэг харсан чинь цэвэрлэгч бүдүүн авгай маань бидний байгаа шүүгээг хараад гөлөрчихсөн зогсож байна. Бидний шивнэлдэхийг дуулсан бололтой.

Тэгээд бид хоёр шүүгээгээ жаахан өргөөд урдаас нь алгуурхан хөдөллөө. Явуут нөгөө нүхээр нь харсан чинь тэр авгай нүдээ ирэмчин ирэмчин бүлтийж, уруул ам нь татганан хөдөлж ухарснаа гэнэт

-Еэ... Энэ чинь одоо юу вэ? гэж дуу алдан хувин шүүр хоёроо бидний өөдөөс шүнгэнэтэл шидэж орхиод

-Лхамсүрээн! гэж боож үхэх гэж байгаа юм шиг муухай бархираад эргэж бандганан гүйснээ хонгилын урд үүдний дэргэд, юманд тээглэсэн бололтой, тэрийгээд уначихлаа.

Бид хоёр шүүгээнээс санд мэнд гүйж гараад хойт шатаар харайн доошоо гүйж нэгдүгээр давхарт буугаад харвал нэг залуу цэвэрлэгч хүүхэнтэй хамт манаач өвгөн яаран сандран шатаар өгсөж яваа харагдав. Залуу цэвэрлэгч

-Яасныг бүү мэд. Ухаан алдаад уначихсан байна гэж ярьж явна.

Нэгдүгээр давхрын хонгилоор гүйж биднийг үүдэнд ирэхэд жижүүрийн ширээний дэргэд ашгүй хүн алга. Бид хоёр гараад гүйлээ.

Нөгөөдөр нь биднийг сургуульдаа ирэхэд үүдний жижүүрийн дэргэд хэдэн цэвэрлэгч авгай цуглаар ярилцаж байна.

-Тэгээд Цэгмид гуай гайгүй юу? гэж асуухад жижүүр өвгөн өндөг нь шарласан баравгар гараар хуруу бүдүүн тамхи ороож авах зуур

-Муу бүдүүн маань мажийх дөхсөн шүү. Зүрх муутай амьтан болоод толгой тархи нь эргээд нүдэнд нь хий юм харагдаад муужраад унасан юм уу, хэн мэдэх вэ. Үгүй тэгээд тэр муу ёроолгүй шүүгээ нь яахлаараа тээр наана ирчдэг юм. Тэр л хачин юм гэж хэлж байна.

Мажийх дөхсөн гэхлээр нь миний дотор пал хийгээд явчлаа. Би Ганзоригийг харвал тэр бас над руу айсан маягтай харж байна. Тэгтэл нэг цэвэрлэгч залуу хүүхэн:

-Сургуулийн энэ шинэ сайхан байранд юун элэнцгийн чөтгөр буг гарав гэж дээ. Энэ хүүхдүүд л үймүүлээ биз гэж бидний зүг дохих шиг болов.

Бид хоёр шатаар дээшээ гүйж гарахдаа

-Үүнээс хойш хүн айлгаж байхаа больё. Осолтой юм байна гэж ярилцлаа.

Энэ бол бидний сургууль дээрээ үймүүлсэн сүүлчийн хэрэг байжээ гэдгийг тэгэхэд бид мэдээгүй явсан юм.

АЛСЫН АЯНД МОРДОВ

Тэр өдөр гуравдугаар хичээлийн завсарлагаагаар манай багш Ганзориг бид хоёрыг дуудаж:

-За та хоёр сургуульд явах дуртай юу? гэж асуух нь тэр.

Миний дотор пал гээд явчлаа. Одоо л бид хоёрыг сургуулиас хөөх нь дээ гэж бодов. Нүдэнд аяндаа нулимс бүрхээд ирлээ.

-Дуртай, багш аа гэж Ганзориг дуулдах төдий шивнээд уруулаа харж урвайн зогсоход түүний царай цав цагаан болсон харагдаж байв.

Би түүнийг дагалдаж:

-Дуртай, багш аа гэж шивнэлээ. Нүдэнд нулимс мэлмэрээд юу юугүй дуулах гэж байх шиг санагдаж байлаа. Ингээд л энэ сайхан сургуулиасаа хөөгддөг байж гэж бодохоор хоолой дээр нэг юм тээглэж орхих шиг боллоо.

-Та хоёр гүйж харайж, дэвхцэж цовхчих их дуртай байх аа? гэж асууж байна.

-Тийм байсаан, багш аа. Одоо бид хоёр яасан ч үймүүлэхгүй, томоотой сурч чадна гэж би уйлагнан хэллээ.

-Сайн байна. Тэгвэл одоо ингээд та хоёрыг шалгалтанд оруулна даа. Уйлдаг чинь яаж байгаа юм гэж багш хэлж байна.

Манай багш биднийг дагуулаад багш нарын өрөө рүү явлаа. Би дотроо *Багш нарын хурлаар оруулж, хийсэн хэргийг маань шалгаад л сургуулиас хөөх нь дээ* гэж бодлоо. Тэгж бодоход алхаж гишгэхэд хөл хоёр өвдгөөрөө сул болчихсон шиг санагдаж байлаа.

-За та хоёр наанаа хүлээж бай! гэж хэлээд манай багш, багш нарын өрөөнд орж явчлаа. Удалгүй манай багш:

-Хүүхэд бэлэн боллоо гэж хэн нэг хүнд илтгэж байх шиг хаалганы завсраар дуулдлаа. Тэгээд тэр дороо хэдэн хүн дагуулаад гарч ирсний дотор миний зүс үзсэнээс алдарт жүжигчин Оюумаа эгч байлаа. Бусад нь танихгүй улс юм.

Сэргийлэхийн цагдаа нар байх гэж тэднийг харсан чинь энгийн хувцастай хоёр хүн байна.

Тэгээд бид хоёрыг багш дагуулаад эргээд явлаа. 1 б ангид аваачив. Энэ ангийн ширээ сандлыг зайчилж, хойш нь хураасан байна. Хоосон тасалгаанд манай зэргэлдээ дөрөвдүгээр ангийн хэдэн хүүхэд бас байж байна.

Багш орж очоод самбарын урдуур хэдэн сандал тавьж өнөөх гурван хүнээ урьж суулгалаа. Биднийг шүүж шалгах хурлын тэргүүлэгчид шүүхийн улс юм байх гэж би тэднийг бодож байлаа. Багш бидэнд:

-За та нар одоо хувцсаа тайлцгаа гэж тушаалаа. Би хувцсаа тайлах зуур:

-Бид олуулаа хөөгдөх юм байна гэж Ганзоригт шивнэсэнд тэр дуугүй л толгой дохиж байна. Бид бүгдээр шуудаг өмд, дотуур цээживчтэй бараг нүцгэн үлдлээ. Сургуулиас хөөхдөө ингэж чармаа нүцгэлж хөөдөг юм болов уу гэж би гайхлаа.

-За та нар энд наашаа хараад жагс гэж манай багш бидэнд хэллээ.

За жагсааж байгаад, баруун-тай-ший, алхаад марш! гээд ангиас хөөгөөд гаргах нь дээ гэж бодож байлаа. Гэтэл тэгсэнгүй. Харин хоёр хөлөө тэгшхэн, өсгийгий нь нийлүүлээд зэрэгцээд зогс гэж тушааж байна.

Самбарын урдуур суусан улс бид арваад хүүхдийг удтал ширтэж хөлөөс толгой хүртэл дагуулан харж бидний хийсэн хэргийг маань нүцгэн биенээс минь эрж олох гэсэн юм шиг ажиглаад л байна.

-За алиныг гаргах вэ? гэж багш асууж байна. Тэгтэл Оюумаа эгч зургийн юм шиг тод давхраатай, сайхан алаг нүдээ жирвэлзүүлж инээмсэглээд

-Баруун талаасаа хоёр, гурав дахь хүүхдийг гаргаач гэж гуйлаа. Тэр нь Ганзориг бид хоёр байлаа. *Олон удаа зүггүйтсэн бид хоёрыг тэр эгч андахгүй мэдэж байна даа, яасан хачин юм бэ* гэж би сэтгэл түгшин бодлоо. Багш:

За Ганзориг, Төмөрсүх хоёр урагшаа алхаад! гэж хамаандлав.

Бид хоёр гарч зогслоо. Өөр нэг хүн Дөрвийн а-гийн нэг хүүхэд, дөрвийн б-гийн нэг жаалыг бас гаргуулав. Тэр хоёр хөөгдөхөө мэдэхгүй инээмсэглээд гарч зогслоо. Хамгийн баруун захад сууж байсан унжуу хамартай намхан шар хүн бас нэг хүүхдийг зааж бидэн дээр нэмэв.

-За энэ тавыг л шалгаж үзье дээ гэж Оюумаа эгч хэлж байна.

За бусад нь хувцсаа өмсөөд гарцгаа гэж манай багш зарлав.

Тэднийг хувцаслаад гарах зуур манай багш гурван хүнтэйгээ юм дүнгэр дүнгэр

ярьж байна. Бид зогсоод л байлаа. Ганзориг бид хоёр ёстой томоотой зогсож байлаа.

Хүүхдүүдийг гарсны хойно бид тавыг гараа өргөөд нуруугаа хотойлго гэж тушаав. Дараа нь ер нь гимнастик хийлгэх гэж байгаа юм шиг элдвээр тэг ингэ гэж хөдөлгөв.

-Мост хийж чадах уу? гэнэ. Зарим нь чадна гэж байна.

Ганзориг бид хоёр:

-Чадахгүй гэлээ.

Дараа нь гүйлгэж харайлгаж, бас дэвхрүүлж цовхруулж үзлээ.

-За энэ тавыг юу ч болсон танай сургуулиас авбал яана? гэж зүүн захад нь сууж байсан хүн хэлж байна. Тэр ер нь сүртэй эр байна.

-За тэг тэг! Бид бол болно гэж бодож байна. Тэр хоёр дундаас хамгийн эхэнд гаргасан манай ангийн хоёр жаалыг би лав таарна гэж бодож байна. Энэ хоёр ер нь үсэрч цовхрох, харайж дүүлэхдээ янгир шиг, тэгээд ч гойд сэргэлэн авхаалжтай, харсан үзсэн болгоныхоо учрыг нь олох улс байгаа юм. Бодвол, авьяастай болоод тэр байлгүй гэж багш маань хэлж байна.

-Эцэг эх нь юу гэх юм. Эрүүл мэнд нь таарах юм уу, үгүй юу, үзүүлэх хэрэгтэй байна. Юу ч болсон энэ тавыг гэж шийдэх үү дээ? гэж өнөөх сүртэй хүн хэлж байна.

Би бүр учрыг олохгүй эргэж орхилоо. Багш хүүхэд бүрийг шинждэг хүн байх нээ. Зүггүй хүүхдүүдийг аваачдаг хүүхдийн колони гэдгийн нь багш нар юм болов уу ч гэж эргэлзэж байлаа.

Тэгээд бидний нэр овгийг тэнд бичиж авлаа. Тэгэхнээ нь биднийг Зөвлөлт улсад бүжгийн сургуульд явуулах гэж биеийг маань шалгаж авч байсан юм санжээ.

Удалгүй биднийг хичээлээс чөлөөлж, эрүүл мэндийн үзлэгт оруулж, бас хувцас хунар, бусад бэлтгэлийг хийлгэсэн юм. Ганзориг бид хоёр хамт явах болсондоо маш их баярлаж байлаа.

Харин манай ээж намайг явуулахгүй гэж зүтгэсэн юм. Ээжийн бие барагтайхан байсан тул амьд уулзаж чадахгүй гэж бодсон юм байх. Гэвч Галдан ах, Өвөө хоёр ээжийг хоёр талаас нь:

-Явуулахгүй яах юм. Хүүхдийнхээ ирээдүйг бодолгүй яаж болох вэ. Ийм зол завшаантай хэрэг тохиолдож байхад саад хийвэл ч... ёстой хэрэг алга гэж зад буруушаасан юм.

Оюумаа эгч манай багш хоёр ч бас ээжийг аваачиж ятгасан юм байх. Ингээд бид

арван хоёрдугаар сарын тэр нэгэн дурсгалт өдөр галт тэргэнд сууж алсын замд мордлоо.

Ингээд би хүн болох алсын аяндаа мордож билээ. Над шиг зүггүй хүүхдийг хүн болчихсоноор барахгүй, улсын гавьяат бүжигчин болчихсон гэхэд Дондог гуайн гайхдаг аргагүй байгаа биз дээ. Харин манай багш бол *Зүггүй гэдэг чинь хүүхдийн төрөлхийн цэвэр араншин. Зөнгөөрөө бол гэм дутагдал ч болж болно. Түүнийг нь зөв ойлгож, зөв залах л хэрэгтэй!* гэж дандаа хэлдэг сэн. Намайг хүн болгох алсын аяны жолоог минь Тайван гэдэг ачит багш минь ингэж залсаар явж билээ.

Төгсөв. 1972.12.05